

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ι΄

Ο ΚΡΙΜΑΪΚΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ (1853-6)

Ὁ πόλεμος μεταξύ τῆς Τουρκίας καὶ τοῦ Μαυροβουνίου εἶχε μόλις που περατωθῆ, ὅτε ἤρχισεν ἄλλη σύγκρουσις πολὺ σοβαρωτέρα, περιπλέξασα τὰς ἐσπερίας δυνάμεις καὶ διαρρήξασα τὴν μακρὰν περίοδον τῆς εἰρήνης, ἣτις ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν Ἀγγλίαν διήρκει ἀπὸ τῆς μάχης τοῦ Βατερλώ. Καὶ δὴ ἡ Ῥωσία, θεωροῦσα ἑαυτὴν ὡς τὴν κυρίαν προστάτιν τῆς ὀρθοδόξου ἐκκλησίας, εἶχε τὴν πρόθεσιν, ἐν περιπτώσει καθ' ἣν ἡ Τουρκία ἤθελεν ἀρνηθῆ νὰ συνομολογήσῃ εἰρήνην μετὰ τοῦ Μαυροβουνίου, νὰ μεταχειρισθῆ τοιαύτην ἀρνησιν ὡς ἀφορμὴν πολέμου. Ἄλλ' ἡ ἄοκνος καὶ δραστηρία ἐνέργεια τῆς Αὐστρίας καὶ ἡ αἰφνιδία παρὰ τῆς Πύλης ἀποδοχὴ τῶν παροτρύνσεων τοῦ κόμιστος Λάϊνιγκεν ἐποίησαν ἐκποδὼν τὴν ἀφορμὴν ταύτην αἰτιάσεων. Οἱ Σλάβοι τῆς χερσονήσου τοῦ Αἴμου καθ' ὅλου καὶ κυρίως οἱ Μαυροβούνιοι δὲν εἶχον τὸ ἔαρ τοῦ 1853 ἰδίαν ἀνάγκην ἐπεμβάσεως τῆς Ῥωσίας πρὸς βοήθειαν αὐτῶν.

Ἄλλ' ὑπῆρχεν ὁμως ἀπώτερον μέρος τῆς Ἀνατολῆς, ὅπου αἱ ἀτυχεῖς διαιρέσεις τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας ἐπέσυρον τὴν προσοχὴν τῶν διπλωματῶν καὶ παρῆχον δικαιολογίαν τῆς δράσεως στόλων καὶ στρατῶν. Ἐνεκα μιᾶς τῶν τραγικῶν ἐκείνων περιστάσεων, αἵτινες εἰς μὲν τὸν πιστὸν παρέχουσιν ἀφορμὴν στεναγμῶν, εἰς δὲ τὸν κυνικὸν μειδιαμάτων, ὁ ἱερώτατος χῶρος τῆς γῆς, ἡ κοιτὶς τῆς γεννήσεως τοῦ Σωτῆρος, εἶχεν ἀποβῆ ἀντικείμενον θεολογικῆς συζητήσεως μεταξύ μοναχῶν ἀντιθέτων δογματῶν καὶ ἔμελλε νὰ γείνη ἀφορμὴ πολέμου μεταξύ μοναρχῶν φυλῶν ἀντιπάλων. Καὶ δὴ διὰ τῶν διομολογήσεων τοῦ 1535 ἡ φύλαξις τῶν ἱερῶν τόπων εἶχεν ἐπιτραπῆ εἰς καθολικοὺς Γάλλους, ἡ δὲ γαλλικὴ αὕτη προστασία, ἐπικυρωθεῖσα ἐκ νέου τῷ 1675, εἶχεν ἐξασφαλισθῆ καὶ εὐρυνθῆ διὰ τῶν πολυθρυλήτων διομολογήσεων τοῦ 1740. Τὰ ἄρθρα 33 καὶ 82 τοῦ ἐγγράφου τούτου, τοῦ καταστατικοῦ χάρτου τῶν Γάλλων ἐν τῇ Ἀνατολῇ, ὄριζον, ὅτι τὰ γαλλικὰ θρησκευτικὰ τάγματα δὲν θά

ἠνωχλοῦντο ἐν τῇ ὑπ' αὐτῶν κατοχῇ τῆς ἐν Ἱεροσολύμοις ἐκκλησίας τοῦ Παναγίου τάφου καὶ ὅτι, ἐν περιπτώσει καθ' ἣν τὰ κτίρια τῶν ἱερῶν τόπων ἐδέοντο ἐπισκευῆς, ἡ ἀπαιτούμενη ἄδεια ὄφειλε νὰ παρέχεται ἐπὶ τῇ αἰτήσει τοῦ Γάλλου πρεσβευτοῦ. Τὰ δ' ἐξαίρετα ταῦτα προνόμια τῆς «ἀρχαιοτάτης θυγατρὸς τῆς ἐκκλησίας», ἀπορρέοντα ἐκ περιόδου, καθ' ἣν ἡ ὀρωσικὴ αὐτοκρατορία δὲν εἶχεν ἀκόμη συστῆ, εἶχον ὑπονομευθῆ ὑπὸ τινων φερμανίων, παραχωρη-

Ἀποψὶς τῆς Ἱερουσαλήμ ἀπὸ βορρᾶ.

θέντων εἰς τὴν ὀρθόδοξον ἐκκλησίαν ἀπὸ τοῦ 1634 καὶ ἐξῆς, ἐν χρόνοις καθ' οὓς ἡ Γαλλία εἶχεν ἐχθρικῶς πρὸς τὴν Τουρκίαν ἢ ἦτο ἀδιάφορος πρὸς ζητήματα ἐκκλησιαστικά καὶ πρὸς τὴν πολιτικὴν ἐκείνην σημασίαν, ἦν ταῦτα προσλαμβάνουσιν ἐν τῇ Ἀνατολῇ. Οἱ ὀρθόδοξοι ἐκέρδαινον, ὡς εἶδος, ἔδαφος ἐν ἡμέραις, καθ' ἃς τὴν ἐξωτερικὴν πολιτικὴν τῆς Γαλλίας διηύθυνον ἰδέαι ὀρθολογισμοῦ, ἐπειδὴ ἀποτέλεσμα ἀντικληρικῶν ἐνεργειῶν εἶνε ἐν χώραις λατινικαῖς ἡ μείωσις τῆς φυσικῆς ἐπιδράσεως τῆς ἄλλως ἐξασκουμένης ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας ἐν τῷ ἐξωτερικῷ. Ἄλλ' ὅτε ὁ Λουδοβίκος Ναπολέον ἐγένετο πρόεδρος τῆς δευτέρας γαλλικῆς δημοκρατίας, ἡ ὑποστήριξις τῶν

Γάλλων καθολικῶν ἐθεωρήθη οὐσιώδης ὑπ' αὐτοῦ. Ἐν τε Ῥώμῃ καὶ ἐν Ἱεροσολύμοις ἀνεδείχθη ὡς ὁ ὑπέρμαχος τοῦ ἀγῶνος τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας καὶ ἔδωκεν εἰς τὸν ἐν Κωνσταντινουπόλει πρεσβευτὴν τῆς Γαλλίας ὁδηγίαν νὰ ἐπιμείνη εἰς τὴν αὐστηρὰν ἐκτέλεσιν τῶν διομολογήσεων τοῦ 1740, οὕτω «καθιστάνων τὸν τάφον τοῦ Χριστοῦ ἀφορμὴν ἔριδος μεταξὺ Χριστιανῶν» κατὰ τὴν ἔκφρασιν τοῦ Ἄγγλου ὑπουργοῦ τῶν ἐξωτερικῶν. Ἡ δὲ Πύλη, περιελ-

Πανόραμα τῆς Βηθλεέμ.

θοῦσα εἰς ἀμηχανίαν ὑπὸ τῶν ἀντιπάλων ἀξιώσεων τῆς Γαλλίας, προστατευούσης τοὺς Γάλλους μοναχοὺς, καὶ τῆς Ῥωσίας, ὑπερχούσης τῶν ὀρθοδόξων, ἐπειράτο νὰ φανῆ εὐάρεστος εἰς ἀμφοτέρας. Καὶ διὰ μὲν διατάξεως τῆς 28 Ἰανουαρίου 1852 ὥρισεν, ὅτι αἱ κλεῖδες τῆς βορείου καὶ τῆς νοτίου πύλης τῆς μεγάλης ἐν Βηθλεέμ ἐκκλησίας καὶ τοῦ σπηλαίου τῆς ἁγίας φάτνης «ὀφείλουσι νὰ δοθῶσιν» εἰς τοὺς Λατίνους «καθ' ἃ ἔκπαλαι» καὶ ὅτι ἐπετρέπετο εἰς αὐτοὺς νὰ στήσωσιν ἀργυροῦν σταυρὸν κεκοσμημένον διὰ τοῦ γαλλικοῦ στέμματος ἐν τῷ ἀδύτῳ τῆς γεννήσεως τοῦ Σωτῆρος. Διὰ δὲ φερμανίου, ὅπερ ἐξεδόθη κατόπιν πιέσεων τῆς Ῥωσίας, ἐπεκύρωσεν ἡ

Πύλη ἐκ νέου τὸ ἔθος τοῦ δίδειν κλεῖδας τῶν αὐτῶν ἱερῶν εἰς τοὺς Ἑλληνας, Λατίνους καὶ Ἀρμενίους, καὶ ὥρισεν ὅτι δὲν ὄφειλε «να ἐπέλθῃ μεταβολὴ εἰς τὴν παροῦσαν κατάστασιν τῶν πυλῶν τῆς ἐκκλησίας τῆς Βηθλεέμ». Οἱ δὲ Γάλλοι ἠγανάκτησαν, ὡς εἰκός, ἐπὶ τῇ ὑπὸ τῆς Πύλης ἐπικυρώσει τῶν προνομίων τῶν Ἑλλήνων, ἣν ἐθεώρουν ὡς παράβασιν τῶν ἰδίων ἐαυτῶν διὰ συνθηκῶν καθωρισμένων δικαίων. Καὶ οἱ μὲν Ῥῶσοι ἠξίουσαν, ὅπως ἡ ἐπικύρωσις ἐκείνη τῶν ἀπαιτήσεων τῶν ὑπ' αὐτῆς προστατευομένων ἀναγγελθῆ δημοσίᾳ ἐν Ἱεροσολύμοις, οἱ δὲ Γάλλοι ἐπεθύμουν ἐξ ἑτέρου, ὅπως τοῦθ' ὄπερ ἐθεώρουν ὡς ἰδίαν ἐαυτῶν διπλωματικὴν ἦτταν μὴ κηρυχθῆ γεγωνυῖα τῇ φωνῇ.

Ἡ δυσάρεστος ἐντολὴ τῆς ἀνακοινώσεως τῆς ἀποφάσεως τῆς Πύλης εἰς τοὺς ὀπαδοὺς τῶν ἀντιζήλων δογμάτων ἐν Παλαιστίνῃ ἀνετέθη εἰς τὸν Ἀφίρ βέην, ὅστις μετῆλθε τὸ σύστημα ἐκεῖνο τῶν παρελκύσεων, ἐφ' ᾧ θρυλεῖται ἡ τουρκικὴ διπλωματία. Ὁ Μουσουλμᾶνος ἐκεῖνος, ὃν ἡ εἰρωνεία τῆς τύχης εἶχε καταστήσει κριτὴν μεταξὺ ἀντιδιαμαχομένων Χριστιανῶν, κατέστρωσεν ὄρμαθὸν τῶν συνήθων κενολογιῶν περὶ τῶν σχέσεων μεταξὺ τοῦ σουλτάνου καὶ τῶν Χριστιανῶν αὐτοῦ ὑπηκόων. Ὅτε δὲ διὰ τῶν τοιούτων ἀπέτυχε νὰ ἱκανοποιήσῃ τὴν ἀνυπομονησίαν τῆς ὀρθοδόξου φατρίας, μετέθηκε τὴν συνέλευσιν εἰς Γεθσημανῆ, καὶ ἐκεῖ ἀνέγνωσε διαταγὴν τοῦ κυριάρχου αὐτοῦ, ἐπιτρέπουσαν εἰς τοὺς Λατίνους τὸ τελεῖν λειτουργίαν ἅπαξ τοῦ ἐνιαυτοῦ ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τῆς Παναγίας ἐπὶ τῷ ὄρφ, ὅτι ἡ ἅγια τράπεζα καὶ τὰ κοσμήματ' αὐτῆς θὰ ἔμενον ἀδιατάρακτα. Ἄλλ' ἡ ἄδεια αὕτη ἐξώργισε τοὺς Λατίνους χωρὶς νὰ καταπραῦνη τοὺς Ἑλληνας. Καὶ ἐκεῖνοι μὲν ἐδήλωσαν, ὅτι ἦτο ἀδύνατον νὰ λειτουργῶσιν «ἐπὶ σχισματικῆς μαρμαρίνης πλακὸς μετὰ καλύμματος μετάξης καὶ χρυσοῦ... καὶ ἐνώπιον σταυροῦ, ὅστις εἶχε κεχωρισμένους τοὺς πόδας». Οἱ δ' Ἑλληνες παρετήρησαν, ὅτι δὲν ἀνεγνώσθη τὸ φιρμάνιον, ὄπερ εἶχεν, ὡς φαίνεται, ἀποσταλῆ πρὸς ἀνάγνωσιν εἰς τὸν Ἀφίρ. Πιεζόμενος δ' ὑπὸ τοῦ γενικοῦ προξένου τῆς Ῥωσίας ὁ Ἀφίρ ἐζήτησε διέξοδον εἰς ὑπεκφυγὰς καὶ τέλος ἰσχυρίσθη, ὅτι δὲν εἶχεν ὀδηγίαν νὰ ἀναγνώσῃ καθ' ὄλου τὸ φιρμάνιον. Οὕτως οἱ ὀρθόδοξοι ἠττήθησαν, καὶ ἡ ἦττα αὐτῶν ἀπέβη ἔτι δυσάρεστοτέρα, ὅτε τῇ 10 Δεκεμβρίου ὁ Λατῖνος πατριάρχης ἐτοποθέτησε τὸν ἀργυροῦν σταυρὸν τῶν Γάλλων ἐν τῷ ἱερῷ τῆς γεννήσεως, καὶ αἱ κλεῖδες τῆς μεγάλης θύρας τῆς ἐκκλησίας τῆς Βηθλεέμ

καὶ τῆς ἱερᾶς φάτνης παρεδόθησαν εἰς τοὺς Λατίνους. Τότε ἡ ῥωσικὴ κυβέρνησις ἐπ' ὀνόματι τῆς ὑβρισθείσης ὀρθοδοξίας καὶ τῆς προσβληθείσης αὐτοκρατορίας ἀπήτησεν «ἐπανόρθωσιν», καὶ διέταξε σῶμα στρατοῦ νὰ προχωρήσῃ εἰς τὰ σύνορα τῶν παριστρῶν Ἡγεμονιῶν κατὰ τὸ σῆμα προοίμιον ῥωσοτουρκικοῦ πολέμου. Οὕτως ὁ Ῥῶσος «κληρονόμος τοῦ Βυζαντίου», ἀκολουθῶν πιστῶς τὰ παραδείγματα τῆς βυζαντιακῆς ἱστορίας, εἶχεν εὖρει ἐν τῇ ἔριδι θεολογικῶν δογμάτων τὴν πρόφασιν ἐπεμβάσεως ἐνόπλου. Καὶ δὲν εἶχε μὲν κατορθῶσει ὁ τσάρος νὰ ἐπιτύχῃ ὡς προστάτης τῶν ὀρεινῶν τοῦ Μαυροβουνίου, ὧν τὰ δεινὰ εἶχον ἀποσοβηθῆ, ἀλλ' ἠδυνήθη οὐχ ἦττον ἀκόμη νὰ προβάλλῃ ἐαυτὸν ὡς ὑπέρμαχον τῶν ταπεινωθέντων ὀρθοδόξων μοναχῶν τῆς Παλαιστίνης. Ἐν τοιαύτῃ δ' ὦν ψυχικῇ διαθέσει ἀπέστειλεν ὡς ἔκτακτον ἀπεσταλμένον εἰς Κωνσταντινούπολιν τὸν πρίγκιπα Μεντζικῶφ, σωβινιστὴν ἄνευ διπλωματικῆς πείρας, ὅπως ἀξιῶσῃ οὐ μόνον ταχεῖαν λύσιν τοῦ ζητήματος τοῦ Παναγίου τάφου, ἀλλὰ καὶ, καθ' ἃ κατεφάνη ἀργότερον, ῥωσικὴν προστασίαν ἐπὶ τοῦ συνόλου τῆς ὀρθοδόξου ἐκκλησίας ἐν τῇ ὀθωμανικῇ αὐτοκρατορίᾳ.

Ὁ δὲ τρόπος τῆς διπλωματικῆς ἐνεργείας τοῦ Μεντζικῶφ ἔπεισε μετ' οὐ πολὺ τὴν τουρκικὴν κυβέρνησιν, ὅτι ἐπεζήτη ἐκβίασιν καὶ οὐχὶ συνδιαλλαγὴν. Καὶ δὴ ἤρχισεν ἀποποιούμενος συνεννόησιν μετὰ τοῦ Τούρκου ὑπουργοῦ τῶν ἐξωτερικῶν, ὅστις αἴφνης παρητήθη. Ὁ μέγας βεζύρης θορυβηθεὶς παρεκάλεσε τὸν Ἀγγλον συνταγματάρχην Rose, τὸν κατόπιν λόρδον Strathairn, ὄντα τότε ἐπιτετραμμένον τῆς Μεγάλης Βρετανίας, νὰ καλέσῃ τὸν ἀγγλικὸν στόλον ἀπὸ τῆς Μελίτης εἰς τὰς Κλαζομενὰς πλησίον τῆς Σμύρνης. Καὶ ἀπεδοκίμασε μὲν ἡ ἀγγλικὴ κυβέρνησις τὴν αἴτησιν τοῦ ἐπιτε-

Μεντζικῶφ.

τραμμένου, ἀλλὰ καθ' ὃν ἀκριβῶς χρόνον ἡ ἀποδοκιμασία αὐτῆς ἐφαίνετο, ὡς εἰκὸς, μαλάσσουσα τὸν τσάρον, ὁ γαλλικὸς στόλος διετάχθη αἴφνης νάγκυροβολήσῃ ἔξωθεν τῆς Σαλαμίνας. Ὁ αὐτοκράτωρ Ναπολέον Γ', οἷος εἶχεν ἀναδειχθῆ πρὸ μικροῦ ὁ τέως πρόεδρος τῆς γαλλικῆς δημοκρατίας, εἶχε προσωπικοὺς λόγους οὐχ ἥττον ἢ πολιτικούς, ὅπως ἐπιδιώξῃ σθεναρὰν ἔξωτερικὴν πολιτικὴν ἐν σχέσει πρὸς τὸν τσάρον. Μικρολογίαι λογίζονται ὡς τι ἄξιον πολλοῦ λόγου ἐν τοῖς ὑψηλοῖς καὶ σεπτοτάτοις ἐκείνοις κύκλοις, ἐν οἷς πολλά-

Ναπολέον Γ'.

κις ἀποφασίζονται αἱ τύχαι τῶν ἔθνων· διὸ ὁ τυχάρπαστος ἀνὴρ ὁ προσλαβὼν τὴν προσωνομίαν αὐτοκράτορος καὶ ἀνυπομόνας καρδοκῶν τὴν παρὰ τῶν ἀπὸ μακροῦ ἐγκαταστημένων μοναρχῶν τῆς Εὐρώπης ἀναγνώρισιν ἐτρόθη καιρίως, ὅτε ὁ τσάρος ἐν ἐπισήμῳ γράμματι ἀποτεινόμενος πρὸς αὐτὸν ἔγραψεν »ἀγαπητέ μου φίλε» ἀντὶ τῆς συνήθους παρὰ τοῖς μονάρχαις φράσεως «ἀδελφέ μου». Πρὸς τούτοις δὲ ὁ νεότευκτος αὐτοκράτωρ ὁ ἄρτι διὰ πραξικοπήματος περιβληθεὶς τὴν αὐτοκρατορικὴν πορφύραν καὶ μὴ ἐγκαθιδρυθεὶς ἀκόμη ἀσφαλῶς ἐπὶ τοῦ θρόνου εἶχεν ἀνάγκην ἐκπληκτικῆς τινος ἐπιτυχίας ἐν τῷ ἔξωτερικῷ, μελλούσης νάποστρέψῃ τὰ πνεύματα τῶν δυσηρεστημένων καὶ μεμψιμοίρων ὑπηκόων ἀπὸ τῶν ἐσωτερικῶν πραγμάτων. Ἄν δ' ἤξιοῦτο νὰ κατορθώσῃ τὴν ἐπιτυχίαν ταύτην διὰ συνεργασίας μετὰ μεγάλης δυνάμεως ἐχούσης φήμην ἀρχαιοπαράδοτον καὶ ἀνέγκλητον, οἷα ἡ Μεγάλη Βρετανία, ἔμελλε νάνυψωθῆ ἐν τῇ κοινωνικῇ ἱεραρχίᾳ καὶ νὰ καταστήσῃ τὸν λαὸν ἐπιλήσιμονα τῆς ἰδίας αὐτοῦ καταγωγῆς καὶ τῶν περιπετειῶν τῆς ἀναρροχίσεως εἰς τὴν ὑψίστην ἀρχὴν, καὶ δὴ τῶν γελοίων ἀποτυχιῶν τοῦ Στρασβούργου καὶ τῆς Βολωνίας (Boulogne), τῆς ἐν Χάμφ (Ham) φυλακίσεως, τῆς ἐν Λονδίῳ ἐξορίας καὶ τῆς πανηγυρικῆς

ἀποφασίζονται αἱ τύχαι τῶν ἔθνων· διὸ ὁ τυχάρπαστος ἀνὴρ ὁ προσλαβὼν τὴν προσωνομίαν αὐτοκράτορος καὶ ἀνυπομόνας καρδοκῶν τὴν παρὰ τῶν ἀπὸ μακροῦ ἐγκαταστημένων μοναρχῶν τῆς Εὐρώπης ἀναγνώρισιν ἐτρόθη καιρίως, ὅτε ὁ τσάρος ἐν ἐπισήμῳ γράμματι ἀποτεινόμενος πρὸς αὐτὸν ἔγραψεν »ἀγαπητέ μου φίλε» ἀντὶ τῆς συνήθους παρὰ τοῖς μονάρχαις φράσεως «ἀδελφέ μου». Πρὸς τούτοις δὲ ὁ νεότευκτος αὐτοκράτωρ ὁ ἄρτι διὰ πραξικοπήματος περιβληθεὶς τὴν αὐτοκρατορικὴν πορφύραν καὶ μὴ ἐγκαθιδρυθεὶς ἀκόμη ἀσφαλῶς ἐπὶ τοῦ θρόνου εἶχεν ἀνάγκην ἐκπληκτικῆς

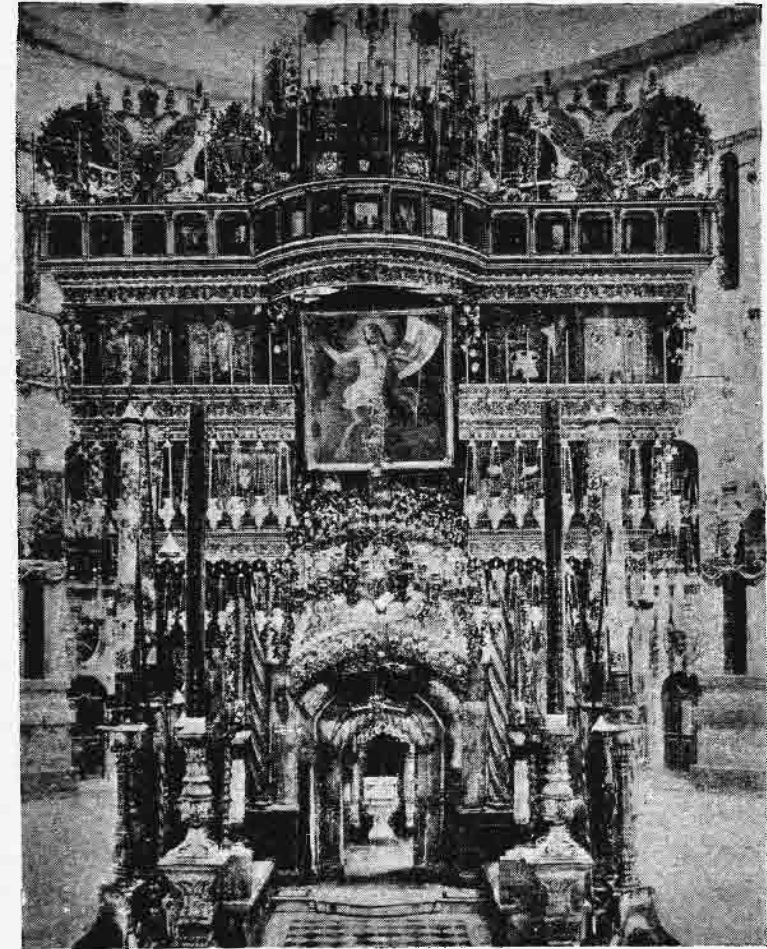
εἰσόδου αὐτοῦ εἰς Παρισίους ὡς αὐτοκράτορας τῇ 20 Νοεμβρίου (2 Δεκεμβρίου) 1852.

Μέχρις ἐκείνης τῆς ὥρας ἡ ἀγγλικὴ κυβέρνησις δὲν εἶχε περιπλεχθῆ εἰς τὸ μεταξὺ τῆς Γαλλίας, τῆς Ῥωσίας καὶ τῆς Τουρκίας ἐκτυλιχθὲν ζήτημα, οὐδ' ἐφαίνετο, ὅτι ὑπῆρχεν εὐλογος ἀφορμὴ πρὸς ἀνάμιξιν αὐτῆς. Ἡ Ἄγγλία οὔτε τῶν καθολικῶν οὔτε τῶν ὀρθοδόξων ἐν τῇ ἐγγύς Ἀνατολῇ ἦτο ἡ προστάτις, ἅτε δ' οὔσα τὸ μέγιστον τῶν ἐμπορικῶν κέντρων τοῦ κόσμου ἐξελαμβάνετο ὡς εἶπερ τις καὶ ἄλλη ἐπιθυμοῦσα εἰρήνην. Ὁ δ' ἐν τῷ τότε χρόνῳ πρωθυπουργὸς αὐτῆς, ὁ λόρδος Aberdeen, ἦτο οὐ μόνον φίλος τῆς εἰρήνης, ἀλλὰ καὶ φίλος τοῦ τσάρου Νικολάου, ὃν εἶχε συναντήσῃ ἐν Λονδίῳ πρὸ ἐννέα ἐτῶν. Κατὰ τὴν περίστασιν ἐκείνην ὁ τσάρος εἶχε συζητήσῃ τὸ ἀνατολικὸν ζήτημα μετὰ τοῦ μέλλοντος πρωθυπουργοῦ, ὄντος τότε ὑπουργοῦ τῶν ἔξωτερικῶν, καὶ ἐπέμεινε παρ' αὐτῷ περὶ τῆς εὐκταίας ἀμοιβαίας συνεννοήσεως μεταξὺ τῶν δύο οἰκείων χωρῶν. Ἐσχεδιάσθη δὲ ὑπόμνημα περὶ τῶν ὑποτιθεμένων κοινῶν συμφερόντων τῆς Ἀγγλίας καὶ τῆς Ῥωσίας ἐν τῇ ἐγγύς Ἀνατολῇ, καὶ ὁ τσάρος ἀνεχώρησεν, ἐχόμενος τῆς αἰσθήσεως, ὅτι ἠδύνατο νὰ στηριχθῆ ἐπὶ τῆς συνεργασίας τοῦ Aberdeen· ἀφῆκε δ' ἀναχωρῶν τὴν πεποίθησιν, ὅτι ἦτο ἀνὴρ ἄξιος πάσης πίστεως, ἐφ' ὃν ἠδύνατό τις νὰ βασισθῆ ἐν τελείᾳ ἐμπιστοσύνη. Διὸ, ὅτε ὁ φίλος αὐτοῦ ἔγεινε πρωθυπουργὸς, ὁ τσάρος ἠσθάνθη, ὅτι ἠδύνατο νὰ εἶνε βέβαιος περὶ τῆς υποστηρίξεως αὐτοῦ, καὶ ἕνα μῆνα μετὰ τὸν σχηματισμὸν τοῦ ὑπὸ τὸν Aberdeen ὑπουργείου ὠμίλησεν εὐπαρησιαστώως μετὰ τοῦ σιρ Χάμιλτον Σέϋμουρ, τοῦ ἐν τῇ ῥωσικῇ αὐλῇ πρέσβεως τῆς Ἀγγλίας, περὶ τῆς καταστάσεως τῆς Τουρκίας. «Ἐχομεν, εἶπεν, εἰς τὰς χεῖρας ἡμῶν ἀσθενῆ βαρέως νοσοῦντα· θὰ εἶνε δὲ, σὰς τὸ λέγω εἰλικρινῶς, μεγάλη ἀτυχία, ἂν τινὰ τῶν ἡμερῶν τούτων ἠθέλεν ἐξολισθῆσῃ ἀφ' ἡμῶν, κυρίως πρὶν ἢ γείνωσιν αἱ ἀναγκαῖαι προετοιμασίαι». Καὶ ἀπεδοκίμασε μὲν τὰ περὶ ἐδαφικῆς ἐπεκτάσεως ὄνειρα τῆς Αἰκατερίνης Β', ἀλλὰ καὶ ὑπηνίχθη τὰ δικαιώματα αὐτοῦ καὶ καθήκοντα πρὸς τοὺς Χριστιανοὺς ὑπηκόους τοῦ σουλτάνου, καὶ ὑπέδειξεν, ὅτι ἐν περιπτώσει διαλύσεως τῆς Τουρκίας ἡ Σερβία καὶ ἡ Βουλγαρία ἔμελλον νὰ τύχωσι τοῦ αὐτοῦ τύπου πολιτεύματος καὶ αἱ παρίστριοι Ἡγεμονίαι, καὶ ἡ Αἴγυπτος καὶ ἡ Κρήτη ἔμελλον νὰ γείνωσι κτήσεις ἀγγλικαί. Ὡς πρὸς δὲ τὴν Κωνσταντινούπολιν ἐδήλωσεν, ὅτι οὔτε ἠθέλεν ἐπιτρέψει, ὅπως ἐγκαθιδρυθῆ ἐν αὐτῇ ἡ

Ἄγγλια οὔτε ἤθελε προσαρτήσῃ αὐτὴν αὐτός· ἄλλως δὲ θὰ εἶχε τὸ πρᾶγμα περὶ προσωρινῆς «κατοχῆς» τῆς τουρκικῆς πρωτευούσης. Ἄλλ' αἱ δηλώσεις αὗται ἀπερρίφθησαν εὐπρεπῶς ἐν Λονδίῳ. Τὸ μόνον ἡμῶν συμφέρον ἐν Αἰγύπτῳ, εἶπεν ὁ σὶρ Χάμιλτον Σέιμουρ, εἶνε ἢ πρὸς τὴν Ἰνδιαν διαβάσις, τῶν δὲ ἄλλων τουρκικῶν κτήσεων δὲν ὀρέγεται ἡ Μεγάλη Βρετανία. Οὐδὲ πιστεύει τὸ ἀγγλικὸν ὑπουργεῖον, ὅτι προσεγγίζει τὸ τέλος τῆς Τουρκίας. Ταῦτα δὲ λέγων ὁ Ἄγγλος ἐν Πετρούπολει πρέσβυς εἶχε δίκαιον.

Ἄλλ' ἐν ᾧ ἡ ἐπιθυμία τοῦ τσάρου περὶ συνεργασίας μετὰ τῆς Ἀγγλίας καὶ ἡ φιλία αὐτοῦ μετὰ τοῦ Ἄγγλου πρωθυπουργοῦ ἐφαίνετο ἐγγυωμένη περὶ τῆς διατηρήσεως ἀγαθῶν σχέσεων μετὰ τῶν δύο χωρῶν, ὁ πρέσβυς, ὃν τότε ἡ ἀγγλικὴ κυβέρνησις διέταξε νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, ἦτο ἀνὴρ, ὃν ὁ τσάρος Νικόλαος ἐμίσει ὑπὲρ πάντα ἄλλον διπλωμάτην. Ὁ λόρδος Στράτφορντ de Redcliffe εἶχε διαδραματίσει σπουδαῖον πρόσωπον ἐν τοῖς περιπλόκοις πράγμασι τῆς Ἀνατολῆς. Καὶ εἶδομεν μὲν αὐτὸν ἐπεμβαίνοντα μετὰ κύρους εἰς τὰ τῆς Ἑλλάδος, εἶχε δὲ ἤδη ἀποκτήσει μεγάλην δύναμιν ἐν Κωνσταντινουπόλει. Ἄλλ' ὁ τσάρος εἶχε ποτε προσβάλλει αὐτὸν, ἀρνηθεὶς νὰ τον δεχθῆ ὡς πρέσβυν τῆς Ἀγγλίας ἐν Πετρούπολει, ἡ δὲ προσβολὴ αὕτη ὡς καὶ ἡ γενομένη πρὸς τὸν Ναπολέοντα Γ' ἠϋξήσαν τὴν ἔντασιν τῆς ἐναντίον τῶν ῥωσικῶν σχεδίων ἀντιπολιτεύσεως τῶν τε Ἄγγλων καὶ τοῦ Γάλλου αὐτοκράτορος. Ἐν ταῖς ἡμέραις ἐκείναις οἱ πρεσβευταὶ δὲν ἦσαν ὅτι, ὡς ἐλέχθη, ἀπέβησαν σήμερον, ἀπλοῖ γραφεῖς ἐν τῷ πέρατι τηλεγραφικοῦ σύρματος. Ὁ λόρδος Στράτφορντ δὲν περιοριζέτο ἀπλῶς εἰς πιστὴν ἐκτέλεσιν τῶν παρεχομένων εἰς αὐτὸν ὁδηγιῶν, ἀς ἐνίοτε οὐδ' ἐλάμβανεν ὑπ' ὄψιν, καὶ, ἐν ᾧ τὸ ὑπουργεῖον ἐν Λονδίῳ ἐφέρετο διστακτικῶς καὶ ἀνέβαλλε νὰ ἐκφράσῃ γνώμην, ἐκεῖνος εἶχεν ἤδη δημιουργήσει ἱστορίαν, καὶ δὴ ἀνεκκλήτως. Ἄλλ' ὁ μέγας πρεσβευτὴς δὲν ἦτο μόνον «ἡ φωνὴ τῆς Ἀγγλίας ἐν τῇ Ἀνατολῇ» ἴστατο ὅπισθεν τῶν τρεμόντων Τούρκων ὑπουργῶν καὶ ἔδιδεν εἰς αὐτοὺς θάρρος καὶ συμβουλὰς οὕτως, ὥστε ἀποχωροῦντες ἐκ τῶν μετ' αὐτοῦ ἐντεύξεων ἦσαν ἄνδρες καὶ πολιτευταῖ. Πρὸ τῆς ἀφίξεως αὐτοῦ τῇ 23 Μαρτίου 1853 ὁ Μεντζικὼφ εἶχεν ἤδη ἀποκαλύψει εἰς τὴν τουρκικὴν κυβέρνησιν τὸν ἀληθῆ σκοπὸν τῆς ἀποστολῆς αὐτοῦ, ἥτις ἔβαινε πολὺ περαιτέρω τοῦ ζητήματος τῶν Ἁγίων τόπων. Ἡ Ῥωσία διὰ τοῦ ἀπεσταλμένου αὐτῆς προέτεινεν εἰς τὴν Τουρκίαν τὴν βοήθειαν

τοῦ ῥωσικοῦ στόλου καὶ 400.000 ἀνδρῶν ἐναντίον οἵαςδήποτε ἐσπερίας δυνάμεως ἐπὶ τῷ ὄρω προσθήκης εἰς τὴν ὀλεθρίαν συνθήκην τοῦ Κουτσούκ-Καϊναρτζῆ, ἀναφερομένης εἰς τὴν ὑπὸ τὴν προστασίαν τῆς Ῥωσίας καθυπόταξιν τῆς ὀρθοδόξου ἐκκλησίας. Καὶ ὤφειλε μὲν νὰ μείνῃ ἄγνωστος εἰς τὴν Ἀγγλίαν ἡ πρότασις αὕτη, ἀλλ' ἐντὸς

Ἐσωτερικὸν τῆς ἐν Ἱεροσολύμοις ἐκκλησίας τῆς Ἀναστάσεως.

τεσσάρων ἡμερῶν ἀπὸ τῆς ἐπιστροφῆς αὐτοῦ εἰς Κωνσταντινούπολιν ὁ Ἄγγλος πρέσβυς εἶχε μάθει τὰ κατ' αὐτὴν. Τότε αἴφνης συνεβούλευσε τοὺς Τούρκους ὑπουργοὺς νὰ τηρῶσι τὸ ζήτημα τῶν Ἁγίων τόπων κεχωρισμένον τοῦ περὶ τῆς καθολικῆς προστασίας τῆς ὀρθοδόξου ἐκκλησίας, ἀποσοθήσωσι πᾶν παράπονον, ὅπερ θὰ ἠδύνατο νὰ ἔχῃ ἡ Ῥωσία, διὰ τῆς ταχείας λύσεως τῶν κατὰ τὴν Παλαιστίνην καὶ ἀποφύγῃ τὴν συζήτησιν περὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς

κῆς προστασίας, ἀλλὰ χωρὶς νάρνηθῶσι τὴν αὐθόρμητον ἐπανόρθωσιν πάσης καταχρήσεως. Οὕτως ὁ Μεντζικῶφ ἤθελε στερηθῆ τελείως πάσης βάσεως δικαίων παραπόνων. Οἱ δὲ Τοῦρκοι ἐνήργησαν κατὰ τὰς συμβουλὰς αὐτοῦ, καὶ διὰ τῆς ἐγκαίρου αὐτοῦ μεσιτείας μεταξὺ τοῦ Ῥώσου ἀπεσταλμένου καὶ τοῦ νέου Γάλλου πρέσβεως κατώρθωσε τῇ 10 Ἀπριλίου νὰ ἐξασφαλίσῃ τὴν λύσιν τῆς ἀρχικῆς αἰτίας τῆς διενέξεως, τοῦ ζητήματος τῶν Ἀγίων τόπων. Ἐκανονίσθη δὲ ὅπως μὴ λείψωσι μὲν ἢ κλείς τῆς ἐκκλησίας τῆς Βηθλεὲμ καὶ ὁ ἀργυροῦς σταυρὸς, ἀλλ' ἢ διατήρησις αὐτῶν μὴ θεωρηθῆ παρέχουσα νέα δικαιώματα εἰς τοὺς Λατίνους, ὅπως ὁ θυρωρὸς τῆς ἐκκλησίας ἐξακολουθήσῃ μὲν ὡν Ἕλλην, ἀλλὰ μὴ ἐμποδίξῃ τὴν εἰς αὐτὴν εἴσοδον ἑτεροδόξων, ὅπως Ἕλληνες, Ἀρμένιοι καὶ Λατίνοι ἔχωσι κατὰ τὴν ἀνωτέρω σειρὰν προτίμησιν εἰσόδου εἰς τὸν τάφον τῆς Παρθένου, ὅπως οἱ κῆποι τῆς μονῆς τῆς Βηθλεὲμ ἐξακολουθήσωσι τυγχάνοντες κοινῶν φροντίδων τῶν μοναχῶν τῶν δύο δογμάτων καὶ ὅπως αἱ ἐπισκευαὶ τοῦ τρούλλου τῆς ἐκκλησίας τῆς Ἀναστάσεως συντελεσθῶσιν ὑπὸ τοῦ σουλτάνου κατὰ τὸ ὑπάρχον σχέδιον, τειχισθῶσι δὲ τὰ παράθυρα τῶν κτιρίων τὰ δεσποζόντα τῶν ἐξωστῶν αὐτῶν. Οὕτως ἀμφοτέρω τὰ ζητήματα, τό τε μαυροβουνιωτικὸν καὶ τὸ ἀγιοταφικὸν, εἶχον λυθῆ, ἢ δὲ εἰρήνη τῆς Εὐρώπης ἐφαίνετο ἐξασφαλισθεῖσα.

Ἄλλ' ἐπὶ τὰς ἡμέρας πρότερον εἶχον φθάσει εἰς τὸν Μεντζικῶφ νέα ῥωσικὰ ἔγγραφα, συντεταγμένα ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ ἀγγέλματος, ὅτι ὁ γαλλικὸς στόλος εἶχε διαταχθῆ νὰ πλεύσῃ εἰς τὴν Σαλαμίνα. Ὑπακούων δ' ὁ Ῥώσος ἀπεσταλμένος εἰς τὰς ἐπείγουσας διαταγὰς τοῦ ἐξωργισμένου αὐτοῦ κυρίου ἠξίωσε παρὰ τῆς ῥωσικῆς κυβερνήσεως συνθήκην ἐγγυωμένην εἰς τὸν ὀρθόδοξον κλῆρον καὶ τὴν ἐκκλησίαν ἐν τῇ ὀθωμανικῇ αὐτοκρατορίᾳ πάντα τὰρχαῖα αὐτῶν προνόμια καὶ πάντα τὰ πλεονεκτήματα τὰ κεχορηγημένα εἰς ἄλλας χριστιανικὰς κοινότητας. Τοιαύτη συνθήκη συμφώνως πρὸς τοὺς λόγους τοῦ Τούρκου ὑπουργοῦ τῶν ἐξωτερικῶν « ἔμελλε νὰ παράσῃ εἰς τὴν Ῥωσίαν τὴν ἀποκλειστικὴν προστασίαν πάντων τῶν ὀρθόδοξων κατοίκων, τοῦ κλήρου καὶ τῶν ἐκκλησιῶν αὐτῶν ». Ὅποτεδῆποτε ὀρθόδοξός τις ἐπίσκοπος ἤθελεν ἔχει οἰονδήποτε παράπονον, λαμβανομένου ὑπ' ὄψιν, ὅτι ἐν τῇ ὀθωμανικῇ αὐτοκρατορίᾳ οἱ ἐπίσκοποι εἶνε συνήθως πρῶτον μὲν πολιτευταί, ἔπειτα δὲ πνευματικοὶ ἀρχηγοί, ἔμελλε νὰ ποιῆται ἐκκλησίαν εἰς τὸν τσάρον, ὅστις

οὕτως ἤθελεν ἔχει ἐν πάσῃ στιγμῇ δικαιολογίαν ἐπεμβάσεως εἰς τὰ ἐσωτερικὰ πράγματα τῆς Τουρκίας. Θὰ ιδρύετο οὕτω κράτος ἐν κράτει, πρὸς ὃ οὐδεμίαν θὰ εἶχε σύγκρισιν ἢ ἐπέμβασις τοῦ παπισμοῦ εἰς τὴν πολιτικὴν τῆς Ἀγγλίας ἐπὶ τῆς δυναστείας τῶν Πλανταγενετῶν ἢ ἢ ὑφισταμένη γαλλικὴ προστασία ἐπὶ τῶν σχετικῶς ὀλίγων καθολικῶν τῆς Τουρκίας. Καὶ δὴ ὁ τσάρος ἦτο ἐγγὺς ὡς πρόθυμος ἀρωγὸς, ἠγούμενος στρατιῶν καὶ στόλων, καὶ οἱ ὀρθόδοξοι ὑπήκοοι τοῦ σουλτάνου ἀπετέλουν λεγεῶνα ὅλον, πλεῖστοι δὲ ὅσοι αὐτῶν χαρακτηριζόμενοι ἐπισήμως ὡς Ἕλληνες, ἄτε τασσόμενοι εἰς τὴν ἑλληνικὴν ἐκκλησίαν, ἦσαν Σλάβοι, ἀνήκοντες εἰς φυλὴν συγγενῆ πρὸς τοὺς Ῥώσους. Ἡ τουρκικὴ κυβέρνησις συνεβουλεύθη τὸν λόρδον Στράτφορντ περὶ τοῦ πρακτέου, καὶ ἀπεφάσισε νὰ πορρήσῃ τὴν προταθεῖσαν συνθήκην. Ἐν τούτῳ δὲ τῷ μεταξὺ ἢ λύσις τοῦ ζητήματος τῶν Ἀγίων τόπων ἦγαγε τὸν τσάρον εἰς θέσιν χειρόνα ἀνδρὸς τείνοντος εἰς τὸ νὰ προκαλέσῃ ἔριν μετὰ τῶν ἰδίων γειτόνων. Ὁ δὲ Μεντζικῶφ, ἀδυνατῶν νὰ ὀπισθοχωρήσῃ, ἐπανελάβε τὴν ἀξίωσιν αὐτοῦ ὑπὸ τὸν τύπον συμβάσεως, ἧς τὴν ἀποδοχὴν ἀπήτησε παρὰ τῆς τουρκικῆς κυβερνήσεως. Ἀλλὰ καὶ πάλιν ὁ πρέσβυς τῆς Ἀγγλίας, ὅστις ἦτο τότε ἡ πραγματικὴ δύναμις ὀπισθεν τοῦ τουρκικοῦ θρόνου, συνεβούλευσεν εὐστάθειαν, καὶ ἐν ἰδιωτικῇ ἀκροάσει παρὰ τῷ σουλτάνῳ ἐγνώρισεν εἰς αὐτὸν, ὅτι ἐν περιπτώσει ἐπικειμένου κινδύνου ἢ ἀγγλικὴ μοῖρα τῆς Μεσογείου θὰ ἦτο ἔτοιμος. Ὁ δὲ Μεντζικῶφ μετὰ περαιτέρας ἀποπείρας νὰ ἐκβιάσῃ τὴν συναίνεσιν τοῦ σουλτάνου καὶ τῶν ὑπουργῶν αὐτοῦ, προκαλέσας οὕτως ὑπουργικὴν κρίσιν ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἔλαβε παρὰ τοῦ νέου ὑπουργοῦ τῶν ἐξωτερικῶν Ῥεσίτ πασσᾶ τῇ 6 Μαΐου προφορικὴν ἄρνησιν χορηγήσεως τῆς ὑπὸ τοῦ τσάρου ἀξιουμένης προστασίας τῆς ὀρθόδοξου ἐκκλησίας ἐν Τουρκίᾳ. Μάτην ἐπὶ τῇ εἰσηγήσει τοῦ λόρδου Στράτφορντ οἱ ἀντιπρόσωποι τῶν τριῶν ἄλλων δυνάμεων

Ῥεσίτ πασσᾶς.

ἔξέφρασαν κοινῇ μετ' αὐτοῦ εἰς τὸν Μεντζικὼφ τὴν λύπην αὐτῶν ἐπὶ τῇ ἀπειλουμένῃ διακοπῇ τῶν ῥωσοτουρκικῶν σχέσεων. Οὗτος συνήνεσε μόνον νὰ δεχθῇ τὴν περὶ τῆς προστασίας ὑπόσχεσιν δι' ἀπλῆς τυπικῆς διακοινώσεως ἀντὶ συμβάσεως ἢ συνθήκης. Ὅτε δ' ἡ τουρκικὴ κυβέρνησις ἀπέρριψε τὸ τελεσίγραφον τοῦτο, ἐγκατέλιπε τὴν Κωνσταντινούπολιν μετὰ τῶν ὑφισταμένων αὐτοῦ. Ὁ δὲ κύριος αὐτοῦ, ὁ αὐτοκράτωρ τῆς Ῥωσίας, ἀπέδωκε τὴν ἡττιαν αὐτοῦ εἰς τὴν ἐπικράτησιν τοῦ λόρδου Στράτφορντ, καὶ ἐπλήρωσε τὰς εὐρωπαϊκὰς αὐλὰς παραπόνων περὶ τοῦ πρέσβεως τῆς Ἀγγλίας. Δὲν ἦσαν δ' ἀστήρικτα τὰ παράπονα ταῦτα, ἐπειδὴ ὁ Στράτφορντ λέγεται καυχθεὶς δημοσίᾳ, ὅτι ὁ Κριμαϊκός πόλεμος ὑπῆρξεν ἐκδίκησις αὐτοῦ κατὰ τοῦ τσάρου, ἀρνηθέντος νὰ δεχθῇ αὐτόν. Οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ,

Κόβδεν.

ἐπειδὴ ὁ τσάρος ἀνεγνώρισεν, ὅτι ὄπισθεν τοῦ σουλτάνου ἴστατο ἡ δεσπόζουσα μορφή τοῦ «Μεγάλου Ἑλτσῆ», ὡς οἱ Τοῦρκοι ἐπωνόμασαν τὸν Στράτφορντ, δὲν ἠδύνατο νὰ πιστεύσῃ, ὅτι ἡ βρετανικὴ κυβέρνησις, ἣς προΐστατο ὁ φίλος αὐτοῦ Aberdeen, ἢ ὁ ἀγγλικὸς λαὸς, ὁ βεβυθισμένος εἰς τὸ ἐμπόριον, ἤθελεν ἐπιτρέψει εἰς τὸν οἰκεῖον πρέσβυν νὰ γάγῃ αὐτοὺς εἰς πόλεμον. Ἀλλὰ ταῦτα φρονῶν ὁ τσάρος Νικόλαος δὲν εἶχε δίκαιον, καίτοι ἐπιτόλαιος θεώρησις τῆς νεωτάτης ἀγγλικῆς ἱστορίας ἴσως

εἶχε συντελέσει εἰς τὸ νὰ στηρίξῃ αὐτόν ἐν τῇ ὀλεθρίᾳ ταύτῃ πλάνῃ. Ὁ ἀγγλικὸς λαὸς εἶνε σχεδὸν πάντοτε αἰνιγμα διὰ τοὺς ξένους πολιτευτὰς, κατ' ἐκεῖνον δὲ τὸν χρόνον δημόσιαι ἐκδηλώσεις εἶχον εἶπερ ποτὲ ἐπισκιάσει τὸν πραγματικὸν αὐτοῦ χαρακτήρα. Καὶ δὴ πρὸ δύο ἔτων οἱ ὀπαδοὶ τοῦ περιωνύμου ὑπερμάχου τῆς ἐλευθερίας τοῦ ἐμπορίου Ῥιχάρδου Κόβδεν, περιανγαζόμενοι ἔτι ὑπὸ τῆς αἴγλης τῶν ἐπιτυχιῶν αὐτῶν, εἶχον ἐκφέρει τὴν προμαντείαν, ὅτι ἡ μεγάλη ἐν Λονδίῳ παγκόσμιος ἐκθεσις ἔμελλε νὰ σημάνη τὸ τέλος τῶν πολέμων καὶ ὅτι ὁ βρετανικὸς λέων ἔμελλε νὰ συνεξαπλωθῇ ἡσύχως μετὰ τοῦ ἀμνοῦ τοῦ συμβολίζοντος τὴν εἰρηνικὴν ὡς ἐκ τῆς βιομηχανίας καὶ τοῦ ἐμπορίου Μαγχεστρίαν. Τῷ 1853 εἶχον παρέλθει σχεδὸν τεσσαράκοντα ἔτη εἰρήνης ἄνωθεν τῶν κεφαλῶν τοῦ βρετανικοῦ λαοῦ καὶ εἶχεν αὐξηθῆ νέα γενεὰ, ἣτις εἶχε μάθει τὰ δεινὰ τοῦ πολέμου ἐκ τῶν βιβλίων καὶ μόνων. Ἀλλὰ τὸ γεγονός τοῦτο

ἦτο πράγματι κίνδυνος μᾶλλον ἢ εὐέλπι σημεῖον, ἐπειδὴ ἐδιδάχθημεν ἐν ταῖς ἰδίαις ἡμῶν ἡμέραις, ὅτι, ὅτε ὁ Κριμαϊκός πόλεμος ἔπαυσεν ὢν προσωπικὴ ἀνάμνησις τῶν κατὰ τὰς ἡμέρας αὐτοῦ ζησάντων ὁ ὄχλος ἐπεθύμει διακαῶς μεγάλην τινὰ ἀποικιακὴν ἐκστρατείαν. Οὐχ ἦττον ὁ τσάρος ἐπίστευεν, ὅτι ἐγίνωσκε τὴν εἰρηνικὴν φύσιν τῆς Ἀγγλίας καθ' ὅμοιον ἐντελῶς τρόπον ὡς μετὰ τεσσαράκοντα καὶ πέντε ἔτη εὐβουλοὶ Γερμανοὶ πολιτευταὶ ἠύχοντο, ὅπως οἱ Ἀγγλοὶ μηδέποτε ἐπιχειρήσωσι πόλεμον χάριν ἀναζητήσεως μεμακρυσμένης ἀποικίας. Ἡπατάτο δὲ ὑπὸ τῆς ἀκαίρου ὑπεροχῆς τῆς παρεχομένης εἰς τὰς ἐκδηλώσεις τοῦ εἰρηνικοῦ κόμματος, λησμονῶν, ὅτι τὸ μέγα καὶ σιωπηλὸν πλῆθος τοῦ ἀγγλικοῦ κοινοῦ σπανίως μετέχει δημοσίων συλλαλητηρίων, ἡσύχως δὲ ἀποφασίζει τὴν τύχην τῶν κυβερνήσεων κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς ψηφοφορίας. Δὲν προέβλεπε δὲ, ὅτι μόνον τὸ γεγονός τῆς ὑπὸ τοῦ Κόβδεν καὶ τοῦ Μπράϊτ ῥιζωθείσης καὶ ἐφ' ὑψηλῶν ἀρχῶν στηριζομένης ἀντιπαθείας πρὸς πάντα πόλεμον ἔμελλεν ἀναποτρέπτως νὰ καταστρέψῃ τὴν δύναμιν αὐτῶν διὰ τῆς ἀντιπολιτεύσεως καθ' οἴουδήποτε μερικοῦ πολέμου, καθ' ἃ ἢ ἀντιπολίτευσις φιλελευθέρου τινὸς πρὸς εἰδικόν τι φιλελεύθερον μέτρον εἶνε πολὺ σημαντικωτέρα τῆς ἀντιπολιτεύσεως ἀνδρὸς συντηρητικοῦ, ὄντος κατ' ἀρχὴν πολεμίου πάσης προτάσεως φιλελευθέρως. Καὶ αἱ μὲν μέσαι τάξεις, ἃς ὁ Νικόλαος εἶχε σπουδάσει μακρόθεν κατὰ τὴν ἐπίσκεψιν αὐτοῦ εἰς τὴν Ἀγγλίαν, ἐφαίνοντο εἰς αὐτὸν βεβυθισμένοι εἰς τὴν ὑλικὴν εὐημερίαν, ὁ δὲ ἀγγλικὸς λαὸς παχυνθεὶς εἶχεν ἀποβάλλει τὰς στρατιωτικὰς ἑξεις. Οὕτως ἔκρινεν ὁ τσάρος, ἢ δὲ εἰρηνικὴ φατρία τιμίως μὲν, ἀλλὰ μετ' ἀτυχίας ἐν σχέσει πρὸς τὰ ἴδια ἑαυτῆς συμφέροντα ἔπραττε πᾶν τὸ δυνατόν, ὅπως στηρίξῃ τὴν δεινὴν αὐτοῦ ἀπάτην.

Πεποιθὼς, ὅτι ἡ Ἀγγλία δὲν ἔμελλε νὰ γωνισθῇ ἐναντίον αὐτοῦ, διέταξεν ὁ τσάρος τῇ 20 Ἰουνίου 1853 τὸν ῥωσικὸν στρατὸν νὰ διαβῇ τὸν Προῦθον καὶ καταλάβῃ τὰς δύο παριστρίους Ἡγεμονίας, εἰς ὧν τοὺς ἡγεμόνας ἐγνώσθη, ὅτι ἠδύναντο νὰ διατηρήσωσι τοὺς θρόνους αὐτῶν ἐπὶ τῷ ὄρφ τῆς διαρρήξεως πάσης σχέσεως πρὸς τὴν Πύλην. Οἱ δὲ ἡγεμόνες, διαταχθέντες ὑπὸ τῆς Τουρκίας νὰ μὴ ὑπακούσωσιν εἰς τὰς ἐκ Ῥωσίας διαταγὰς καὶ νὰ πληρώσωσι κατὰ τὸ σύνθητες τὸν φόρον ὑποτελείας, εὐθύς ὡς ἐπέισθησαν, ὅτι οἱ Τοῦρκοι ἔμελλον νὰ τύχωσι τῆς ὑποστηρίξεως τῶν ἐσπερίων δυνάμεων, ἠρνήθησαν νὰ ἐκτελέσωσι τὰ προσταγμάτα τοῦ τσάρου, καὶ ἔφυγον τὸν

Ἰαννουαρίου εἰς Βιέννην. Εἰς δὲ τὴν ὑπὸ τῶν Ῥώσων κατάληψιν τῶν Ἡγεμονιῶν ἐπηκολούθησεν ἡ ἔκδοσις προκηρύξεως, δι' ἧς ἐδηλοῦτο ὅτι ἡ ὀρθόδοξος ἐκκλησία εὕρισκετο ἐν κινδύνῳ, ἀπεκηρύσσεται «ἡ πρόθεσις ἐνάρξεως πολέμου» ἢ ἐπιχειρήσεως κατακτήσεων καὶ ἐξεφράζετο ἡ διαμαρτυρία, ὅτι ὁ τσάρος ἐθεώρει τὰς Ἡγεμονίας ἀπλῶς ὡς «ἐξασφάλισιν τῆς παλινορθώσεως» τῶν δικαίων αὐτοῦ. Κατὰ ταῦτα οὐδὲ τότε μὲν εἶχε κηρυχθῆ ἐπισήμως πόλεμος, ἀλλ' ἐπειδὴ ὁ τσάρος εἶχε προσδώσει εἰς τὰς στρατιωτικὰς αὐτοῦ ἐπιχειρήσεις τὴν ἀπόχρωσιν σταυροφορίας, οἱ Τοῦρκοι ἀνταπέδωκαν τὰ ἴσα, κηρύξαντες πόλεμον θρησκευτικόν. Ὡς πρὸς δὲ τὰς δυνάμεις ἡ μὲν Αὐστρία, ὡς εἶκος, ἐθορυβήθη ἐπὶ τῇ καταλήψει ἐδαφῶν κειμένων παρὰ τὰ ἴδια ἑαυτῆς σύνορα καὶ οἰκουμένων ὑπὸ ὁμοφύλων ἐνίων τῶν ἰδίων ἑαυτῆς ὑπηκόων, ἡ δὲ Πρωσσία, ἧς ὁ εἰδυλλιακὸς ἡγεμὼν Φρειδερίκος Γουλιέλμος Δ' ἦτο ἀδελφὸς τῆς συζύγου τοῦ τσάρου Νικολάου Καρλόττας καὶ ἧς ἡ ἐξωτερικὴ πολιτικὴ εἶχεν ὑπάρξει μέχρις ἐκείνου τοῦ χρόνου ὑπηρετικὴ τῆς Ῥωσίας, ἠνώθη μετὰ τῆς Αὐστρίας· ἡ δὲ Ἀγγλία καὶ ἡ Γαλλία, καίτοι ἀπέστειλαν τοὺς στόλους αὐτῶν εἰς τὸν ὄρμον Μπεζίκια πλησίον τοῦ ἔκπλου τῶν Δαρδανελίων, ἀντήλασσαν γνώμας ἐν Βιέννῃ μετὰ τῶν δύο κυρίων γερμανικῶν κρατῶν περὶ τῶν ἀρίστων μέσων πρὸς ἀποσόβησιν συρράξεως. Ἐκεῖ οἱ πρέσβεις αὐτῶν ἀπεδέχθησαν μετὰ τινῶν τροποποιήσεων ἔγγραφον, προελθὸν μὲν ἐκ Παρισίων, ἀλλ' ὅπερ ἔλαβε τὸ ὄνομα «Διακοίνωσις τῆς Βιέννης» ἐκ τῆς πόλεως τῆς διασκέψεως αὐτῶν. Τὸ ἔγγραφον τοῦτο ὥριζεν, ὅτι «ἐπειδὴ, ἐφ' ὅσον πάντοτε οἱ αὐτοκράτορες τῆς Ῥωσίας εἶχον καταδείξει τὴν ἐνεργὸν αὐτῶν μέριμναν περὶ διατηρήσεως τῶν δικαίων καὶ τῶν προνομίων τῆς ὀρθοδόξου ἑλληνικῆς ἐκκλησίας ἐν τῇ ὀθωμανικῇ αὐτοκρατορίᾳ, οἱ σουλτᾶνοι οὐδέποτε ἠρνήθησαν νὰ κυρώσωσι ταῦτα..., ἡ κυβέρνησις τῆς Αὐτοῦ Μεγαλειότητος τοῦ σουλτάνου θέλει εὐαρεστηθῆ νὰ μείνῃ πιστὴ εἰς τὸ γράμμα καὶ τὸ πνεῦμα τῶν συνθηκῶν τοῦ Καϊναρτζῆ καὶ τῆς Ἀδριανουπόλεως ὡς πρὸς τὴν προστασίαν τῆς χριστιανικῆς θρησκείας, καὶ ἡ Αὐτοῦ Μεγαλειότητος θεωρεῖ ἑαυτὴν ὑπόχρεον ἐπὶ λόγῳ τιμῆς... νὰ ἐνεργήσῃ τὴν τῶν ἀνηκόντων εἰς τὸ ὀρθόδοξον δόγμα συμμετοχὴν εἰς τὰ πλεονεκτήματα τὰ παρακεχωρημένα διὰ συμβάσεως ἢ εἰδικῆς διατάξεως εἰς τὰ ἄλλα χριστιανικὰ δόγματα». Ὁ δὲ τσάρος, καθ' ἃ εἶχε προσυμφωνηθῆ, ἀπεδέχθη τὴν διακοίνωσιν ταύτην, καὶ ὁ λόρδος Κλάρενδων, ὁ ἐπὶ τῶν ἐξωτερικῶν ὑπουργὸς τῆς

Ἀγγλίας, διέταξε τὸν λόρδον Στράτφορντ νὰ προκαλέσῃ τὴν «εἰς αὐτὴν συναίνεσιν τῆς τουρκικῆς κυβερνήσεως».

Καὶ εἶχε μὲν ἤδη ὁ πανίσχυρος πρέσβυς τῆς Ἀγγλίας πείσει τοὺς ἐν Κωνσταντινουπόλει συναδέλφους νὰ ποδεχθῶσι διακοίνωσιν, ἧς ἐκεῖνος εἶχεν ὑπάρξει ὁ εἰσηγητῆς, γνωρίζουσαν εἰς τὴν ὀθωμανικὴν κυβέρνησιν, ὅτι ὁ σουλτᾶνος εἶχεν ἐκδώσει φερμάνια ἐπικυροῦντα τὰ πρόνομια τῆς ὀρθοδόξου ἐκκλησίας. Οὐχ ἦττον ἐξετέλεσε τὰς ληφθείσας διαταγὰς ὡς ἐντολοδόχος τῆς κυβερνήσεως αὐτοῦ, ἀλλὰ συγχρόνως ἀφῆκε τοὺς Τούρκους ὑπουργοὺς νὰ ἐννοήσωσιν, ὅτι κατὰ διάνοιαν δὲν ἐπεδοκίμαζεν ὅτι ἡ γλῶσσα αὐτοῦ ἦτο ἠναγκασμένη νὰ δηλώσῃ. Ἐκεῖνοι δ' ἐτροπολόγησαν τὴν διακοίνωσιν, διατυπώσαντες ὡς ἐξῆς τὰ προμνησθέντα χωρία: «Ἐπειδὴ, ἐφ' ὅσον πάντοτε οἱ αὐτοκράτορες τῆς Ῥωσίας εἶχον καταδείξει τὴν ἐνεργὸν αὐτῶν μέριμναν περὶ τῆς ὀρθοδόξου ἑλληνικῆς θρησκείας καὶ ἐκκλησίας, οἱ σουλτᾶνοι οὐδέποτε ἔπαυσαν φροντίζοντες περὶ τῆς διατηρήσεως τῶν δικαίων καὶ τῶν προνομίων, ἅτινα κατὰ διαφόρους χρόνους εἶχον αὐτοπροαιρέτως παραχωρήσει εἰς τὴν θρησκείαν ταύτην καὶ εἰς τὴν ἐκκλησίαν ταύτην ἐν τῇ ὀθωμανικῇ αὐτοκρατορίᾳ, καὶ περὶ τῆς κυρώσεως αὐτῶν... ἡ κυβέρνησις τῆς Αὐτοῦ Μεγαλειότητος τοῦ σουλτάνου θέλει εὐαρεστηθῆ νὰ μείνῃ πιστὴ εἰς τὰ καθοριζόμενα διὰ τῆς εἰρήνης τοῦ Καϊναρτζῆ, τὰ ἐπικυρωθέντα διὰ τῆς τῆς Ἀδριανουπόλεως ὡς πρὸς τὴν ὑπὸ τῆς Ὑψηλῆς Πύλης προστασίαν τῆς χριστιανικῆς θρησκείας... καὶ ἡ Αὐτοῦ Μεγαλειότητος θεωρεῖ ἑαυτὴν ὑπόχρεον ἐπὶ λόγῳ τιμῆς... νὰ ἐνεργήσῃ τὴν τῶν ἀνηκόντων εἰς τὸ ὀρθόδοξον δόγμα συμμετοχὴν εἰς τὰ πρόνομια τὰ παρακεχωρημένα ἢ παραχωρηθησόμενα εἰς τὰς λοιπὰς χριστιανικὰς κοινότητας ὀθωμανῶν ὑπηκόων». Ἡ Ῥωσία ἀπέρριψε τὴν διακοίνωσιν, οἷα ἐτροπολογήθη, ἡ δὲ διαφορὰ αὕτη τῆς διατυπώσεως, ἧτις πράγματι δὲν περιωρίζετο εἰς μόνους τὰς λέξεις, ἐπήνεγκε τὴν ὀριστικὴν ῥῆξιν. Ἡ Πύλη ἐκάλεσε τὸν Ῥῶσον στρατηγὸν νὰ ἐκκενώσῃ τὰς Ἡγεμονίας ἐντὸς δεκαπέντε ἡμερῶν, καὶ, ἐπειδὴ ὀλιγόρησε τῆς προσκλήσεως αὐτῆς, ἤρχισε κατὰ τύπους τῇ 11 Ὀκτωβρίου ὁ τρίτος ἐν τῷ δεκάτῳ ἐνάτῳ αἰῶνι ὀθωμανικὸς πόλεμος. Μίαν δ' ἡμέραν πρότερον, ἄρα κατὰ τεχνικὴν παράβασιν τῆς συμβάσεως τοῦ 1841, πλὴν ἀνληφθῆ ὑπ' ὄψιν, ὅτι ἡ ὑπὸ τῶν Ῥώσων κατάληψις τῶν Ἡγεμονιῶν ἐθεωρεῖτο ὡς ἀποτελοῦσα διάρρηξιν τῆς εἰρήνης, ὁ ἀγγλικὸς στόλος ἐπὶ τῇ αἰτήσῃ τῆς Γαλλίας εἰσέπλευσεν εἰς τὰ Δαρδανέλλια. Ἡ Ῥω-

σία διεμαρτυρήθη ἐπὶ τῇ διαρρήξει ταύτη τῆς «Συνθήκης τῶν στενῶν» καὶ τὸ κατ' ἀρχὰς ὁ τσάρος εὐρέθη ἀντιμέτωπος τοῦ σοβαροῦ γεγονότος πιθανοῦ πολέμου ἐναντίον τῆς Μεγάλης Βρετανίας. Ἡ δὲ πιθανότης αὕτη ηὔξήθη διὰ τῆς εἰς τὴν ὁμοφωνίαν τῶν τεσσάρων δυνάμεων ὑποκαταστάσεως χωριστῆς ἀγγλογαλλικῆς συνεννοήσεως. Καὶ ἡ μὲν Αὐστρία, ἡ δύναμις ἐκείνη, ἥτις ἐγγύτατα καὶ

πασῶν τῶν ἄλλων ἀμεσώτατα ἐνδιαφερομένη καὶ εἴπερ τις καὶ ἄλλη δυναμένη νὰ πλήξη ταχέως, ἐπεῖχεν, ἀκολουθουμένη ὑπὸ τῆς Πρωσίας, ὁ δὲ αὐτοκράτωρ τῆς Γαλλίας καὶ τὸ ἐν τῷ διηρημένῳ ἀγγλικῷ ὑπουργεῖῳ προοδευτικὸν κόμμα, οὗ ἡγούντο ὁ Πάλμερστον καὶ ὁ Ῥώσσελ, ἐξώθουν τὴν Μεγάλην Βρετανίαν πρὸς πόλεμον. Ὡς δ' εἶχον τὰ πράγματα, ἐχρειάζετο μόνον σπινθήρ, ὅπως ἐπιφέρῃ τὴν ἔκρηξιν λαϊκῆς ἀγανακτήσεως, οὐχ ἦττον κινδυνώδους ἔνεκα τοῦ ἀδικαιολογήτου αὐτῆς.

Πέντε δὲ ἡμέρας μετὰ τὴν ἔναρξιν τῆς ἐχθρικῆς στάσεως τῆς Ῥωσίας καὶ τῆς Τουρκίας ὁ ἀρχιστράτηγος τῶν ἐν Εὐ-

Ὁμὲρ πασσᾶς.

ρώπῃ ὀθωμανικῶν δυνάμεων Ὁμὲρ πασσᾶς διέβη ἐν Βιδινίῳ τὸν Δούναβιν καὶ ἐχαρᾶκώθη ἐν Καλαφατίῳ τῆς Βλαχίας, μετ' ὀλίγας δ' ἡμέρας οἱ καταλαβόντες τὴν χώραν Ῥῶσοι ἠττήθησαν ἐν Ὀλτενίτση. Ἐπὶ ταύτῃ δὲ τῇ ἠττῇ ὁ τσάρος διέταξε τὸν ἀπόπλουον τοῦ ἐν τῷ Εὐξείνῳ ῥωσικοῦ στόλου, καὶ τῇ 18 Νοεμβρίου ὁ ναύαρχος αὐτοῦ κατέστρεψε τὸν τουρκικὸν στόλον ἐν τῷ λιμένι τῆς Σινώπης. Ἐκρηγίς λύσεως ἐναντίον τοῦ τσάρου καὶ τοῦ Ἄγγλου πρωθυπουργοῦ ἐπηκολούθησεν ἐν Λονδίῳ εἰς τὸ ἄγγελμα τῶν συμβάντων τούτων. Ὁ Aberdeen δὲν ἐτόλμα νὰ φανῇ εἰς τὰς ὁδοὺς· ὁ Πάλμερστον,

ἀγόμενος ὑπὸ τῆς προσιδιαζούσης εἰς αὐτὸν ἀλανθάστου κατανοήσεως τῶν ἐπιθυμιῶν τοῦ συνήθους Ἄγγλου τῶν μέσων τάξεων, κατέθηκε τὸ ὑπουργικὸν χαρτοφυλάκιον κατὰ μὲν τὸ φαινόμενον ἔνεκα ζητήματος ἐσωτερικοῦ, ἀλλὰ πράγματι ἐπειδὴ συνείδεν, ὅτι ἡ χώρα ἀπῆτει νὰ ληφθῶσιν αὐστηρὰ μέτρα. Οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ ὑπῆρχε προηγούμενόν τε καὶ δικαιολογία τῆς ἐν Σινώπῃ καταστροφῆς τοῦ τουρκικοῦ στόλου. Ἐν Ναβαρρίνῳ πρὸ εἴκοσι καὶ ἕξ ἐτῶν ἡ Ἀγγλία εἶχε βοηθήσει εἰς τὴν καταστροφὴν ἄλλου τουρκικοῦ στόλου, καὶ δὲν ὑπῆρχε τότε διὰ τὴν Ἀγγλίαν ἡ δικαιολογία, ὅτι εὐρίσκετο ἐν πολέμῳ πρὸς τὴν Τουρκίαν, καθ' ἣ τότε ὁ τσάρος. Καὶ ὅμως τὸ μὲν γεγονὸς τῆς Σινώπης ἐχαρκτηρίσθη ὡς «σφαγὴ», ἡ δὲ ναυμαχία τοῦ Ναβαρρίνου ὡς «πρᾶξις ἰδιογνώμων». Ἡ δὲ μομφή, ἂν ὑπῆρχεν αἰτία τις μομφῆς, ἐβάρυνε τοὺς ναύαρχους τῆς Ἀγγλίας καὶ τῆς Γαλλίας, οἵτινες εἶχον διαταγὴν νὰ προβῶσι, παρισταμένης ἀνάγκης, εἰς ἀμυντικὰς ἐπιχειρήσεις ἐν τῷ Εὐξείνῳ. Ἀλλὰ τὸ ἀγγλικὸν ὑπουργεῖον παρεδέχθη τὴν πρότασιν τοῦ Γάλλου αὐτοκράτορος, ὅπως γνωρισθῇ εἰς τὴν ῥωσικὴν κυβέρνησιν, «ὅτι πᾶν ῥωσικὸν πλοῖον συναντώμενον τοῦ λοιποῦ ἐν τῷ Εὐξείνῳ ἔμελλε νὰ κληθῇ, καὶ, παρισταμένης χρείας, νὰναγκασθῇ διὰ τῆς βίας, ὅπως ἐπιστρέψῃ εἰς τὴν Σεβαστούπολιν». Ἐπὶ τούτοις δ' ὁ Πάλμερστον, ὁ κατ' ἐξοχὴν συνήγορος τοῦ πολέμου, ἐπανῆλθε καὶ πάλιν εἰς τὸ ὑπουργεῖον. Ὁ δὲ τσάρος, εὐθύς ὡς ἔλαβε τὴν ἀνωτέρω δήλωσιν, ἀνεκάλεσε τοὺς πρέσβεις αὐτοῦ ἀπὸ τοῦ Λονδίνου καὶ τῶν Παρισίων, καθ' ὃν ἀκριβῶς χρόνον οἱ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἀντιπρόσωποι τῶν τεσσάρων δυνάμεων εἶχον ὑποβάλει νέαν διακοίνωσιν καὶ πείσει τὴν Πύλην νὰ δεχθῇ αὐτήν. Οὐδὲ προήχθησαν αἱ περὶ εἰρήνης προσδοκίαι διὰ τῆς εἰς Πετρούπολιν μεταβάσεως πρεσβείας τῆς ἀγγλικῆς Ἐταιρείας τῶν φίλων. Καὶ ἔθελε μὲν τοὺς ἀξιότιμους ἐκείνους κουακέρους ἡ ἀπλότης αὐτοκράτορος, ὅστις ἐποιεῖτο λόγον περὶ τῆς αὐτῆς Αὐτοκρατορικῆς Μεγαλειότητος τῆς Αὐτοκρατείας ὡς «συζύγου του», ἀλλὰ μᾶλλον ἔβλαψαν ἢ ὠφέλησαν τὸ ζήτημα, οὗ εἶχοντο στερεῶς. Ἡ πλειονοψηφία τῶν Ἄγγλων αὐτῶν συμπολιτῶν ἐπεθύμει πόλεμον, καὶ τὸ ὑπουργεῖον εἰσώρμησεν εἰς αὐτόν.

Χάριν ἐπιτυχοῦς ἐκβάσεως καὶ ἐπισπερχοῦς διεξαγωγῆς πολέμου ἐναντίον τῆς Ῥωσίας ἦτο φανερῶς εὐκταῖον, ὅπως συμπράξωσιν αἱ τέσσαρες δυνάμεις, ἐπειδὴ ἡ μὲν Αὐστρία, ἔνεκα τῆς γεωγραφικῆς αὐτῆς θέσεως θὰ ἠδύνατο πάραυτα νὰ εἰσβάλῃ εἰς τὰς Ἡγεμονίας,

ἡ δὲ Πρωσσία ἦτο ἱκανῶς πιθανὸν ὅτι θὰ ἠκολούθει τὴν ἡγεσίαν τῆς Αὐστρίας. Ἄν δ' ἄφ' ἑτέρου ἦτο δυνατὸν δι' οἰουδήποτε τρόπου νὰ πορευθῆ ὁ πόλεμος αὐτὴν τὴν ὑστάτην ὥραν, ἡ συμπαγὴς ἔνωσις τῶν τεσσάρων δυνάμεων παρεῖχε τὴν ἀρίστην ἐγγύησιν περὶ λύσεως εἰρηνικῆς, ἐπειδὴ καὶ αὐτὸς ὁ αὐτοκράτωρ τῆς Ῥωσίας δυσκόλως θὰ ἤθελε θαρρήσει νὰν τιταχθῆ εἰς τὴν ὁμόφωνον ἀπόφασιν τοῦ εὐρωπαϊκοῦ Ἄρειου Πάγου. Πρὸς δὲ τούτοις ὁ κόμισ Βυοί, ὁ ἐν Αὐστρίᾳ ὑπουργὸς τῶν ἐξωτερικῶν, πράγματι προσεφέρθη τῇ 10 Φεβρουαρίου 1854 νὰ ὑποστηρίξῃ τὴν Ἀγγλίαν καὶ τὴν Γαλλίαν, ἂν ἤθελον νὰ ὀρίσωσι προθεσίαν, ἐντὸς τῆς ὁποίας τὰ ῥωσικὰ στρατεύματα ὄφειλον νὰ ἐκκενώσωσι τὰς Ἡγεμονίας ἐπὶ ποινῇ ἐχθροπραξιῶν. Δὲν ὑπάρχει δὲ ἀμφιβολία, ὅτι ὁ αὐτοκράτωρ τῆς Αὐστρίας παρὰ τὰς εἰς αὐτὸν παρασχεθείσας ὑπὸ τῆς Ῥωσίας ὑπηρεσίας ἐναντίον τῶν Οὐγγρων τῷ 1849 ἤθελε τηρήσει τὸν λόγον αὐτοῦ καὶ ὅτι ἡ Αὐστρία κατὰ τὴν πολυθρύλητον φράσιν τοῦ Schwarzenberg ἔμελλε «νὰ ἐκπλήξῃ τὸν κόσμον διὰ τῆς ἀγνωμοσύνης αὐτῆς». Πράγματι ἐθνικὴ εὐγνωμοσύνη, ἐξαιρουμένων ὀλίγων σπανίων περιστάσεων, ἀπαντωμένων κυρίως ἐν τοῖς βαλκανικοῖς κράτεσι, μικρὰν ἔχει τὴν πρακτικὴν ἀξίαν, ὅσον καὶ ἂν εἶνε συνήθης ἡ ἐκφρασις αὐτῆς ἐν ταῖς προπόσεσι συμποσιακῶν ῥητόρων· ἀπ' ἐναντίας δὲ μεγαλειτέραν ἐπίδρασιν ἔχουσιν ἐπὶ τοὺς πολιτευτὰς αὐτὰ τὰ συμφέροντα τῶν ἐθνῶν. Ἡ Αὐστρία, ἡ ἐμπερικλείουσα ἑκατομμύρια ὅλα Σλάβων ὑπηκόων, δὲν ἠδύνατο νὰ θεωρῆ μετ' ἀδιαφορίας ῥωσικὴν ἐκστρατείαν, ἐπιχειρηθεῖσαν πρὸς ὄφελος τῶν Σλάβων τῆς Τουρκίας, οὐδὲ ἠδύνατο τὸ μέγιστον τῶν παριστρίων κρατῶν νὰ συναινέσῃ εἰς τὴν ὑπὸ ἄλλης τῶν μεγάλων δυνάμεων κατάληψιν τῶν παριστρίων Ἡγεμονιῶν, οἰκουμένων ὑπὸ ὁμοφύλων τῶν ἰδίως ἑαυτῆς Ῥωμάνων ὑπηκόων. Καὶ ἐζήτησε μὲν ὁ Ἄγγλος ὑπουργὸς τηλεγραφικῶς τὴν ἐπικύρωσιν τῆς προτάσεως τοῦ κόμισ Βυοί καὶ σαφῆ καθορισμὸν τῶν προθέσεων τῆς Πρωσσίας. Ἄλλ' ἀτυχῶς αἱ ἐκ Βιέννης καὶ Βερολίνου ἀπαντήσεις, ὧν ἡ μὲν τῆς Αὐστρίας ἦτο ἀπλῆ ἐπανάληψις τῆς προτάσεως τοῦ κόμισ Βυοί, ἡ δὲ τῆς Πρωσσίας ἦτο χαρακτηριστικῶς ἀόριστος, δὲν εἶχον πρακτικὴν σημασίαν διὰ τὸν ἀπλοῦν λόγον, ὅτι τὴν 15 Φεβρουαρίου, παραμονὴν τῆς ἀφίξεως αὐτῶν εἰς Λονδῖνον, εἶχεν ἤδη ἀποσταλῆ εἰς Πετροῦπολιν τὸ ἀγγλικὸν τελεσίγραφον. Οὕτως ἡ ἀνυπομονησία τοῦ ἀγγλικοῦ κοινοῦ, ἐξερεθιζομένου ὑπὸ τοῦ τύπου, καὶ ἡ πίεσις ἡ ἐξασκου-

μένη ὑπὸ τοῦ Γάλλου αὐτοκράτορος, ὅστις, ἀναλαβὼν νὰ γράψῃ εἰς τὸν τσάρον ἐξ ὀνόματος τῆς βασιλίσσης Βικτωρίας καὶ πρὸς ἀνταπόδοσιν τοῦ ἐνδιαφέροντος αὐτοῦ εἶχε λάβει προσβλητικὸν ὑπαινιγμὸν περὶ τῆς ἀπὸ τῆς Μόσχας τῷ 1812 ὑποχωρήσεως τοῦ Μεγάλου Ναπολέοντος, ὥθησε τὴν ἀγγλικὴν κυβέρνησιν νὰ προβῆ εἰς διάβημα ἀμετάτρεπτον πρὶν ἢ λάβῃ ἀπαντήσεις παρὰ τῶν προσδοκωμένων συμμάχων.

Τὸ ἀγγλικὸν τελεσίγραφον ἐγνώριζεν εἰς τὴν ῥωσικὴν κυβέρνησιν, ὅτι ἡ ἄρνησις αὐτῆς ἢ ἡ ἐντὸς ἑξ ἡμερῶν ἀπὸ τῆς ἡμέρας τῆς παραδόσεως τοῦ τελεσιγράφου μὴ ἀποστολὴ ἀπαντήσεως ὑπισχνουμένης τὴν ἐκ τῶν Ἡγεμονιῶν ἀποχώρησιν ἀπάντων τῶν ῥωσικῶν στρατευμάτων πρὸ τῆς 18 Ἀπριλίου ἤθελε θεωρηθῆ ὡς κήρυξις πολέμου. Ἀπεστάλη δὲ συγχρόνως καὶ γαλλικὸν τελεσίγραφον ὁμοίως διατετυπωμένον. Ἐπειδὴ δ' ἡ ῥωσικὴ κυβέρνησις ἠρνήθη νὰπαντήσῃ, ἐπέμφθησαν συγχρόνως ὑπὸ τῆς βασιλίσσης τῆς Ἀγγλίας καὶ τοῦ αὐτοκράτορος τῆς Γαλλίας τὰ προσήκοντα διαγγέλματα εἰς τὰ οἰκεία κοινοβούλια τῇ 15 Μαρτίου, καὶ τῇ ὑστεραίᾳ ἐδημοσιεύθη ἡ ὑπὸ τῆς Ἀγγλίας κήρυξις πολέμου. Ἐν ταύτῃ ἀπρηθμοῦντο αἱ ἐπάλληλοι φάσεις τῶν διαφόρων ζητημάτων τῶν ἀγαγόντων εἰς τὴν τελικὴν διὰ ξίφους λύσιν, ἀλλὰ δὲν ἐξηγεῖτο ὁ λόγος, δι' ὃν ἡ Ἀγγλία καὶ ἡ Γαλλία μόναι εἶχον ἀποφασίσει νὰ ὑπερμαχήσωσι ζητήματος ἐνδιαφέροντος ὁμοίως τὴν τε Πρωσσίαν καὶ τὴν Αὐστρίαν, ἐπειδὴ τὸ κεφαλαῖωδες ζήτημα ἐν τῷ τελεσιγράφῳ ἦτο ἡ κατοχὴ τῶν Ἡγεμονιῶν, τοῦτο δ' ἐνδιέφερε τὴν Αὐστρίαν μᾶλλον ἢ τὴν Γαλλίαν καὶ τὴν Ἀγγλίαν. Τῇ 30 Μαρτίου ὁ τσάρος ἀπῆντησε, καὶ μετὰ δώδεκα ἡμέρας ἐν διαγγέλματι ἀπευθυνθέντι πρὸς τὸν ῥωσικὸν λαὸν ἔδωκε θρησκευτικὸν χαρακτῆρα εἰς τὸν ἐπικείμενον πόλεμον. Ὁ πρίγκιψ Γορτσάκωφ, ὁ ἀρχηγὸς τοῦ στρατοῦ τῆς κατοχῆς, ὅστις ἦτο ἄλλως ἐνθερμος θαυμαστῆς τῆς Ἀγγλίας, εἶχεν ἤδη τῇ 12 Μαρτίου διαβῆ τὸν Δούναβιν καὶ εἰσέλθει εἰς τὴν λυγρὰν Δοβροῦτσαν, ἀναζωογονῶν παρὰ τοῖς πολιτευταῖς ἐκείνοις, ὅσοι ἐτύγχανον ὄντες ἀρχαιομαθεῖς, τὰς

Γορτσακώφ.

ἀναμνήσεις τῶν θρηνωδῶν ἐκείνων Ἐπιστολῶν ἐκ τοῦ Πόντου, ἃς ὁ ἐξόριστος Ὀβίδιος εἶχε γράψει ἐν τῇ ἀξένῳ ταύτῃ χώρᾳ. Κατὰ ταῦτα δύο συνθήκαι εἶχον ἤδη ὑπογραφῆ, μία μὲν μεταξὺ τῶν δύο ἐσπερίων δυνάμεων καὶ τῆς Τουρκίας, ὑποχρεοῦσα τὴν μὲν Ἀγγλίαν καὶ τὴν Γαλλίαν νὰ ὑπερασπίσωσι τὴν ὀθωμανικὴν αὐτοκρατορίαν, τὴν δὲ Τουρκίαν νὰ μὴ συννομολογήσῃ χωριστὴν συνθήκην μετὰ τῆς Ῥωσίας, καὶ ἡ ἄλλη μεταξὺ τῆς Ἀγγλίας καὶ τῆς Γαλλίας χάριν κοινῆς ἐνεργείας ἐναντίον τοῦ τσάρου. Κυνικοὶ δὲ, ἀναγινώσκοντες τὰ τῶν συμμαχιῶν τούτων, θὰ ἠδύναντο νὰ αναμνησθῶσι μετὰ μειδιάματος ὁποῖα τὰ πρὸ βραχέος χρόνου ῥηθέντα ὑπὸ τοῦ Γάλλου αὐτοκράτορος, ὅτι «ἡ αὐτοκρατορία ἐπιθυμεῖ τὴν εἰρήνην» καὶ πῶς ἡ εἰρηνικὴ φατρία ἐταυτίζετο ὑπὸ τοῦ τσάρου μετὰ τοῦ ἀγγλικοῦ λαοῦ. Ἀφ' ἐτέρου δ' ἡ Αὐστρία καὶ ἡ Πρωσσία ὑπεστήριζον ἐπὶ τοῦ χάρτου τὴν «στάσιν, ἣν ἐτήρουν ἀμέσως ἡ Γαλλία καὶ ἡ Ἀγγλία», ὡς στηριζομένην ἐπὶ τοῦ δικαίου, ἠγγυῶντο ἀμοιβαίως τὴν ἐξασφάλισιν τοῦ ἐδάφους ἀλλήλων ἐναντίον ἐπιθέσεων, καίπερ δ' ἐπιθυμοῦσαι «νὰ ποφύγωσι πᾶσαν συμμετοχὴν εἰς τὸν πόλεμον», ἀπεδοκίμασαν «τὴν ἐπ' ἀπειρον συνέχισιν τῆς κατοχῆς τῶν ἐδαφῶν παρὰ τὸν κάτω Δούναβιν». Μόνον δ' ἐν περιπτώσει προσαρτήσεως τῶν Ἡγεμονιῶν ὑπὸ τῆς Ῥωσίας ἢ ῥωσικῆς «ἐπιθέσεως ἐναντίον τοῦ Αἴμου ἢ διαβάσεως αὐτοῦ» αἱ δύο γερμανικαὶ δυνάμεις ἤθελον ἐνεργῆσαι ἐπιθετικῶς. Καὶ αἱ μὲν περιστάσεις αὗται οὐδέποτε παρουσιάσθησαν· ἀλλὰ τῇ 11 Μαΐου αἱ τέσσαρες κυβερνήσεις διεμαρτύροντο ἀκόμη «ὅτι ἡ ἀκεραιότης τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας καὶ ἡ ἐκκένωσις τοῦ μέρους τοῦ ἐδάφους αὐτῆς ἐκείνου, ὅπερ κατεῖχεν ὁ ῥωσικὸς στρατὸς», ἦσαν καὶ ὄφειλον νὰ εἶνε τὸ ἀντικείμενον τῶν ἠνωμένων αὐτῶν προσπαθειῶν.

Ἐν τούτῳ δὲ τῷ μεταξὺ ἐν μέσῳ μεγίστου ἐνθουσιασμοῦ στόλος ἀγγλικὸς ὑπὸ τὸν σιρ Κάρολον Ναπιέ, τὸν ἥρωα τῆς Πτολεμαίδος, εἶχεν ἐκπλεύσει πρὸς τὴν Βαλτικὴν, συνοδευόμενος ὑπ' αὐτῆς τῆς βασιλίσσης Βικτωρίας ἀπὸ τοῦ ὀρητηρίου αὐτοῦ. Ἀλλ' ἡ βαλτικὴ ἐκστρατεία ἀπέληξεν εἰς πικρὰν ἀπογοήτευσιν, καὶ ἡ κατάληψις μιᾶς μόνον νήσου ὑπῆρξε μικρὸν ἀντιστήκωμα τῆς ἀποτυχίας τῆς συλλήψεως τοῦ ῥωσικοῦ στόλου καὶ τῆς ἐπιθέσεως ἐναντίον τοῦ ἐν Κρονστάττῃ ῥωσικοῦ ναυστάθμου. Ἄλλως δ' ὁ βόρειος κολοσσὸς δὲν ἦτο τρωτὸς ἐν τῷ βορρᾷ. Οἱ συμμαχικοὶ στρατοὶ, ὧν ὁ μὲν ἀγγλικὸς διωκεῖτο ὑπὸ τοῦ λόρδου Ῥάγλαν, μαθητοῦ καὶ γραμματέως τοῦ

Οὐελλιγκτῶνος, ὁ δὲ γαλλικὸς ὑπὸ τοῦ στρατάρχου Saint Arnaud, οὗ ἡ ἐξ Ἀλγερίας φήμη εἶχεν ἐπαυξηθῆ παρὰ τῷ κυριάρχῳ αὐτοῦ διὰ τῆς συμμετοχῆς εἰς τὸ πραξικόπημα τοῦ Ναπολέοντος, ἐστρατοπέδευσε παρὰ τὰ Δαρδανέλλια οὐ μακρὰν τῆς θέσεως, ὅπου πρὸ πέντε αἰῶνων οἱ Τοῦρκοι εἶχον τὸ πρῶτον ἐγκαταστῆ ἐν Εὐρώπῃ. Ἐκεῖθεν δὲ τὸν Ἰούνιον ἐστράτευσαν ἐπὶ τὴν Βάρναν, ἣτις σήμερον μὲν εἶνε τὸ πρῶτον ἐπίγειον τῆς Βουλγαρίας, τότε δὲ ἦτο ὁ κύριος λιμὴν τῆς εὐρωπαϊκῆς Τουρκίας ἐν τῷ Εὐξείνῳ. Ἀλλ' αἱ πρῶται τῶν Τοῦρκων ἐπιτυχίαι ὄφειλοντο οὐχὶ εἰς τὰς στρατιὰς τῶν συμμαχῶν, ἀλλ' εἰς τὴν δραστηριότητα τριῶν νεαρῶν Ἀγγλῶν ἀξιωματικῶν. Ὁ παλαιμάχος Πάσκεβιτς, ὁ ὀνομαστὸς ἀρχηγὸς ἐν τῷ τελευταίῳ ῥωσοτουρκικῷ πολέμῳ, εἶχε συμβουλεύσει τὸν τσάρον νὰ διευθύνῃ τὰς δυνάμεις αὐτοῦ τὸ πρῶτον ἐναντίον τῆς Σιλιστρίας, τὴν ὑπὸ τῶν Ῥώσων πρὸ εἰκοσιπέντε ἐτῶν κυριευθεῖσαν ὀχυρὰν πόλιν, ἐκεῖσε δὲ ὤδευσεν αὐτὸς τὸν Μαΐον χάριν ἐκτελέσεως τοῦ σχεδίου αὐτοῦ. Ἀλλ' ὁ πορθητὴς τοῦ Ἐριβὰν εὐρέθη πρὸ τῆς σθεναρᾶς ἀντιστάσεως τοῦ λοχαγοῦ Butler καὶ τῶν ἀνθυπο-

Κάρολος Ναπιέ.

λοχαγῶν Nasmyth καὶ Ballard, οἵτινες εἶχον ἀναλάβει τὴν διεύθυνσιν τῆς ἀμύνης καὶ εἶχον ἐμπνεύσει τὴν ἀφοσίωσιν ἐκείνην, ἣν πολὺ λάκισ οἱ Μουσουλμᾶνοι αἰσθάνονται πρὸς Ἀγγλοὺς ἀξιωματικούς. Τότε πρῶτον τὸ δι' ἀραβικοῦ ὀνόματος καλούμενον πρόχωμα, ἡ Τάμπια, γνωστὸν ἐκ τῶν πρὸ εἰκοσιπενταετίας διπλωματικῶν διαπραγματεύσεων, ἀπέβη λέξις κοινὴ ἐν Ἀγγλίᾳ, ὅπου τὰ κατορθώματα τῶν ἀνδρείων αὐτοῦ ὑπερασπιστῶν ἀνεγινώσκοντο μετὰ μεγίστης ὑπερηφανείας, ἐπειδὴ οἱ γενναῖοι ἐκεῖνοι ἦσαν Ἀγγλοὶ. Ὅτε ὁ Butler ἐτραυματίσθη θανασίμως, τὴν θέσιν αὐτοῦ κατέλαβεν ὁ Ballard, καὶ οὕτω θυμοειδῆς ὑπῆρξεν ἡ ἀντίστασις, ὥστε τῇ 10 Ἰουνίου ὁ γηραιὸς Ῥώσος στρατηγὸς ἔλυσεν τὴν πολιορκίαν. Μετὰ δὲ δύο

ἐβδομάδας ὁ Ballard καὶ ἕξ ἄλλοι νεαροὶ Ἕλλησι ἀξιωματικοὶ διέβησαν τὸν Δούναβιν μετὰ τῶν Τούρκων καὶ ἐνίκησαν τοὺς Ῥώσους ἐν Γιουρτζέβω. Οὐδ' ἐθάρρησεν ὁ Γορτσακὼφ νὰ ἐπανορθώσῃ τὴν ἥτταν ταύτην ἀντιτασσόμενος πρὸς μικρὸν στολίσκον ἀγγλικῶν κανονιοφόρων, ἀλλ' ὑπεχώρησεν εἰς Βουκουρέστιον, ἀφίει τοὺς Τούρκους κυρίους τοῦ κάτω Δουνάβεως· τῇ δὲ 21 Ἰουλίου ὁ τελευταῖος Ῥώσος στρατιώτης διέβη καὶ πάλιν πέραν τοῦ Προύθου.

Εἰς τὴν ἐπονείδιστον ταύτην ὑποχώρησιν συνετέλεσε πλέον καὶ τῆς ἀνδρείας τῶν Τούρκων στρατιωτῶν καὶ τῆς τόλμης δρακὸς Ἕλλησι ἀξιωματικῶν ἐν Σιλιστρία καὶ Γιουρτζέβω ἡ ἀπειλητικὴ στάσις τῆς Αὐστρίας. Τῇ 22 Μαΐου ἡ Αὐστρία εἶχε καλέσει τὸν τσάρον νὰ ἐκκενώσῃ τὰς Ἡγεμονίας, καὶ ἡ εὐκολία, μεθ' ἧς ὁ αὐστριακὸς στρατὸς θὰ ἠδύνατο νὰ ἐπιδράμῃ αὐτὰς, παρεῖχε βαρῦτητα εἰς τὴν ἀξίωσιν ταύτην, ἣν ἦτο ἔτοιμος νὰ ὑποστηρίξῃ ἡ Πρωσσία. Μετὰ δ' ἕνδεκα ἡμέρας ὁ αὐτοκράτωρ τῆς Αὐστρίας ὑπέγραψε μετὰ τῆς Πύλης σύμβασιν, δι' ἧς ἡ Αὐστρία ὑπεχρεοῦτο «νὰ ἐξαντλήσῃ πάντα τὰ μέσα», οὐδὲ τῆς βίας ἐξαιρουμένης, «ὅπως ἐπιτύχῃ τὴν ἐκκένωσιν τῶν παριστρίων Ἡγεμονιῶν..., ἀποκαταστήσῃ ἐν αὐταῖς τὴν νόμιμον κατάστασιν πραγμάτων» καὶ ἀποσύρῃ τὸν στρατὸν αὐτῆς εὐθὺς ἅμα τῇ συνομολογήσει τῆς εἰρήνης. Προβαίνουσα δ' ἔτι περαιτέρω ἐν τῷ ζήλω αὐτῆς ἡ αὐστριακὴ κυβέρνησις ἔστειλεν εἰς τὸ ἀγγλικὸν γενικὸν στρατηγεῖον ἀξιωματικὸν, ὅπως παρασκευάσῃ κοινὸν σχέδιον ἐκστρατείας. Ὁ δὲ τσάρος, εὐρεθεὶς πρὸ τοιούτων σημαντικῶν μέτρων, ἠναγκάσθη νὰ ὑποχωρήσῃ, ἂν μὴ ἤθελεν ἀναλάβει πόλεμον ἐναντίον τῆς Αὐστρίας, καθ' ὃν αὐτὴ θὰ ἠδύνατο νὰ ὑποστηρίχθῃ ὑπὸ τῆς Πρωσσίας καὶ τῶν μικροτέρων γερμανικῶν κρατῶν. Σὺν δὲ τῇ ἀποχωρήσει τῆς Ῥωσικῆς στρατιᾶς ἔπαυσεν ἡ προσωρινὴ διοίκησις, ἣν οἱ Ῥῶσοι στρατηγοὶ εἶχον ἐγκαταστήσει παρὰ τὸ πλευρὸν τῶν δύο ὀσποδάρων. Διαρκούσης τῆς τοιαύτης προσωρινῆς καταστάσεως εἶχον διοικήσει δύο Ῥῶσοι «πρόεδροι», ὁ Καλκίνσκη ἐν Βουκουρεστίῳ καὶ ὁ Οὐρουζὼφ ἐν Ἰασίῳ, ἀλλ' ἡ διαγωγή αὐτῶν ἦτο πολὺ πραοτέρα τῆς διαγωγῆς προτέρων Ῥωσικῶν στρατιῶν κατοχῆς. Καὶ εἶχον μὲν γείνει ἀπόπειραι, ὅπως ἐλκυθῆ ἡ συμπάθεια τῆς ἐπιχωρίου ἀριστοκρατίας καὶ χρησιμοποιηθῶσιν αἱ ὑπηρεσίαι αὐτῆς, ἀλλὰ τὸ βάρος τῆς καλύψεως τῶν δαπανῶν τῆς κατοχῆς ἐπέβη εἰς τὰς δύο χώρας. Οἱ δὲ ἡγεμόνες ἐπέστρεψαν μετὰ τοῦ αὐστριακοῦ στρατοῦ, ὅστις καὶ παρέμεινεν ἐν ταῖς Ἡγεμο-

νίαις παρὰ τὰς διαμαρτυρίας τῆς Ῥωσίας μέχρι τοῦ Μαρτίου 1857, μακρὸν χρόνον μετὰ τὴν ἀποπεράτωσιν τοῦ πολέμου. Οὕτω, τῶν Αὐστριακῶν στρατοπεδευομένων ἐν ταῖς Ἡγεμονίαις, ἡ Ῥωσία δὲν ἠδύνατο νὰ προσβάλλῃ δι' αὐτῶν τοὺς Τούρκους πέραν τοῦ Δουνάβεως, καθ' ἃ τῷ 1828 καὶ τῷ 1877. Ἐκστρατεία ἐν τῷ Αἴμῳ δὲν ἦτο δυνατὴ, καὶ διὰ χύσεως ὀλίγου μόνον αἵματος καὶ ἄνευ τῆς παραμικρᾶς κινήσεως τῶν συμμάχων στρατῶν ὁ σκοπὸς τοῦ ἀγγλικοῦ τελεσιγράφου, ἡ ἐκκένωσις τῆς Βλαχίας καὶ τῆς Μολδαβίας, εἶχεν ἐπιτευχθῆ. Ὁρθὴ σκέψις ἤθελεν ὑπολάβει, ὅτι εἶχεν ἐπιστῆ ἡ κατάλληλος ὥρα εἰρήνης.

Πρὶν ἢ παρακολουθήσωμεν τοὺς συμμάχους στρατοὺς ἀπὸ τῆς Βάρνας εἰς τὴν Κριμαίαν, ὅπου προετίθεντο νὰ στείλωσιν αὐτοὺς, ὁ παρὰ τοῖς Ἕλλησι ἐθνικὸς πόθος θριάμβου ἐμποιοῦντος αἴσθησιν καὶ ἡ ἐπιθυμία τοῦ αὐτοκράτορος τῶν Γάλλων νὰ τύχῃ τῆς «δόξης» ἐκείνης, ἣτις εἶνε τὸ θεμέλιον δυναστειῶν νεοτευκτων, εἶνε ἀναγκαῖον νὰ ἴδωμεν τὰποτελέσματα τοῦ ἀγῶνος παρὰ τοῖς Χριστιανοῖς τῆς χερσονήσου τοῦ Αἴμου. Καθ' ὃν χρόνον οἱ Ῥωμᾶνοι εἶχον κατὰ τὸ σύνθημα ὑποστῆ ἀναγκαίως τὰ δεινὰ τῆς πρὸς τὸν Δούναβιν διαβάσεως τῶν Ῥώσων, οἱ εὐήθεις Βούλγαροι, ὧν ἡ ὀχυρὰ πόλις Σιλιστρία καὶ ὁ λιμὴν τῆς Βάρνας εἶχον ὑπάρξει τὸ θέατρον Ῥωσικῆς ἥττης καὶ ἀγγλογαλλικῆς στρατοπεδεύσεως, ἔμειναν ἀδιάφοροι πρὸς τὰς στρατιωτικὰς ἐπιχειρήσεις τὰς ἐν τῇ ἰδίᾳ αὐτῶν χώρᾳ διεξαγομένης. Ἡ δὲ Σερβία, ἧς ἡ γεωγραφικὴ θέσις ἦτο δυσκολωτέρα καὶ ἡ ἱστορικὴ συνείδησις ἦτο μᾶλλον ἐξεγερμένη ἢ ἡ τῶν ταλαιπωρουμένων Βουλγάρων ἀγροτῶν, εἶχε περιέλθει εἰς οὐ μικρὰν ἀμηχανίαν. Ἡ μὲν Τουρκία ἦτο ἐπικυρίαρχος αὐτῆς, ἡ δὲ Ῥωσία προστατίς, ἐν ᾧ ἂφ' ἑτέρου ἡ Αὐστρία οὐ μόνον ἦτο γείτων αὐτῆς, ἀλλὰ καὶ εἶχεν ἀποκτήσει δύναμιν καὶ συμπαθείας παρὰ τοῖς Σέρβοις ἡγέταις, ὧν πολλοὶ εἶχον ὑπάρξει Αὐστριακοὶ ὑπήκοοι καὶ εἶχον παράσχει βοήθειαν ἐναντίον τῶν Οὐγγρων κατὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1848. Ὁ Ἀλέξανδρος Καραγεώργεβιτς ὄφειλε πλεῖστα ὅσα εἰς τὴν ὑποστήριξιν τῆς Τουρκίας καὶ τῆς Αὐστρίας, οὐδ' εἶχε λησμονήσει, ὅτι, ἐν ᾧ ὁ τσάρος εἶχεν ἀντιταχθῆ εἰς τὴν ἐκλογὴν αὐτοῦ, ὁ πρωθυπουργὸς τῆς Ἀγγλίας, ὅτε ἦτο ὑπουργὸς τῶν ἐξωτερικῶν τῷ 1843, εἶχε δώσει εἰς τὸν λόρδον Στράτφορντ ὁδηγίαν νὰ διατηρήσῃ αὐτὸν ἐπὶ τοῦ θρόνου. Ἄλλ' οὐχ ἦττον ἡ Ῥωσία εἶχε πολυαριθμοὺς ὀπαδοὺς μεταξὺ τῶν χωρικῶν, παρ' ὧν μάλιστα, λαλούντων περὶ

τοῦ τσάρου, οὗτος ἐλέγετο «ὁ ἡμέτερος αὐτοκράτωρ». Τοιαῦται ἦσαν αἱ διαθέσεις τῶν Σέρβων πολιτευτῶν καὶ τοῦ ὄχλου, ὅτε αἱ τρεῖς ἐγγύτερον ἐνδιαφερόμεναι δυνάμεις ἠρώτησαν περὶ τῶν προθέσεων τῆς μικρᾶς ἡγεμονίας. Ὁ Μεντζικὼφ μετὰ τῆς συνήθους αὐτῷ βιαιότητος διέταξε τὸν Ἀλέξανδρον νὰ παύσῃ τὸν ἀντιπροσωπεύοντα νεωτέρας ἰδέας Γκαρασανίν, ὅστις εἶχε διαδεχθῆ τὸν Πετρονιέβιτς ὡς πρωτεύων αὐτοῦ σύμβουλος. Ἀλλὰ τοῦτο ὑπῆρξεν ἡ μόνη διπλωματικὴ ἐπιτυχία τῆς Ῥωσίας ἐν Σερβίᾳ. Τουρκικὸς στρατὸς προσήγγισεν εἰς τὰ νότια σύνορα τῆς ἡγεμονίας καὶ διὰ τῆς βίας ἀπέσπασε παρὰ τοῦ ἡγεμόνος τὴν ὑπόσχεσιν ἐνόπλου οὐδετερότητος, ἐν ᾧ συγχρόνως ὁ σουλτᾶνος συμφώνως πρὸς ὑπόδειξιν τοῦ λόρδου Στράτφορντ ἐξέδιδε νέον φερμάνιον, ἐγγυώμενον περὶ τῶν προνομίων τῆς Σερβίας. Αὐστριακὸς στρατὸς συνεκεντρώθη κατὰ μῆκος τῶν συνόρων, ὅπως προλάβῃ κατάληψιν ὑπὸ τῆς Ῥωσίας, καὶ ἀπηγορεύθη ἡ διὰ τοῦ αὐστριακοῦ ἐδάφους εἰσαγωγὴ πολεμικῶν ἐφοδίων. Ἀλλ' οὐχ ἦττον οἱ Σέρβοι ἀπεφάσισαν νὰ παρασκευασθῶσι πρὸς ἀμυναν τῆς ἰδίας χώρας, ἂν ἤθελεν ἀπειληθῆ· τοιαύτη δὲ ἀπειλὴ ἐφαίνετο εἰς πολλοὺς προερχομένη μᾶλλον παρὰ τῆς αὐστριακῆς παρὰ τὸν Σάον δυνάμειος ἢ παρὰ τῶν κατὰ τὸν κάτω Δούναβιν Ῥώσων. Ἡ ἡγεμονία ἦτο στρατιωτικῶς διωργανωμένη, ἡ Αὐστρία ἐδείκνυε σημεῖα ἀνυπομονησίας, ἡ τε δὲ ἀγγλικὴ καὶ ἡ γαλλικὴ κυβέρνησις ἐβίαζον τὸν Σέρβον πρέσβην Μαρίγκοβιτς νὰ παράσχῃ εἰς αὐτὰς τὴν καθησύχασιν, ὅτι ἐπεθύμει νὰφοπλισθῆ. Πᾶσα δὲ δικαιολογία κινδύνου ῥωσικῆς ἐπιδρομῆς ἐξέλιπε διὰ τῆς πέραν τοῦ Προύθου ὑποχωρήσεως τῶν ῥωσικῶν στρατευμάτων. Καὶ ἡ μὲν Αὐστρία ἦτο κυρία τῶν βουλῶν τοῦ ἡγεμόνος, ἡ δὲ Ῥωσία ἐκέκτητο τὰς συμπαθείας τοῦ λαοῦ, ἀλλ' οὔτε ὁ ἡγεμὼν οὔτε ὁ λαὸς ἐκινουῦντο ἐν κἂν βῆμα.

Παρὰ δὲ τοῦ Μαυροβουνίου ὁ τσάρος εἶχεν ἰσχυρότερον λόγον νὰ προσδοκᾷ ὑποστήριξιν. Παρὰ τὸ γεγονός, ὅτι μόλις εἶχε παρέλθει ὁ κίνδυνος πολέμου πρὸς τὴν Τουρκίαν, μέγα κόμμα ἐν Κετίγγη, οὗ ἡγεῖτο ὁ Γεώργιος Πέτροβιτς, θεῖος τοῦ Δανήλου, ἐπεθύμει καὶ πάλιν τὴν ἀνάληψιν πολέμου. Ἀλλ' ὁ Δανήλος, ἀκολουθῶν τὰς συμβουλὰς τῆς Αὐστρίας, ἥτις ἀκριβῶς πρὸ μικροῦ εἶχε παράσχῃ εἰς αὐτὸν ἐξαίρετον ὑπηρεσίαν, ἀντιτίθετο καὶ πάλιν ἐρρωμένως εἰς τὰς πολεμικὰς διαθέσεις ἐπὶ κινδύνῳ τῆς ἰδίας δημοτικότητος, ἀλλὰ καὶ αὐτοῦ τοῦ ἰδίου θρόνου. Ἐβυσσοδομεύθη δ' ἐναντίον αὐτοῦ

συνωμοσία, εἰς ἣν ἦσαν ἀναμειγμένοι ὁ Γεώργιος Πέτροβιτς καὶ ὁ Πέρος, καὶ ὁ ὑπὲρ τοῦ πολέμου σάλος ἀπέβη ὄξυς, ὅτε οἱ Τοῦρκοι συνεκέντρωσαν στρατὸν κατὰ μῆκος τῶν συνόρων τῆς Ἐρζεγοβίνης, προκαλοῦντες οὕτω τοὺς φιλοπολέμους ὄρεινους. Καί τινες μὲν ἐπέμενον εἰς ἐπίθεσιν ἐναντίον τοῦ Ἀντιβάρεως, ἄλλοι δ' ἐπέ-

Ὁ ἐν Ναβαρρίνῳ Ῥώσος ναύαρχος Χαῦδεν
(Ἴδε σελ. 128).

δραμον τὴν Ἐρζεγοβίνην. Ὁ δὲ Δανήλος διεμαρτύρετο, ὅτι δὲν ἠδύνατο πλέον νὰ συγκρατήσῃ τοὺς ὑπηκόους αὐτοῦ, καὶ ἡ δυσφορία αὐτῶν ἠῤῥξησεν ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε οἱ Πιπέροι, οἱ Κοῦτσοι καὶ τὰ διαμερίσματα τῶν Μπιγελοπαύλιτς τῶν ἀνατολικῶν ὄρεων τοῦ Μαυροβουνίου, ἦτοι οἱ κάτοικοι τῶν σχετικῶς νέων καὶ ἀκόμη ἀναφομοιωτῶν κτήσεων τῆς ἡγεμονίας, ἀνεκήρυξαν ἑαυτοὺς τὸν Ἰούλιον τοῦ 1854 ἀποτελοῦντας ἴδιον αὐτόνομον κράτος. Καὶ

ἤναγκάσθη μὲν ὁ Δανῆλος νὰ στρατεύσῃ ἐναντίον τῶν ἀποστατησάντων ὑπηκόων, ὧν τινες ἔφυγον εἰς τουρκικὸν ἔδαφος, ἄλλοι δ' ὑπετάχθησαν καὶ ὑπεχρεώθησαν νὰ πληρώσωσιν ἀποζημιώσεις διὰ τὸν ἐμφύλιον πόλεμον, ὃν εἶχον προκαλέσει. Ἀλλὰ, καίπερ διατηρῶν οὐδετερότητα, ἔκρινεν ὁ ἡγεμὼν συνετὸν νὰ συνδιαλλάξῃ τοὺς τε ὑπηκόους καὶ τὸν τσάρον, διατάξας τριήμερον νηστείαν ὑπὲρ ἐπιτυχίας τῶν ῥωσικῶν ὅπλων. Ἐξ ἑτέρου δὲ οἱ καθολικοὶ Μιρδίται ὑπὸ τὸν ἡγεμόνα αὐτῶν Βιβ Δόδαν ἠκολούθησαν τὸν Ὁμέρ πασσάν εἰς τὸν Δούναβιν, καθ' ἃ εἶχον ἀκολουθήσει αὐτὸν πρὸ ἑνὸς ἔτους ἐναντίον τοῦ Μαυροβουνίου.

Τὰ ποτελέσματα τῆς ῥωσοτουρκικῆς συρράξεως ὑπῆρξαν πολὺ σοβαρώτερα ἐν Ἑλλάδι ἢ ἐν τοῖς σλαβικοῖς κράτεσι τῆς ἐγγύς Ἀνατολῆς. Οἱ Ἕλληνες ἐν τῷ ζητήματι τῆς Παλαιστίνης ἐτάχθησαν ἀναποφεύκτως μετὰ τῆς ὀρθοδόξου Ῥωσίας ἐναντίον τῆς καθολικῆς Γαλλίας. Ὑπέλαβον δ' ὁμοίως, ὅτι ὁ καιρὸς, καθ' ὃν ἡ Τουρκία εἶχε περιπλακῆ εἰς πόλεμον ἐναντίον τῆς Ῥωσίας, ἦτο πρόσφορος εἰς τοὺς ἐθνικοὺς αὐτῶν πόθους περὶ προσαρτήσεως τῆς Ἠπείρου καὶ τῆς Θεσσαλίας. «Τὰ ἐννέα δέκατα τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους», ἐλέχθη ὑπὸ ἐπαίοντος παρατηρητοῦ, συνεπάθουν εἰλικρινῶς πρὸς τὴν Ῥωσίαν, οὐδὲ ἠδύνατο νὰ ἐκπλήξῃ ἢ τοιαύτη συμπάθεια, ἀφ' οὗ ἡ Ῥωσία ἀντηγωνίζετο πρὸς τὸν προαιώνιον καὶ κατὰ τὸ φαινόμενον μόνον ἐχθρὸν τῶν Ἑλλήνων, ἐπειδὴ κατ' ἐκεῖνον τὸν χρόνον δὲν ὑφίστατο ὁ κίνδυνος τοῦ ἑλληνισμοῦ ἐκ μέρους ἀνεξαρτήτου Βουλγαρίας. Ἐπιστεύετο ἐν Ἀθήναις, ὅτι ἅπαντες οἱ ὀρθόδοξοι ὑπήκοοι τοῦ σουλτάνου, οἵτινες ἀκόμη κατὰ τὸ ἐπίσημον ἔθος ἐχαρακτηρίζοντο συλλήβδην ὡς Ἕλληνες, ἄτε ἀνήκοντες εἰς τὴν ὀρθόδοξον ἐκκλησίαν, ἔμελλον νὰ ἐξεγερθῶσι, διδομένου τοῦ συνθήματος. Ὁ τε βασιλεὺς Ὁθων καὶ ἡ βασίλισσα Ἀμαλία, ἰδίως δὲ αὕτη, ἐφρόνουν, ὅτι εἶχεν ἐπιστῆ ὁ χρόνος τῆς ἐπεκτάσεως ἐκείνης τῶν στενῶν ὁρίων τοῦ βασιλείου αὐτῶν, εἰς ἣν ἀμφοτέροι εἶχον ἔνθερον πίστιν, καὶ ἐταύτισαν ἑαυτοὺς μετ' ἀγῶνος, ὅστις ἦτο ἐθνικὸς ἄμα καὶ δημοφιλής. «Δὲν ἐπιθυμοῦσιν ἅπαντες οἱ Ἕλληνες οἱ πέραν τῶν ἡμετέρων συνόρων ἄνευ ἐξαιρέσεως τὴν ἀπελευθέρωσιν αὐτῶν; Δὲν ἐπιθυμοῦμεν ἡμεῖς ἅπαντες ἄνευ ἐξαιρέσεως τὴν ἔνωσιν τοῦ ἔθνους;». Τοιαῦτα ἔλεγεν ὁ βασιλεὺς εἰς τοὺς δισταζόντας αὐτοῦ συμβούλους. Διαρκοῦντος τοῦ χειμῶνος τοῦ 1853, συνελέχθησαν χρήματα καὶ ἐστρατολογήθησαν ἐν Ἀθήναις συμμαχίαι ὑπὸ τὴν ἀπρο-

κάλυπτον προστασίαν τῆς βασίλισσας χάριν ἐπαναστάσεως κατὰ τὴν ἄνοιξιν. Ἐξ ἑτέρου δὲ, ὅτε ἦλθεν ὁ χρόνος τῆς προσδοκωμένης ἀποστασίας, ἱκανοὶ Ἕλληνες ἀξιωματικοὶ παρητήθησαν, ὅπως ἐνωθῶσι μετὰ τῶν συμμαχιῶν κατὰ τὰ σύνορα· μεταξὺ δὲ τούτων ἦσαν οἱ

Ὁ βασιλεὺς Ὁθων.

υἱοὶ τοῦ Καραϊσκάκη καὶ ὁ Θεόδωρος Γρίβας. Μυστικαὶ ἐταιρεῖαι συνεκροτήθησαν ἐν ταῖς Ἴονιαις νήσοις, καὶ παρὰ τὰς προσπαθείας τῶν Ἀγγλων περὶ τηρήσεως οὐδετερότητος τῶν Ἴονίων καὶ τὴν κάθειρξιν ἱερέων τινῶν, σῶμα Κεφαλλήνων καὶ Ζακυνθίων ἐπεραιώθη εἰς τὴν ἀντιπέραν παραλίαν, ὅπως συμπράξῃ μετὰ τῶν ἐπαναστατῶν ἐν Ἠπείρῳ.

Τῇ 15 Ἰανουαρίου τοῦ 1854 τὸ Ῥαδοβίτσι πλησίον τῆς Ἄρτης ἀνεπέτασε τὴν σημαίαν τῆς ἀποστασίας, καὶ αὐτὴ δὲ ἡ Ἄρτα ἐπολιορκήθη· ἀλλ' ὁ ἐπίκουρος τουρκικὸς στρατὸς, καίπερ δις ἀποκρουσθεὶς εἰς τὰ μεταξὺ τῆς Ἄρτης καὶ τῶν Ἰωαννίνων Πέντε πηγάδια τὰ γενόμενα γνωστὰ ἐκ τοῦ πολέμου τοῦ 1897, κατώρθωσε νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὴν πόλιν διὰ θαλάσσης ἀπὸ τῆς παρὰ τὸν Ἀμβρακικὸν κόλπον Σαλαώρας. Τῇ δὲ 3 Μαρτίου πρώτη μάχη εἰς τοῦ Πέτα, ὅπου εἶχε συμβῆ ἡ ἦττα τοῦ 1822, ἀπέβη ὑπὲρ τῶν Ἑλλήνων, ἐν ᾧ ἐξ ἐτέρου ὁ Θεόδωρος Γρίβας εἰσῆλασεν εἰς τὸ Μέτζοβον. Ἄλλ' αἱ ἐπιτυχία αὐταὶ δὲν ὑπῆρξαν μόνιμοι. Ὁ μὲν Γρίβας ἠναγκάσθη νὰ ἐκκενώσῃ τὸ Μέτζοβον καὶ νὰ ὑποχωρήσῃ εἰς τὴν Θεσσαλίαν, διὰ δευτέρας δὲ μάχης εἰς τοῦ Πέτα, συγκροτηθείσης τῇ 13 Ἀπριλίου, οἱ Ἕλληνες ἐξεδιώχθησαν ἐκ τοῦ χωρίου, καὶ διὰ τρίτης μάχης ἐν Πέντε πηγάδιαις ἐξεβλήθησαν ἐκεῖθεν. Ὁ ἐνθουσιώδης ἐκ Ζακύνθου ῥιζοσπάστης Ναθαναὴλ Δομενεγίνης ἀπεκεφαλίσθη ὑπὸ τῶν Τούρκων, καὶ ἡ ἐν Ἠπείρῳ ἐπανάστασις κατεστάλη. Ἐν τούτῳ δὲ τῷ μεταξὺ, ἀρχομένου τοῦ Φεβρουαρίου, συμμορίαί, ὧν πρωτεύων ἀρχηγὸς ἦτο ὁ Χριστόδουλος Χατζηπέτρος, εἰσῆλασαν εἰς τὴν Θεσσαλίαν ἐκ τῆς τότε συνοριακῆς πόλεως Λαμίας, ἀλλὰ τῇ 10 Ἀπριλίου οἱ Ἕλληνες ἀπέτυχον νὰ κυριεύσωσι τὸν Δομοκὸν ἔνεκα διαφωνιῶν τῶν ἰδίων ἑαυτῶν ἀρχηγῶν, καθ' ἃ εἶχε συμβῆ καὶ εἰς τοῦ Πέτα. Πλὴν ἀλλ' ὁ Χατζηπέτρος ἐστρατοπέδευσεν ἐν Καλαμπάκῃ πλησίον τῶν μονῶν τῶν Μετεώρων, ὧν οἱ μοναχοὶ ἐτέλεσαν δοξολογίαν ἐπὶ τῇ νίκῃ, ἣν κατήγαγεν ἐν ἐκείνῳ τῷ τόπῳ. Ἄλλ' ἡ ἐπιτυχία ἐκείνη ὑπῆρξεν ἄκαρπος ἔνεκα τῆς ἐπεμβάσεως τῆς Ἀγγλίας καὶ τῆς Γαλλίας ἐν Ἀθήναις, καὶ ὁ ἐν Θεσσαλονίκῃ πρόξενος τῆς Ἀγγλίας Blunt ὑπέδειξεν εἰς τοὺς Θεσσαλοὺς ἐπαναστάτας τὸ μάταιον περαιτέρας χύσεως αἵματος. Ἐν δὲ τῇ Μακεδονίᾳ ἡ πλησίον τοῦ Ἁγίου Ὁρους ἀπόβασις τοῦ Καρατάσου, τοῦ ἥρωος τοῦ ἐν ἔτει 1847 ἐπεισοδίου πρὸς τὴν Τουρκίαν, παρελύθη ὑπὸ γαλλικοῦ πολεμικοῦ πλοίου, καταβυθίσαντος τὸ φέρον τὰ πολεμικὰ αὐτοῦ ἐφόδια ἱστιοφόρον. Ὡς δὲ συμβαίνει εἰς τοὺς παρομοίους ἀτάκτους πολέμους, οἱ μαχόμενοι δὲν ἐποιοῦντο πάντοτε τὴν προσήκουσαν διαστολήν μεταξὺ φίλων καὶ ἐχθρῶν, καὶ εἶνε πιθανὸν, ὅτι αἱ ὑλικάι ζημίαι, εἰς ἃς ὑπέβαλον τοὺς Ἠπειρώτας καὶ τοὺς Θεσσαλοὺς ἐκεῖνοι, οἵτινες εἶχον ἔλθει πρὸς ἀπελευθέρωσιν τῆς χώρας, ἐψύχραναν τὸν ζῆλον αὐτῶν.

Ἐν τούτοις δὲ τῇ 7 Μαρτίου ἡ Πύλη εἶχεν ἀποστείλει εἰς τὴν

ἐλληνικὴν κυβέρνησιν τελεσίγραφον, ἀπαιτοῦσα τὴν ἐντὸς δέκα ἡμερῶν ἀνάκλησιν ἀπάντων τῶν Ἑλλήνων ἀξιωματικῶν τῶν τότε συμμετεχόντων τῆς ἀποστασίας, τὴν παρακώλυσιν τῆς διαβάσεως τῶν συνόρων ὑπὸ ἐνόπλων ὁμάδων καὶ τὴν τιμορίαν ὑπαλλήλων ἀναμειγμένων εἰς τὸ κίνημα, τὴν δημοσίαν ἀποδοκιμασίαν τῆς συλλογῆς χρημάτων χάριν τῶν ἐπαναστατῶν, τὸν σωφρονισμὸν τοῦ ἐθνικοῦ τύπου καὶ ἀνάκρισιν περὶ τῆς ἀφέσεως τῶν ἐγκεκλεισμένων ἐν ταῖς φυλακαῖς τῆς Χαλκίδος χάριν συμμετοχῆς αὐτῶν εἰς τὸν ἐναντίον τῆς Τουρκίας ἀγῶνα. Ἐπειδὴ δὲ ἡ ἀπάντησις τῆς Ἑλλάδος δὲν ἐκρίθη ἱκανοποιητικὴ, διεκόπησαν αἱ μεταξὺ τῶν δύο κρατῶν διπλωματικαὶ σχέσεις, καὶ ἅπαντες οἱ Ἕλληνες ὑπήκοοι διετάχθησαν νὰ ἐγκαταλίπωσι τὴν ὀθωμανικὴν αὐτοκρατορίαν ἐντὸς δεκαπενθήμερου. Πάραυτα δὲ ὁ Ὄθων διέταξε τὸν στρατὸν αὐτοῦ νὰ παρασκευασθῇ, ὅπως προχωρήσῃ εἰς τὰ σύνορα, καὶ ἦλθεν ὥρα, καθ' ἣν ἀπεφάσισε νὰ αναλάβῃ τὴν ἡγεσίαν αὐτοῦ. Σκηνὴ ἔχουσα τὰ βασιλικά χρώματα ἐστήθη ἤδη πλησίον τοῦ ἀνακτορικοῦ κήπου, καὶ ἡ βασίλισσα, ἥτις ἦτο ἡ ψυχὴ τοῦ φιλοπολέμου κόμματος, ἀποβλέπουσα μετ' ἀδιαφορίας εἰς τὴν δυναμένην νὰ ἐπέλθῃ κατοχὴν τῶν Ἀθηνῶν καὶ τὸν ἀποκλεισμὸν τοῦ λιμένος τοῦ Πειραιῶς ὑπὸ τῶν δυνάμεων, ἐφρόντιζεν ὅπως ὁ βασιλεὺς δυνηθῇ νὰ εἰσελάσῃ εἰς τὴν Θεσσαλίαν. Ἄλλ' ἡ πλειονοψηφία τοῦ ὑπουργείου Κριεζῆ, καὶ ἰδίως οἱ ὑπουργοὶ τῆς δικαιοσύνης καὶ τῶν οἰκονομικῶν Πήλικας καὶ Προβελέγγιος, ὡς καὶ οἱ Ἕλληνες πρέσβεις ἐν Λονδίῳ, Παρισίοις καὶ Κωνσταντινουπόλει, παρώρμων πρὸς διενέργησιν εἰρήνης. Ἡ δὲ ἀντιπολίτευσις τῶν ὑπουργῶν ἐξήγειρε τὴν λυσσώδη ἀγανάκτησιν τῆς ὑπερφιάλου βασιλίσσης. «Ἡ Εὐρώπη, εἶπε πρὸς τοὺς δύο ἐν τῷ ὑπουργείῳ ἡγέτας τοῦ εἰρηνικοῦ κόμματος, δώσασα τὸν θρόνον εἰς τὸν Ὄθωνα ἐφραντάσθη νὰ τον ἔχῃ ἐδῶ ἀπλοῦν ὄργανόν της, τῶν ἰδικῶν της συμφερόντων καὶ τῆς πολιτικῆς· ἀλλ' ἔσφαλεν. Ὁ Ὄθων συνεταύτισε τὴν τύχην του μετὰ τὴν τύχην τοῦ ἔθνους». Καὶ προσέθηκε· «τὸ μόνον σωτήριον διὰ τὴν ἐλληνικὴν κυβέρνησιν, τὸ ἔθνος καὶ τὸ μέλλον του εἶνε νὰ προχωρήσῃ, νὰ νάνησῃ ἢ ἐπανάστασις. Φωτιὰ λοιπὸν, φωτιὰ καὶ πανταχόθεν φωτιὰ¹».

Ἄλλ' ἡ Ἑλλάς, καίπερ κατεχομένη ὑπὸ ἐνθουσιασμοῦ, δὲν ἠδυνήθη νάντιστῇ εἰς τὴν πίεσιν τῶν δυνάμεων, αἵτινες ἀπηύθυναν εἰς

¹ Ἀπομνημονεύματα τῆς ὑπουργίας Σ. Πήλικα σ. 154-5.

αὐτὴν συλλογικὴν διακοίνωσιν. Ὁ βασιλεὺς τῆς Βαυαρίας καὶ ὁ αὐτοκράτωρ τῆς Αὐστρίας ὑπέδειξαν ἰδιαιτέρως εἰς τὸν Ὅθωνα τὴν δυσχερῆ θέσιν, εἰς ἣν ἐνέβαλεν αὐτὸν ὁ πατριωτισμὸς αὐτοῦ. Ὁ ἐν Ἀθῆναις πρέσβυς τῆς Ἀγγλίας Wyse ἐπέμεινε θεωρῶν τὸ ἔθνικὸν ἐκείνο κίνημα ὑποθαλπόμενον καθ' ὀλοκληρίαν διὰ ῥωσικῶν ῥουβλίων, καίτοι ὁ Πήλικας ἐδήλωσεν εἰς αὐτὸν, ὅτι διὰ τοὺς Ἕλληνας ἦτο ζήτημα οὐχὶ ῥωσικῶν κατακτήσεων, ἀλλ' ἑλληνικῆς ἐλευθερίας· ὁ δὲ Γάλλος αὐτοῦ συνάδελφος, ὁ βαρῶνος Ρουέν, δὲν ἐδίστασε νὰ εἴπῃ εἰς τὸν Ὅθωνα, ὅτι, ἂν αὐτὸς, ἅτε ὢν καθολικὸς, ἐφοβεῖτο νὰ λάβῃ στάσιν ἐχθρικὴν πρὸς τὴν ὀρθοδοξίαν, ὁ Ναπολέων Γ' θὰ ἔστελλεν εἰς αὐτὸν στρατὸν, ὅπως προστατεύσῃ αὐτὸν κατὰ τῶν ἰδίων ἑαυτοῦ ὑπηκόων. Ἐπειδὴ δὲ τὸ ἐπιχείρημα τοῦτο ἀπεκρούσθη, ὡς εἰκὸς, ὑπὸ ἡγεμόνος, ὅστις, καίπερ ὢν ἐκ γενετῆς ξένος, ἦτο ὅμως ἐνθερμὸς ὀπαδὸς τῆς ἑθνικῆς ἰδέας οὐχ ἦττον τῶν ὑπηκόων αὐτοῦ, καὶ περιεφρόνει εὐγενῶς τὴν ὑποστήριξιν τοῦ ἰδίου θρόνου διὰ ξένων λογῶν, ὁ αὐτοκράτωρ τῆς Γαλλίας ἔλαβε κατὰ νοῦν, ὅτι ἡδύνατο νὰ ληφθῇ ὑπ' ὄψιν ἡ γνώμη περὶ ἐκθρονίσεως αὐτοῦ· ἐν τῷ σχεδίῳ δὲ τούτῳ ἐνεθαρρύνετο ὑπὸ τοῦ Καλέργη, τοῦ ἥρωος τῆς σεπτεμβριανῆς ἐπαναστάσεως, ὅστις εὕρισκετο τότε ἐν Γαλλίᾳ. Ἡ ἀγγλικὴ κυβέρνησις δὲν ἦτο παρεσκευασμένη νὰ προβῇ εἰς διάβημα οὕτω βίαιον· τῇ 28 Ἀπριλίου οἱ πρέσβεις τῆς Ἀγγλίας καὶ τῆς Γαλλίας ἀπηύθυναν εἰς τὴν ἑλληνικὴν κυβέρνησιν διακοίνωσιν, ἀπειλοῦσαι τὴν αὐστηρὰν διὰ τῆς βίας ἐπιβολὴν τῆς συνθήκης τοῦ 1832, δι' ἧς εἶχεν ἀναβιβασθῆ ὁ Ὅθων ἐπὶ τοῦ θρόνου καὶ ἦτις ὥριζεν, ὅτι ὄφειλεν οὗτος νὰ φιερώσῃ πρὸς πληρωμὴν τῶν τόκων τὰ πρῶτα ἔσοδα τοῦ κράτους, καὶ ἂν τῶν ἐσόδων τούτων ἔμελλε νὰ γείνη χρῆσις πρὸς ἐπίθεσιν ἐναντίον τῆς Τουρκίας. Καὶ δὲν ἐπέμειναν μὲν αἱ δυνάμεις εἰς τὴν ἀπειλὴν ταύτην, ἀλλὰ περὶ τὰ μέσα τοῦ Μαΐου οἱ σύμμαχοι στρατοὶ κατέλαβον τὸν Πειραιᾶ. Ὁ δὲ Ὅθων ἠναγκάσθη νὰ δηλώσῃ, ὅτι ἔμελλε « νὰ τηρήσῃ πιστῶς αὐστηρὰν καὶ τελείαν οὐδετερότητα », καὶ ἔμελλε νὰ καλέσῃ « ὡς συμβούλους αὐτοῦ νέους ὑπουργοὺς ἀρμοδιωτέρους πρὸς ἐκτέλεσιν τῆς ὑποχρεώσεως ταύτης ». Τοῦ ὑπουργείου δὲ τούτου τῆς κατοχῆς, ὡς ἐκλήθη, πρόεδρος ὑπῆρξεν ὁ Ἀλέξανδρος Μαυροκορδάτος, ὁ παλαιμάχος πολιτευτῆς τοῦ ὑπὲρ ἀνεξαρτησίας ἀγῶνος, ὅστις ἦτο τότε πρέσβυς ἐν Παρισίοις καὶ μόνος ἀπήλαυε τῆς τελείας ἐμπιστοσύνης τῶν δύο ἐσπερίων δυνάμεων. Ἄλλ' ὁ Μαυροκορδάτος, καθ' ἃ οὐχὶ σπανίως συμβαίνει

εἰς τοὺς διπλωμάτας, εἶχεν ἀποβάλει τὴν ἐκ τοῦ πλησίον ἄμεσον γνῶσιν τῶν κατὰ τὴν ἰδίαν ἑαυτοῦ χώραν. Ἀπὸ δεκαετίας ὅλης μὴ ὑπηρετήσας ἐν Ἑλλάδι, ἐπέστρεψεν αὐτὸς ἔχων τὴν ἄχαριν ἐντολὴν νὰ ἐκτελέσῃ πρόγραμμα ἀντιδημοτικόν, ἐπιβεβλημένον εἰς τὴν αὐλὴν

Ἡ βασίλισσα Ἀμαλία.

καὶ τὴν χώραν ὑπὸ τῶν λογῶν ξένου στρατοῦ κατοχῆς. Ὁ δραστηριώτατος τῶν συναδέλφων αὐτοῦ Καλέργης, ὅστις ἔγεινεν ὑπουργὸς τῶν στρατιωτικῶν, ἦτο ἐξαιρέτως δυσάρεστος εἰς τὴν βασιλείαν, ἦτις δὲν ἐλησμόνει τὴν συμμετοχὴν αὐτοῦ εἰς τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1843 καὶ εἰς ἣν εἶχε πάντως γνωσθῆ ἡ ἀδιάλλακτος αὐτοῦ ἐπιθυμία

περὶ ἐκθρονίσεως τοῦ βασιλέως. Ἐπειδὴ δὲ ὁ Μαυροκορδάτος δὲν ἔφθασεν ἀμέσως, ἐν ᾧ ὁ Καλέργης ἦτο ἤδη ἐν Ἀθήναις, μηχανορραφῶν ἐναντίον τοῦ βασιλέως καὶ διαδίδων, ὅτι αἱ ἐσπέραι δυνάμεις ἐπεθύμουν τὴν ἐκθρόνισιν αὐτοῦ διὰ στάσεως τοῦ ἔθνους, ὑπῆρχέ τις κίνδυνος συνωμοσίας πρὶν ἢ ἡ ἀφίξις τοῦ πρωθυπουργοῦ καὶ ἡ ἀνομολογουμένη αὐτοῦ πίστις συγκρατήσωσι τὸν ἀντιδυναστικὸν ὑπουργόν. Οὕτως ὁ βασιλεὺς καὶ ἡ βασίλισσα ὑφίσταντο σκληρὰν δοκιμασίαν. Καὶ ἐνήργησαν μὲν πιθανῶς ἤκιστα διπλωματικῶς, ἴσως δὲ καὶ ἀσυνέτως τῷ 1854 ὁ Ὅθων καὶ ἡ Ἀμαλία, ἐπειδὴ δυστυχῶς αἱ μεγάλαι δυνάμεις ἔχουσιν ἓνα νόμον διὰ τὰ ἀδύνατα κράτη καὶ ἄλλον διὰ τὰ ἰσχυρά. Οὕτως ἡ Ἰταλία ἐπετρέπετο νὰ λάβῃ τὴν μουσουλμανικὴν Τρίπολιν, ἀλλ' ἡ Ἑλλάς δὲν ἐπετρέπετο νὰ ἐγγίσῃ τὴν ἑλληνικὴν Θεσσαλίαν. Ἀλλὰ σήμερον ἐν τῇ χώρᾳ, ἣν ὁ βασιλεὺς ἐκεῖνος ἠγάπησεν οὐχὶ μὲν πάντοτε δεξιῶς, ἀλλ' ὑπερθέρμως, ἀνομολογεῖται ὁ πατριωτισμὸς τοῦ Ὅθωνος καὶ τῆς εὐγενοῦς αὐτοῦ συζύγου κατὰ τὴν κρίσιν τοῦ ῥωσοτουρκικοῦ πολέμου, νεώτερος δὲ δραματικὸς ποιητὴς ἐξεικόνισεν ἐν ἐξαιρετῷ ἱστορικῷ δράματι, ἐπιγραφομένῳ «Ἡ κατοχὴ», τὴν ἐντὸς τῶν ἀνακτόρων ἀγωνίαν.

Ἡ ἀγγλογαλλικὴ κατοχὴ τοῦ Πειραιῶς, καθ' ἃ ἡ αὐστριακὴ κατοχὴ τῶν παριστρίων Ἡγεμονιῶν, διήρκεσε μέχρι τοῦ 1857. Οἱ Γάλλοι ἀρχηγοὶ κατὰ τὰς ἀρχὰς ἐταπείνωσαν ἐν οὐδέοντι τὸ βασιλικὸν ζεῦγος, παρελάσαντες μετὰ τοῦ στρατοῦ αὐτῶν κάτωθεν τῶν παραθύρων τῶν ἀνακτόρων καὶ καταστήσαντες διὰ τῆς ὕβρεως ταύτης τὸν Ὅθωνα εἴπερ ποτὲ δημοφιλῆ παρὰ τῷ λαῷ αὐτοῦ, ὅστις ἐθεώρησεν αὐτὸν μάρτυρα τῆς ἐθνικῆς ιδέας. Ἐπ' ἴσης δὲ οἱ Γάλλοι κατέστρεψαν τὸ τυπογραφεῖον φιλορῶσου τινὸς ἐφημερίδος, ἐκράτησαν τὸν ἐκδότην αὐτῆς, καὶ ἐπέμειναν εἰς τὴν καταδίωξιν ἄλλου φύλλου. Ἀλλ' αἱ προσβολαὶ αὗται κατὰ τῆς ἀξιοπρεπείας τοῦ στέμματος καὶ τῆς ἐλευθεροτυπίας ὑπῆρξαν ὀλιγώτερον σοβαραὶ τῶν δεινῶν τῶν ἐκ τῆς χολέρας, ἣτις, εἰσβαλοῦσα εἰς τὸ στρατόπεδον τῶν συμμάχων τὸ θέρος τοῦ 1854, διεδόθη ἀπὸ τοῦ Πειραιῶς εἰς τὰς Ἀθήνας. Ἡ φοβερὰ ἐπιδημία, ἣς εἰκόνα δύνανται νὰ δώσωσιν αἱ ἀνάλογοι περιγραφαὶ τοῦ Θουκυδίδου καὶ τοῦ Λουκρητίου, ἐφάνη προσβαλοῦσα πόλιν ἀπὸ μακροῦ χρόνου ἀπηλλαγμένην τῆς προσβολῆς ὑπὸ ἐπιδημιῶν, ἐπειδὴ ἡ χολέρα σπανίως λυμαίνεται τὴν Ἑλλάδα. Ἐπὶ πέντε μῆνας ἡ νόσος ἠρῆμωσε τὰς Ἀθήνας, ἀποδεκατίσασα τοὺς κατοίκους, ἀνερχομένους τότε εἰς τριάκοντα χιλιάδας, καὶ ἀφαρπάσασα

πολλοὺς τῶν εἰς τὴν πόλιν ἐκ τῆς Τουρκίας μεταναστευσάντων προσφύγων. Πολλοὶ τῶν κατοίκων ἔφυγον· αἱ ὁδοὶ ἦσαν ἔρημοι· καὶ αὐτὰ τὰ πολιτικὰ ἐσίγησαν· οὐδεὶς ἄλλος ἤχος ἠκούετο ἢ ὁ τῶν ἀμαξίων τῶν μεταφερόντων τοὺς χολεροβλήτους εἰς τὰ νοσοκομεῖα, τοὺς νεκροὺς εἰς τοὺς λάκκους, ὅπου ἐθάπτοντο οἱ ἐκ τῆς ἐπιδημίας ἀποθνήσκοντες, τοὺς ἐπιζῶντας εἰς τὴν ὑπαιθρον χώραν ἢ εἰς τὸ πέλαγος. Ἀλλ' ἐν μέσῳ τοῦ καθολικοῦ πανικοῦ ὁ βασιλεὺς καὶ ἡ

Ὁ σουλτᾶνος Ἀβδουὺλ Μετζίτ.

βασίλισσα ἐξετέλουν εὐγενῶς τὸ καθῆκον αὐτῶν, παρηγόρουν τοὺς ὀρφανωθέντας καὶ ἴσταντο πλησίον τῶν θνησκόντων. Καὶ ἄλλη δὲ πληγὴ προσετέθη εἰς τὴν χολέραν. Πολλοὶ τυχοδιώκται, οἵτινες εἶχον ἀναμιχθῆ εἰς τὴν ἐπανάστασιν, ἐτράπησαν εἰς ληστείαν μετὰ τὴν διάλυσιν τῶν ἀτάκτων σωμάτων, καὶ ἐν αὐτῇ τῇ μεταξὺ τῶν Ἀθηναίων καὶ τοῦ Πειραιῶς λεωφόρῳ ἐληστεύθησαν δύο Γάλλοι ἀξιωματικοὶ καὶ εἰς λοχαγὸς τοῦ πυροβολικοῦ ἀπήχθη εἰς τὰ ὄρη. Ἀλλ' ἐν τούτῳ τῷ μεταξὺ εἶχον ἀποκατασταθῆ αἱ ἐπίσημοι σχέσεις μετὰ τῆς Τουρκίας. Πρῶτον ἔργον τοῦ ὑπουργείου τῆς κατοχῆς εἶχεν ὑπάρξει ἡ

ἐπανάληψις τῶν σχέσεων, τὸ δ' ἐπόμενον ἔτος ἢ ἐμπορική συνθήκη τοῦ Κανλιγιέ, τοῦ « αἵματηροῦ χωρίου » παρὰ τὸν Βόσπορον ἐκάνονισεν ἀναιμάκτως τὴν ἀμοιβαίαν ἐπικοινωνίαν τῶν δύο χωρῶν. Ἄλλ' ὁ ἑλληνισμὸς ἐν τε τῇ Κωνσταντινουπόλει καὶ ἐν Ἀθήναις ἠναγκάσθη διὰ τῆς βίας νὰ παρηγηθῆ πᾶσαν συμπάθειαν πρὸς τὸν ὀρθόδοξον αὐτοκράτορα. Ὁ οἰκουμενικὸς πατριάρχης, ὁ ἐπίσημος οὗτος ἀρχηγὸς τῶν ἐν Τουρκίᾳ Ἑλλήνων, εἶχεν ὑπάρξει πάντοτε ἠναγκασμένος ἔνεκα τῆς ἑδρας αὐτοῦ νὰ πιέζηται παρὰ τοῦ σουλτάνου, καὶ κατὰ ταύτην τὴν κρίσιν ὁ Ἀβδουλ Μετζιτ, ἐμμένων πιστὸς εἰς τὸ πρόγραμμα τοῦ Μωάμεθ Β', διέταξε τὸν Ἄνθιμον Σ' νὰ ἐκδώσῃ ἐγκύκλιον, καταγγέλλουσαν τὰ ἐλατήρια τοῦ τσάρου ὡς ὑποκριτικά.

Εἰς τὸ φιλοπόλεμον μένος τὸ ἐξαφθὲν εἰς τὰ στήθη τῶν Ἄγγλων ἐλάχιστα εἶχον ἀνταποκριθῆ αἱ παρὰ τὸν Δούναβιν καὶ ἐν τῇ Βαλτικῇ ἐπιχειρήσεις. Οὐχὶ τόσον καλὴν εἰρήνην ὅσον καλὸν πόλεμον ἐπεθύμουν οἱ Ἄγγλοι τὸ θέρος τοῦ 1854, καὶ ὁ ἀγγλικὸς λαὸς ἐφρόνει, ὅτι δὲν ἔπρεπε στρατὸς καὶ στόλος νὰ συναγερωθῶσι χάριν τοῦ μηδενός. Ἡ ἀποστολὴ πολεμικῶν ἀνταποκρίσεων, ἧτις ἦτο τότε νέος τύπος ἐρεθισμοῦ, καθίστανε δυνατὴν εἰς τὸ ἐν ἀνέσει κατ' οἶκον διαμένον κοινὸν τὴν ὡς ἐν θεάτρῳ παρακολούθησιν τῶν κινήσεων στρατιωτῶν μαχομένων, καὶ ἡ ἀθλητικὴ διάθεσις ἢ μεγάλως ἐπικρατοῦσα παρὰ τῷ ἀγγλικῷ λαῷ ἐν τῇ δημῳδῇ πολιτικῇ εὑρισκε πολὺ ἐπιτηδειοτέραν κονίστραν ἐν πολέμῳ ἐπιθετικῷ. Ὁ λιμὴν τῆς ἐν Κριμαίᾳ Σεβαστουπόλεως, οὗ τὴν ὀχυρότητα εἶχεν ἐνωρὶς διαγνώσει Αἰκατερίνη ἢ μεγάλη, εἶχεν ἐνδειχθῆ πρὸ εἰκοσιπενταετίας εἰς τὸν τσάρου ὑπὸ τοῦ Κορσικανοῦ αὐτοῦ συμβούλου Pozzo di Borgo ὡς ὁ μέλλον πιθανῶς τάφος ἐχθρικοῦ ἀγγλικοῦ στόλου. Ὁ δὲ περιηγητῆς Oliphant εἶχε τῷ 1853 τὸ πρῶτον ἐλκύσει τὴν προσοχὴν τοῦ ἀγγλικοῦ κοινοῦ εἰς τὴν ἀπομεμακρυσμένην ἐκείνην γωνίαν, καὶ πρὸ τῆς λύσεως τῆς πολιορκίας τῆς Σιλιστρίας οἱ Καιροὶ (Times) τοῦ Λονδίνου καὶ ὁ λόρδος Lyndhurst εἶχον συμβουλεύσει τὴν κατάληψιν τοῦ λιμένος ἐκείνου ὡς τοῦ ἀρίστου μέσου πρὸς τελείαν ἐξασθένησιν τῆς Ῥωσίας. Ἐγγραφον δὲ οἱ Καιροὶ μετὰ ἰδιαζόντος πάθους, ἐπειδὴ εἰδικὸς αὐτῶν ἀνταποκριτῆς ἦτο ὁ Nasmyth, ὁ ἦρωας τῆς Σιλιστρίας. Ἐν τῷ ὑπουργείῳ ὁ ὑπουργὸς τῶν στρατιωτικῶν, ὅστις ἦτο τότε ὁ δούξ τοῦ Newcastle, συνεμερίσθη τὴν γνώμην τῶν ἐρασιτεχνῶν ἐκείνων ἐν τῇ στρατηγικῇ, οἵτινες ἐπηγγέλλοντο νὰ

λαλῶσιν ἐξ ὀνόματος τοῦ ἀγγλικοῦ λαοῦ. Οἱ δὲ λοιποὶ ὑπουργοὶ ὑπεχώρησαν πιεζόμενοι ἔξωθεν, καὶ τῇ 16 Ἰουλίου, καθ' ἣν ὥραν κατεῖχοντο, ὡς λέγεται, ὑπὸ νυσταγμοῦ μετὰ συμπόσιον, ἐνέκριναν τὴν ἀποστολὴν ἐπείγοντος μηνύματος εἰς τὸν Ῥάγλαν, παρέχοντες εἰς αὐτὸν ὁδηγίαν « νὰ προβῆ εἰς τὰναγκαῖα μέτρα πρὸς πολιορκίαν τῆς Σεβαστουπόλεως ». Ὁ Saint-Arnaud εἶχεν ἤδη λάβει ἐκ Παρισίων κρυπτογραφικὴν διαταγὴν νὰ μὴ προχωρήσῃ πρὸς τὸν Δούναβιν, ἀλλὰ νὰ προλάβῃ τὴν μεταφορὰν τῶν στρατευμάτων αὐτοῦ ἐκ τῆς Βάρνης διὰ θαλάσσης. Ὁ Ῥάγλαν, μετακαλεσάμενος τὸν σὶρ Γεώργιον Μπράουν, ὅστις διώκει τὴν ἐλαφρὰν μεραρχίαν, ἠρώτησε τὴν γνώμην αὐτοῦ, κατὰ πόσον τοιαύτη ἐπιχείρησις, οἶαν ὠρίζεν ἢ δοθεῖσα διαταγὴ, ἠδύνατο « νὰ ἀναληφθῆ μετ' εὐλόγου πιθανότητος ἐπιτυχίας ». Ὁ δὲ Μπράουν ἀπήντησεν, ὅτι, ἐπειδὴ δὲν εἶχον εἰδήσεις περὶ τοῦ πλήθους τοῦ ἐν Σεβαστουπόλει στρατοῦ, ὁ δούξ τοῦ Οὐέλλιγκτων, εὑρισκόμενος ἐν τῇ θέσει αὐτῶν, ἤθελεν ἀρνηθῆ νὰ ἀναλάβῃ οὕτω βαρεῖαν εὐθύνην, ἀλλ' ὅτι τὸ ἔντονον τοῦ μηνύματος ἐδεικνυε τὴν ἀπόφασιν τῆς κυβερνήσεως περὶ πολιορκίας τῆς Σεβαστουπόλεως, εἰ μὴ ὑπὸ τοῦ νῦν ἀρχιστρατήγου αὐτῶν, ὑπὸ ἄλλου τινὸς ὀλιγώτερον προφυλακτικοῦ. Καὶ ὁ μὲν Ῥάγλαν, ὑποχωρῶν εἰς τὴν ἐκ πολιτῶν συνισταμένην πάτριον κυβέρνησιν, ἐπέτρεπε τὴν εἰς αὐτὴν καθυπόταξιν τῆς ἰδίας ἐαυτοῦ ὡς στρατιώτου καλλιτέρας κρίσεως. Ὁ δὲ Saint-Arnaud μετὰ τοῦ ἐπιτελείου αὐτοῦ, καίπερ ὁμοίως ἀντιτιθέμενος εἰς τοιαύτην ἀπερίσκεπτον ἐπιχείρησιν, εἶχε διαταγὰς νὰ συμφωνήσῃ πρὸς τὴν ἀπόφασιν τοῦ Ἄγγλου συστρατήγου· οὕτω δὲ παρὰ τὴν ἐπιθυμίαν ἀμφοτέρων τῶν στρατηγῶν ὁ πόλεμος μετεφέρθη εἰς τὴν Κριμαίαν. Ἀλλὰ περίπου δύο μῆνες παρήλθον ἐν Βάρνη πρὶν ἢ ἐκπλεύσῃ ὁ στρατὸς, ἐπειδὴ ἐκτὸς τοῦ πρὸς παρασκευὴν τῶν μέσων τῆς ἐπιβιβάσεως ἀπαιτουμένου χρόνου αὐτὴ ἢ φύσις παρεκώλυσε τὴν ταχεῖαν ἀναχώρησιν. Πυρκαϊὰ μὲν κατέστρεψε πολλὰς τῶν ἀγγλικῶν στρατιωτικῶν ἀποθηκῶν, τὸ δὲ κατάμεστον κοιμητήριον τῆς Βάρνης φέρει ἀκόμη καὶ τὴν σήμερον σιωπηρὰ τεκμήρια τῶν καταστροφῶν, ἃς ἐπέφευρον ἢ χολέρα εἰς τὰς στρατιάς τῶν συμμάχων. Τέλος μόλις τῇ 1 Σεπτεμβρίου οἱ συμμαχικοὶ στόλοι κατέπλευσαν εἰς τὴν Κριμαίαν, καὶ τῇ ὑστεραίᾳ σῶμα ἀγγλικοῦ στρατοῦ κατέλαβεν ἄνευ ἀντιστάσεως τὸν λιμένα τῆς Εὐπατορίας. Ἡ κυρία δύναμις ἀπεβιβάσθη πλησίον τῆς λίμνης Καμισλοῦ, καὶ μετ' οὗ πολὺ 37.000 Γάλλοι, 27.000 Ἄγγλοι καὶ

7.000 Τούρκοι ἦσαν ἐστρατοπεδευμένοι ἐν ταῖς παραλίαις ἐκεῖναις, αἵτινες ἦσαν διὰ τοὺς πλείστους αὐτῶν γῆ ἐντελῶς ἄγνωστος. Μόνον οἱ Τούρκοι ἠδύναντο νὰξιῶσωσι σχέσιν τινὰ πρὸς τὴν χώραν, ἐπειδὴ οἱ γηγενεῖς αὐτῆς ἦσαν ὁμόθηρσοι αὐτῶν καὶ ἀπὸ τοῦ 1475 ἐν ταῖς ἡμέραις τοῦ Μωάμεθ Β΄ μέχρι τῶν τελευταίων χρόνων τοῦ δεκάτου ὀγδόου αἰῶνος ἡ ταταρικὴ Κριμαία, ἣτις εἶχεν ὑπάρξει ἄλλοτε ἐστία ἀποικιῶν τῶν Γενουησιῶν, εἶχεν ἀποτελέσει μέρος τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας. Μόνον δ' ἐν τοῖς ἐσχάτοις χρόνοις τῷ 1783 εἶχε τέλος προσαρτηθῆ ὑπὸ τῆς Αἰκατερίνης Β΄ εἰς τὰς ῥωσικὰς κτήσεις. Οὕτως ἐν τῇ Κριμαίᾳ εἶχεν ἀρχίσει ὁ προαιώνιος ἐκεῖνος ἀγὼν μεταξὺ Τούρκων καὶ Μοσχοβιτῶν, οὗ ὁ πόλεμος οὗτος δὲν ἔμελλε νὰποτελέσῃ τὴν τελευταίαν φάσιν.

Τῇ 7 Σεπτεμβρίου οἱ σύμμαχοι στρατοὶ ἐξεκίνησαν πρὸς τὴν Σεβαστούπολιν. Ἡ πορεία αὐτῶν ἤγαγεν αὐτοὺς πρὸς τὸν ποταμὸν Μπουλγκανὰκ, ὅπου ἐπῆλθεν ἡ πρώτη ἀψιμαχία μεταξὺ τῶν ἐσπερίων δυνάμεων καὶ τοῦ ἐχθροῦ αὐτῶν. Τὴν δ' ὑστεραίαν παρὰ τὰς ὄχθας ἄλλου ποταμοῦ, ἔκτοτε ἀποβάντος πολὺ διασημοτέρου ἄλλων μεγαλειτέρων ποταμῶν, τοῦ Ἄλμα, ἀντεπεξῆλθον κατ' ἀλλήλων καὶ ἐνίκησαν τὴν πρώτην αὐτῶν μεγάλην μάχην. Οἱ Ῥῶσοι, στρατηγούμενοι ὑπὸ τοῦ Μεντζικῶφ, ὅστις ἐκαλεῖτο τώρα νὰ ὑποστηρίξῃ διὰ τῆς βίας τὴν ὑπέροκμον αὐτοῦ διπλωματίαν, ἠναγκάσθησαν νὰ ὑποχωρήσωσι μετὰ μάχην, ἐν ἣ τὸ κυριώτατον μέρος ἔλαβον οἱ Ἄγγλοι ἕνεκα τῆς νωθρότητος τοῦ Γάλλου στρατηγοῦ. Ὁμοία ἀναβολὴ μετὰ τὴν νίκην ὑπῆρξεν ἔτι μᾶλλον ἐπικίνδυνος, ἐπειδὴ, ἂν ἤθελε γείνει δεκτὴ ἡ πρότασις τοῦ Ῥάγλαν περὶ ἀμέσου προχωρήσεως πρὸς τὴν Σεβαστούπολιν, ἐπιστεύετο, ὅτι ἡ ὀχυρὰ αὕτη πόλις ἔμελλε νὰ ὑποκύψῃ ἄνευ ἀντιστάσεως εἰς τοὺς συμμάχους ἐντὸς πέντε ἡμερῶν ἀπὸ τῆς ἀποβιβάσεως αὐτῶν καὶ ἤθελον λείψαι αἱ ἀπώλειαι καὶ αἱ ταλαιπωρίαι δώδεκα πολυμόχθων μηνῶν. Πράγματι ἐν τε Λονδίῳ καὶ ἐν Παρισίοις ὡς καὶ ἐν Πετροπόλει ἐπιστεύετο, ὅτι ἡ Σεβαστούπολις εἶχεν ἀπολεσθῆ. Ἄλλ' ὁ Saint-Arnaud διὰ τὸν λόγον ὅτι οἱ ἄνδρες αὐτοῦ ἦσαν κατάπονοι καὶ ὅτι θὰ ἦτο βαρύτιμος θυσία ἡ προσβολὴ τῶν Ῥώσων ἐν τῇ θέσει, ἦν ἐλέγοντο κατέχοντες, ἠρνήθη νὰ προχωρήσῃ. Δύο ὅλαι ἡμέραι καταναλώθησαν εἰς τὴν ἐπιβίβασιν τῶν τραυματιῶν, καὶ μόνον τῇ 11 Σεπτεμβρίου κατωρθώθη ἡ ἔναρξις τῆς πορείας. Ἄλλὰ καὶ τότε οἱ ἐπιδρομεῖς δὲν ἐτράπησαν κατ' εὐθείαν πρὸς τὸ σημεῖον, ὅπου ἡ Σεβαστούπολις ἦτο

τὰ μάλιστα τρωτὴ. Πρὸ δύο μηνῶν δύο Ἄγγλοι ἀξιωματικοὶ τοῦ ναυτικοῦ, γινώσκοντες τὸν τόπον, εἶχον ἀποφανθῆ, ὅτι ἐν περιπτώσει ἐπιδρομῆς τῆς Κριμαίας ὁ ῥωσικὸς ναύσταθμος ὄφειλε νὰ προσβληθῆ ἀπὸ τοῦ βορρᾶ, τῆς Σεβερνάγιας, ὡς καλοῦσι τὴν θέσιν οἱ Ῥῶσοι, καὶ εἶχον ἀποδείξει, ὅτι ἡ ἄλωσις τοῦ ἐρύματος τοῦ Ἀστέρος, ὅπερ ἴστατο ὑπερθεν τῆς ἀκτῆς τοῦ ὄρμου, ἤθελον ἀγάγει εἰς τὴν ἄμεσον πτῶσιν τοῦ ἄστεως καὶ τῶν φρουρίων τῶν κατὰ τὴν νότιον παραλίαν καὶ εἰς τὴν καταστροφὴν ἀπάντων τῶν ἐν τῷ λιμένι πλοίων. Πρὸς δὲ τούτοις οἱ Ῥῶσοι εἶχον τὴν γνώμην, ὅτι ἡ κατάληψις τοῦ βορρᾶ ἔμελλε νὰ καταστήσῃ δυνατὴν εἰς τοὺς συμμάχους τὴν ἀποκοπὴν πάσης συγκοινωνίας μετὰ τοῦ ἐσωτερικοῦ· οὕτως, ἂν δὲν ἠδύναντο νὰ κυριεύσωσι τὴν Σεβαστούπολιν δι' ἀμέσου βίας, θὰ ἠδύναντο νὰ προλάβωσιν ἐνισχύσεις τῆς πολιορκουμένης φρουρᾶς. Ὁ μέγας μηχανικὸς Todleben, ὅστις συνετέλεσε τὰ μέγιστα εἰς τὴν ἄμυναν τῆς πόλεως, ἐδήλωσε κατόπιν, ὅτι, ἂν οἱ σύμμαχοι προσέβαλλον τὸ φρούριον τοῦ Ἀστέρος διὰ μιᾶς, ἤθελον ἀναποφεύκτως κυριεύσει αὐτό. Τοῦτο λοιπὸν ἦτο τὸ σχέδιον, ὑπὲρ οὗ συνηγόρει ὁ Ῥάγλαν καὶ ὁ σιρ Ἐδμόνδος Λάϋονς, ὅστις μετὰ τὴν ἐκπλήρωσιν τῆς διπλωματικῆς αὐτοῦ ἐν Ἑλλάδι ἀποστολῆς διώκει τὴν πρὸ τῆς Σεβαστουπόλεως ἐπάκτιον μοῖραν. Ἄλλ' ὁ Saint-Arnaud, πάσχων ἤδη ἐκ τῆς νόσου, ἣτις ἀπέβη εἰς αὐτὸν ὀλεθρία μετ' ὀλίγας ἡμέρας, ἠρνήθη καὶ πάλιν νὰ παραδεχθῆ τὸ σχέδιον τοῦ Ἄγγλου συστρατήγου· ἐπειδὴ δὲ ἡ ἐκτέλεσις τῆς προσβολῆς τοῦ φρουρίου ἔμελλεν ὡς ἐκ τῆς θέσεως, ἦν κατεῖχον οἱ Γάλλοι, ἀντιπαρατεταγμένοι πρὸς αὐτὸ, νὰνατεθῆ εἰς αὐτοὺς, ὁ Ἄγγλος στρατηγὸς μετὰ δυσφορίας προέτεινε πλαγίαν πορείαν περὶ τὴν Σεβαστούπολιν διὰ διαβάσεως τῆς Τσερνάγιας, ἣτις ἐκβάλλει εἰς τὸν λιμένα, ἐπερχομένης οὕτω προσβολῆς τῆς πόλεως ἀπὸ μεσημβρίας. Ἡ δὲ μεταβολὴ αὕτη, ἦν ἐπιμόνως ὑπεστήριξεν ὁ σιρ Ἰωάννης Burgoyne, ὁ Ἄγγλος ἐμπειροτέχνης μηχανικὸς, ἔγεινε δεκτὴ ὑπὸ τοῦ Saint-Arnaud.

Κατὰ ταῦτα οἱ σύμμαχοι ἐπεχείρουν τόλμημα ἀγνώστου ἐκβάσεως, ἐπειδὴ μετὰ τῆς συνήθους ἀφροντιστίας τοῦ ἀγγλικοῦ ὑπουργείου τῶν στρατιωτικῶν μικραὶ εἶχον γείνει ἐπισήμως προμελέται τῶν κατὰ γῆν ὀχυρωμάτων πόλεως, ἦν Ἄγγλος μηχανικὸς εἶχεν ὀχυρώσει τὸ πρῶτον σοβαρῶς πρὸ εἰκοσιτεσσάρων ἐτῶν χάριν τοῦ αὐτοκράτορος Νικολάου καὶ ἣτις ἐπ' ἐσχάτων εἶχεν ἀποβῆ ἔτι ὀχυρωτέρα. Ἐκθεσις συνταχθεῖσα ὑπὸ Ἄγγλου ἀξιωματικοῦ δεκαεννέα

ἔτη πρὸ τοῦ πολέμου εἶχε σχεδὸν ὀλιγορηθῆ, καὶ τὸ πρόσφατον βιβλίον ἰδιώτου περιηγητοῦ ἦτο ὁ ἄριστος ὁδηγὸς, ὃν οἱ Ἕλλησιν στρατηγοὶ εἶχον περὶ τοῦ ῥωσικοῦ ἐκείνου φρουρίου. Ὁ Μόλτκε, ὡς δυνάμεθα νὰ ὑπολάβωμεν, δὲν ἤθελε πολιορκήσει μετὰ τοιαύτης ἐλαφρότητος ὀχύρωμά τι. Κατὰ δὲ τὴν περιφερικὴν πρὸς νότον πορείαν συνέβη τι ἀπρόοπτον, ὃπερ ἄνευ τῆς ἐτοιμότητος τοῦ πνεύματος τοῦ Ῥάγλαν ἐμέλλε νὰ ἐπιφέρῃ καταστροφὴν. Καὶ δὴ αἴφνης ὁ Ἕλλησιν ἀρχιστράτηγος, ἐν ᾧ ἐξετέλει κατόπτεισιν τινα, εὐρέθη ἀντιμέτωπος ῥωσικοῦ σώματος. Ἡ ἐκπληξίς ὑπῆρξεν ἀμοιβαία, ἐπειδὴ οὐδετέρω τῶν στρατιῶν ἐγίνωσκε τὰς κινήσεις τῆς ἐτέρας. Εἶχε δὲ συμβῆ τὸ ἐξῆς. Ὁ Μεντζικὼφ μετὰ τὴν παρὰ τὸν Ἕλλησιν αὐτοῦ, πεποιθὼς, ὅτι ἡ Σεβαστουπόλις θὰ ἔπιπτε κατ' ἀνάγκην καὶ ὅτι θὰ πεκόπτοντο αἱ συγκοινωνίαι αὐτοῦ, εἶχε διατάξει τὸν ἀποκλεισμὸν τοῦ ὄρμου, ἐν ᾧ ἦτο ἠγκυροβολημένος ὁ στόλος τοῦ Εὐξείνου, διὰ τῆς καταβυθίσεως πλοίων τινῶν. Ἡ δ' ἀπεγνωσμένη αὕτη διαταγὴ, ἣν βαρέως ἔφερον οἱ ἀξιωματικοὶ τοῦ ναυτικοῦ, οἵτινες μετὰ μόχθων εἶχον δημιουργήσει καὶ ἠλπίζον νὰ χρησιμοποιήσωσι τὰ πολεμικὰ ἐκεῖνα σκάφη, ἐξετελέσθη ὑπὸ τοῦ δυσφοροῦντος ναυάρχου Κορνιλῶφ, ὅστις ἔβλεπεν οὕτως ἑπτὰ τῶν ὑπ' αὐτὸν πλοίων καταδυόμενα, τὰ δὲ λοιπὰ καθειργνύμενα ὑπὸ τῶν βυθισθέντων σκαφῶν. Ἀναθέσας δὲ ὁ Μεντζικὼφ διὰ τῆς τοιαύτης ἀπαλλαγῆς ἀπὸ ναυτικῆς ὑπηρεσίας εἰς τὰ πληρώματα τὴν ἀμυναν τῆς πόλεως, ἐξεκίνησε μετὰ τῆς κυρίας στρατιᾶς αὐτοῦ κατὰ μῆκος τῆς ὑψηλῆς λεωφόρου τῆς ἀγοῦσης εἰς τὰ ἐνδότερα τῆς Ῥωσίας, προτιθέμενος νὰ ἐπιπέσῃ κατὰ τῶν συμμάχων ἐκ πλαγίου. Εἰς τῆς στρατιᾶς λοιπὸν ταύτης τὴν οὐραγίαν ἐνέπεσεν αἰφνιδίως ὁ λόρδος Κάρδιγκαν, καὶ μόνον ἡ ἀφίξις τοῦ ἀγγλικοῦ ἱππικοῦ καὶ ἡ ἀγνοία τοῦ Μεντζικὼφ προέλαβον τὴν ἐπαπειλουμένην ἦτταν τῶν Ἕλλησιν. Εὐτυχῶς ἡ ῥωσικὴ ὀπισθοφυλακὴ ὑπεχώρησε, καὶ οἱ Ῥῶσοι ἀπώλεσαν τὴν εἰς αὐτοὺς παρουσιασθεῖσαν κατάλληλον εὐκαιρίαν τὴν δ' ὑστεραίαν ὅτε ἀγγλικὸς στρατὸς καὶ ὁ μετ' αὐτοῦ συμπράττων στόλος κατέλαβον μετ' ὀλίγας βολὰς τὸν μικρὸν πρὸς νότον τῆς Σεβαστουπόλεως λιμένα τῆς Μπαλακλάβας. Οὕτω μετὰ παρέλευσιν αἰῶνων ὄλων ἢ ἀρχαία αὕτη ἀποικία τῶν Γενουησίων, ἣτις πρότερον εἶχεν ὑπάρξει ἔδρα Λατίνου ἐπισκόπου, κατελήφθη καὶ πάλιν ὑπὸ δυνάμεως ἑσπερίας.

Ἐπὶ τούτοις δ' ἐπῆλθε νέα ἀναβολὴ τῆς ἐνάρξεως τῆς πολιορ-

κίας, παρήλθον δὲ τρεῖς ἑβδομάδες ἀπὸ τῆς καταλήψεως τῆς Μπαλακλάβας καὶ τῆς πρώτης ἐπιθέσεως ἐναντίον τῆς Σεβαστουπόλεως. Ὁ μὲν Ῥάγλαν καὶ ὁ Λαῦονς ἐπέμενον εἰς ἄμεσον δρᾶσιν, ἀλλ' ὁ Burgoyne εἶχε τὴν γνώμην νὰ ποβιθασθῶσι πρῶτον τὰ πολιορκητικὰ πυροβόλα, ταῦτα δ' ἐφρόνει καὶ ὁ στρατηγὸς Canrobert, ὅστις εἶχε διαδεχθῆ ἐν τῇ στρατηγίᾳ τῶν Γάλλων τὸν Saint-Arnaud. Ὁ δὲ Todleben, ὁ Γερμανὸς τὸ γένος μηχανικὸς τῶν Ῥώσων, ὅστις ἦτο ὁ ἐγκέφαλος τῆς ἀμύνης, ἣς ψυχὴ ἦτο ὁ Κορνιλῶφ, ἐπωφελήθη τὴν ἀναβολὴν ταύτην, ὅπως ὀχυρώσῃ τὸν πύργον Μαλακῶφ καὶ ἄλλα περιτειχίσματα τῆς πόλεως. Οὕτως ἡ ἐπιστημονικὴ διοργάνωσις τοῦ ἐνὸς συνεπλήρονε τὸν θρησκευτικὸν ἐνθουσιασμὸν τοῦ ἄλλου. Καὶ ὁ μὲν μηχανικὸς ἐνεφορεῖτο πεποιθήσεως εἰς τὰ μυδροβόλα, ὁ δὲ ναύαρχος εἰς τὸν θεὸν τῶν μαχῶν. Ἀλλὰ κατὰ τὴν γνώμην τοῦ Todleben ἄμεσος προσβολὴ ἤθελε κατισχύσει τῆς ἐπιστήμης αὐτοῦ καὶ τοῦ ἐνθουσιασμοῦ τῶν στρατιωτῶν. Οὕτως ἀφέθη νὰ ἐκφύγῃ τρίτη συντυχία παρέχουσα τὴν προσδοκίαν προχείρου ἐπιτυχίας, καὶ, ὅτε τέλος τῇ 5 Ὀκτωβρίου ἤρχισεν ἡ πολιορκία, ἡ πόλις ἦτο πολὺ κάλλιον ὀχυρωμένη ἢ πρὸ τριῶν ἑβδομάδων. Στρατοπεδεύοντες δὲ πρὸς νότον οἱ σύμμαχοι δὲν ἠδύναντο, ὡς θὰ ἦτο δυνατὸν ἀπὸ τοῦ βορρᾶ, νὰ ἐξοικονομήσωσιν ἰκανὰς δυνάμεις, ὅπως παρεμποδίσωσι συγκοινωνίας ἀπὸ τῶν ἐνδοτέρων τῆς Ῥωσίας μετὰ τῆς πολιορκουμένης πόλεως. Οὕτως ὁ Μεντζικὼφ, κεντριζόμενος ὑπὸ τοῦ ἠρωισμοῦ τοῦ Κορνιλῶφ καὶ φοβούμενος μὴ προκαλέσῃ τὰς ῥητὰς αὐτοῦ διαμαρτυρίας, κατώρθωσε νὰ παρακρατήσῃ ἐν τῇ πόλει δεκαῆξ τάγματα, καὶ κατὰ ταῦτα, ὅτε ἤρχισεν ὁ βομβαρδισμὸς τῆς Σεβαστουπόλεως, ὁ ὀλικὸς ἀριθμὸς τῶν ἀμυντόρων αὐτῆς ἦτο ἴσος πρὸς τὰς διαθέσιμους δυνάμεις τῶν συμμάχων. Πρὶν δ' ἢ παρέλθῃ πολὺς χρόνος τὰ ῥωσικὰ στρατεύματα τὰ ποβιθάντα διαθέσιμα διὰ τῆς ἐκκενώσεως τῶν παριστρίων Ἡγεμονιῶν ἐπηύξησαν τὰς ἐντὸς τῆς Σεβαστουπόλεως καὶ περὶ αὐτὴν ἐχθρικός δυνάμεις εἰς τὸ διπλάσιον σχεδὸν τοῦ πλήθους τῶν πολιορκητῶν. Οὐδ' ἀπέβη τελεσφόρος ὁ βομβαρδισμὸς τῆς πρώτης ἡμέρας. Ἐτραυματίσθη μὲν θανάσιμως ὁ Κορνιλῶφ ἐν ᾧ περιεπόλει, ἀλλ' οἱ στόλοι ἀπέτυχον κατὰ τὴν προσβολὴν αὐτῶν, ὑποστάντες τινὰ ὑλικὴν καὶ οὐ μικρὰν ἠθικὴν ζημίαν.

Τὴν ἐπομένην ἑβδομάδα ὁ βομβαρδισμὸς ἐσυνεχίσθη ἄνευ πολλῶν ἀποτελεσμάτων, καὶ τῇ 13 Ὀκτωβρίου οἱ προσβάλλοντες προς-

εβλήθησαν αὐτοί. Ὁ Μεντζικὼφ εἶχεν ἀποφασίσει νὰνακτήσῃ τὸν λιμένα τῆς Μπαλακλάβας, ὁπόθεν οἱ Ἕλληνοὶ ἤντιλουν τὰ ἐφόδια αὐτῶν, καὶ τὴν πρωίαν τῆς ἡμέρας ἐκείνης εἰς τῶν ὑφισταμένων αὐτοῦ, ὁ Lirgrandi, προσέβαλε τὰ προχώματα, ἅτινα ὁ σὶρ Colin Campbell, ἐμπειπιστευμένος τὴν διοίκησιν ἐν Μπαλακλάβα, εἶχε φροντίσει νὰ κατασκευασθῶσιν ἐν σπουδῇ ἐπὶ τῆς ἀγυῖας πρὸς βορρᾶν τοῦ λιμένος. Οἱ Ῥῶσοι ἐξεδίωξαν ἐκ τῶν προχωμάτων τοὺς φρουροῦντας αὐτὰ Τούρκους, καὶ, ἂν μὴ ἀντετάσσετο γενναίως τὸ ἐνενηκοστὸν τρίτον σκωττικὸν τάγμα, τὸ ῥωσικὸν ἵπικὸν ἤθελε καταλάβει τὴν μικρὰν πόλιν. Οὐχ ἦττον ἡ μάχη τῆς Μπαλακλάβας εἶνε κυρίως ἀξιωματικὸς διὰ τὰς δύο ἐφόδους, τὴν τῆς ταξιαρχίας τοῦ βαρέος ἵπικου καὶ τὴν τοῦ ἑλαφροῦ, ἃς ἀμφοτέρας ὑμνησεν ὁ Ἕλληνας ποιητὴς Τέννυσον, ἀπαθανάτισας τὴν δευτέραν. Τὸ κατόρθωμα τοῦ στρατηγοῦ Σκάρλετ, ὅστις, ἡγούμενος μικρᾶς ἴλης βαρέος ἵπικου ἐνεσφηνώθη εἰς τὸ κέντρον μεγάλου ῥωσικοῦ σώματος καὶ ἠνάγκασεν αὐτὸ ἐντὸς ὀκτὼ λεπτῶν εἰς ὑποχώρησιν, ὑπῆρξεν ἀνδραγαθία ὁμοία πρὸς τὴν τῶν μαχητῶν τῶν ἡμερῶν ἐκείνων, καθ' ἃς αἱ μάχαι ἐκρίνοντο δι' ἀγῶνων ἐκ τοῦ συστάδην καὶ οἱ στρατηγοὶ ἠγωνίζοντο νὰποσπάσωσι τὰ σκῦλα ἀπὸ τῶν χειρῶν τῶν ἀντιπάλων πολεμάρχων. Ἄλλ' οἱ Ῥῶσοι κατεῖχον ἀκόμη τὰ κυριευθέντα προχώματα, καὶ ὁ Ῥάγλαν διέταξε τὸν λόρδον Λοῦκαν, ὅστις ἠγεῖτο τοῦ ἵπικου, νὰ στείλῃ αὐτὸ γοργῶς εἰς τὸ μέτωπον καὶ νὰ προσπαθήσῃ νὰ ἐμποδίσῃ τὸν ἐχθρὸν ἀπὸ τοῦ νὰπαγάγῃ τὰ πυροβόλα. Ὁ δὲ Λοῦκαν παρενόησε τὴν διαταγὴν ταύτην, καὶ ἐνόμισεν, ὅτι ὁ ἀρχηγὸς αὐτοῦ εἶχε διατάξει τὸ ἵπικὸν νὰ προσβάλλῃ τὰ ῥωσικὰ πυροβόλα τὰ κατὰ τὴν βόρειον κοιλάδα ὑπερθεῖν τῆς ἀγυῖας. Ἦτο δὲ τὸ ἔργον τοῦτο ἐξαιρετικῶς κινδυνῶδες, ἐπειδὴ οἱ προσβάλλοντες ἵππεις ἔμελλον νὰ ἐκτεθῶσιν εἰς τὸ πῦρ πυροβόλων ἐκ δεξιῶν, πυροβόλων ἐξ ἀριστερῶν, πυροβόλων κατὰ μέτωπον. Οὐχ ἦττον διέταξε τὸν ἐπ' ἀδελφῇ γαμβρὸν, λόρδον Κόρδιγκαν, ὅστις ἠγεῖτο ἑλαφρᾶς ἵπικῆς ταξιαρχίας, νὰ ἐκτελέσῃ τὴν τρομερὰν ἐκείνην ἐπιχείρησιν. Ἦτο δ' ὁ Κόρδιγκαν ἀνὴρ νομοταγέστατος, ἐκτελῶν πάντοτε κατὰ γράμμα καὶ αὐστηρῶς τὰς διδομένας εἰς αὐτὸν διαταγὰς. Καὶ δὴ εἶχε πρὸ μικροῦ τηρήσει τελείαν οὐδετερότητα καθ' ὃν χρόνον ἐμάχετο ἡ βαρεῖα ταξιαρχία, ἐπειδὴ δὲν εἶχε λάβει διαταγὴν νὰ προσβάλλῃ. Καίπερ δ' ἐννοήσας, ὅτι «εἷς τις εἶχε πταίσει», προήλασε μετὰ ὑπερεξακοσίων αὐτοῦ ἵππῶν «εἰς τὴν κοιλάδα τοῦ θανάτου»,

ἣτις κατεῖχετο ἐξ ἐκατέρας πλευρᾶς ὑπὸ ῥωσικῶν δυνάμεων σταθμευσῶν παρὰ τὴν ἀγυῖαν καὶ τὰ ὑψώματα Φεδιουκὶν καὶ ὑπεστηρίζετο ὑπὸ τοῦ κατὰ τὸ τέρμα πυροβολείου. Τὸ σύνταγμα ἢ μᾶλλον τὸ ὑπόλοιπον αὐτοῦ ἐκείνο τὸ ἐπιζῆσαν μετὰ τὴν φονικὴν ἐκείνην ἱππηλασίαν ἐπεχείρησεν ἔφοδον μέχρι τοῦ χείλους τοῦ πυροβολείου ἐκείνου, ἐκυρίευσεν αὐτὸ καὶ ἐπανέστρεψε μετ' ἐλαττωθέντος κινδύνου χάρις εἰς τὴν γενναίαν καὶ ἐπιτυχεστάτην ἐπίθεσιν τῶν Κυνηγῶν τῆς Ἀφρικῆς (Chasseurs d'Afrique), οἵτινες ἐπέβαλον σιγὴν εἰς τὰ πυροβόλα τῶν ὑψωμάτων τοῦ Φεδιουκὶν. Τῶν ἑξακοσίων ἑβδομήκοντα τριῶν ἵππῶν ἑκατὸν μὲν καὶ δεκατρεῖς εἶχον φονευθῆ, ἑκατὸν δὲ καὶ τριάκοντα τέσσαρες εἶχον τραυματισθῆ καὶ τετρακοσίων ἑβδομήκοντα πέντε εἶχον φονευθῆ οἱ ἵπποι. Καὶ ὁ μὲν ἀρχηγὸς τῆς ταξιαρχίας ἐχαρακτήρισε τὴν ἥρωικὴν ἐκείνην πράξιν τὴν ἐπιχειρηθεῖσαν ἐπὶ τῇ βάσει παρανοηθειῶν διαταγῶν ὡς «τόλμημα παραφροσύνης»· ἀλλ' ἡ ὀρθὴ ἐκτίμησις τῆς ἐφόδου ἐξῆλθεν ἀπὸ τῶν χειλέων τοῦ στρατηγοῦ Μποσκὲ, ὅστις συνεκεφαλαίωσε αὐτὴν εἰς φράσιν ἀποβᾶσαν παροιμιώδη· *Εἶνε μὲν ἀνδραγαθία μεγαλοπρεπῆς, ἀλλ' αὐτὸ δὲν εἶνε πόλεμος* (C'est magnifique; mais ce n'est pas la guerre). Ἄλλὰ καὶ παρὰ τὰς δύο ἐκείνας ἀνδραγαθίας ἡ μάχη ἀπέβη ἀκριτος. Οἱ Ῥῶσοι ἐξηκολούθησαν κατέχοντες ἀδιαταράκτως τὰ κυριευθέντα ὀχυρώματα, καὶ τὸ ἠθικὸν θάρρος τῆς φρουρᾶς τῆς Σεβαστουπόλεως ἠὺξήθη ἀναλόγως. Μετὰ δ' ἑνδεκα ἡμέρας συνεκροτήθη ἡ τρίτη καὶ τελευταία μάχη τοῦ πολέμου, ἧς μετέσχον οἱ Ἕλληνοὶ. Τὰ ἔρειπια τῆς ἄλλοτε ποτε μεγαλοπρεποῦς ἀκροπόλεως τοῦ Ἰγκιεμαν, ἐπέχοντος τὴν θέσιν τῆς Εὐπατορίας, τοῦ κτίσματος ἀρχαίων Ἑλλήνων ἡγεμόνων, κείνται εἰς μικρὰν ἀπόστασιν πρὸς ἀνατολὰς τοῦ πολιορκηθέντος φρουρίου. Τὸ δὲ ὄνομα τῆς πόλεως ἀπῆθανάτισθη διὰ τῆς μάχης τῆς συγκροτηθείσης ἐπὶ λόφου μικρὸν ἀφισταμένου, ὅπου τῇ 24 Ὀκτωβρίου ὁ σὶρ Pennefather ἐκράτησεν ἐπὶ ὥρας τὰς ἀγγλικὰς θέσεις ἐν τῇ ὁμίχλῃ ἐναντίον πολλῶ ὑπερέρων ῥωσικῶν δυνάμεων, ἐν ᾧ ἀξιωματικοὶ καὶ στρατιῶται ἠγωνίζοντο κατὰ τρόπον ὁμηρικὸν μονομαχοῦντες, ἕως ἡ ἐπέμβασις τῶν Γάλλων ἐξησφάλισε τὴν νίκην εἰς τοὺς συμμάχους.

Ἄλλὰ τότε ἐχθροὶ ἐπιβουλότεροι τῶν Ῥώσων προσέβαλον τοὺς στρατοὺς τῶν πολιορκητῶν, οἵτινες ἀνήρχοντο εἰς ἀριθμὸν ὀλίγων μεγαλείτερον τοῦ ἡμίσεος τῶν πολιορκουμένων. Καὶ δὴ τῇ 2 Νοεμβρίου φοβερὸς τυφὼν κατέστρεψεν εἴκοσι καὶ ἑν πλοῖα φέροντα ἐπι-

τήδεια τῶν Ἄγγλων καὶ κατεθρυμμάτισε τὰς σκηναὺς αὐτῶν καὶ τὰ φορητὰ νοσοκομεῖα, ἐν ᾧ συγχρόνως σφοδρὰ χιονοθύελλα παρέσχεν εἰς τοὺς στρατιώτας προαίσθησιν τοῦ κριμαϊκοῦ χειμῶνος. Ἄνδρες καὶ ἵπποι ἀπέθνησκον ἔνεκα τῆς συνεχοῦς ἐκθέσεως εἰς τὴν ἀνεμοφόρητον θίνα, ὅπου οἱ Ἄγγλοι ἔνεκα τῆς ἐλλείψεως δραστηριότητος ἐν τῷ ὑπουργείῳ τῶν στρατιωτικῶν ὑπέφερον πλείοτερον τοῦ καλλίτερον ὠργανωμένου καὶ ἐμπειροτέρου γαλλικοῦ στρατοῦ. Χολέρα δὲ καὶ ἄλλαι νόσοι συνετέλεσαν εἰς τὴν ἐλάττωσιν τοῦ ἀριθμοῦ τῶν μαχητῶν, καὶ ἐντὸς ἐπτὰ μηνῶν 10.053 Ἄγγλοι ἀπέθανον μόνον ἐξ ἀσθενειῶν. Ἡ ἀθλία κατάστασις τῶν κατὰ τὴν ἐπιμελητεῖαν ἐξεικονίζετο διὰ μελανῶν χρωμάτων ὑπὸ τοῦ Ῥώσσελ, τοῦ πολεμικοῦ ἀνταποκριτοῦ τῶν Καιρῶν τοῦ Λονδίνου, οὗ αἱ ἀνταποκρίσεις ἐξήγειραν τὴν ἔντονον ἀγανάκτησιν τοῦ ἀγγλικοῦ λαοῦ ἐναντίον τῶν ἀρχῶν. Ὅτε ἡ ἐφημερίς ἐκείνη κατήγγειλε τὸ ἐν Ἄγγλιᾳ στρατιωτικὸν σύστημα ὡς «πελώριον φενακισμὸν» καὶ ἐθρήνησε τὴν «καταστροφὴν τοῦ ἀγγλικοῦ στρατοῦ», τὸ κοινὸν ἀπέβη μανιῶδες ἐναντίον τῶν κυβερνητῶν αὐτοῦ. Ἀμα δὲ τῇ συγκλήσει τοῦ κοινοβουλίου χάριν τῆς συνόδου τοῦ 1885 ὁ Roebuck ὑπέβαλε προτάσιν περὶ ἐκλογῆς ἐξεταστικῆς ἐπιτροπείας, καὶ πρὸ τῆς ἐνάρξεως τῆς συζητήσεως περὶ τῆς προτάσεως ταύτης ὁ λόρδος Ῥώσσελ παρητήθη. Ἡ δὲ ἀποδοχὴ τῆς προτάσεως διὰ μεγάλης πλειονοψηφίας ἐπήνεγκε τὴν πτῶσιν τοῦ ὑπουργείου Aberdeen, καὶ ἀνεδείχθη πρωθυπουργὸς ὁ Πάλμερστον, ὁ ἐκλεκτὸς τοῦ ἔθνους, μετὰ τοῦ λόρδου Ranmure ὡς ὑπουργοῦ τῶν στρατιωτικῶν. Ὁ δὲ ἀγγλικὸς λαὸς ἔχαρη, ὅτι ἠγεῖτο τῆς κυβερνήσεως ἀνὴρ σθεναρὸς, ἔχων τελείαν συνείδησιν ἑαυτοῦ ἀντὶ τοῦ πολιτευτοῦ ἐκείνου, ὅστις εἶχε καταστρέψει τὴν φήμην αὐτοῦ διατηρῶν τὴν πρωθυπουργίαν. Πάντοτε δ' ἔχων ἀγαθὴν τύχην ἐπωφελήθη ὁ Πάλμερστον προόδους ἤδη ἀρχομένας ἐν τῷ θεάτρῳ τοῦ πολέμου. Ἡ κατασκευὴ λεωφόρου, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ σιδηροδρόμου ἠνκόλυνε τέλος τὴν μεταφορὰν ἐπιτηδείων ἀπὸ τοῦ μικροτάτου λιμένος τῆς Μπαλακλάβας, καὶ ἄγγελος φιλανθρωπίας, ἡ δεσποινὶς Φλωρεντία Nightingale, διὰ τῶν μεγάλων αὐτῆς νοσοκομειακῶν ὑπηρεσιῶν κατεπολέμησε καὶ σχεδὸν κατέβαλε τὸν «δαίμονα τοῦ θανάτου», περὶ τῶν περὶ τῶν ὁποίων εἶχε γείνει λόγος ἐν τοῖς νοσοκομείοις τοῦ Σκουτάρεως.

Ἐν τούτῳ δὲ τῷ μεταξύ ἡ διπλωματία εἶχεν ἀγωνισθῆ νὰ ἐπιτύχη ἀποπεράτωσιν τοῦ πολέμου. Μετὰ τὴν μάχην τοῦ Ἰγκιερμαν

ὁ τσάρος ἀνέθηκεν εἰς τὸν πρίγκιπα Γορτσακῶφ τὴν ἐντολὴν νὰ συζητήσῃ τὸ ζήτημα τῆς εἰρήνης ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἀρχῶν ἐκείνων τῶν γνωστῶν ὡς «τῶν τεσσάρων σημείων» τῶν ἀξιουμένων ὑπὸ τῆς Ἀγγλίας, τῆς Γαλλίας καὶ τῆς Αὐστρίας. Ἦσαν δὲ ταῦτα πρῶτον μὲν ἡ παῦσις τῆς ῥωσικῆς προστασίας ἐπὶ τῆς Μολδαβίας καὶ τῆς Βλαχίας καὶ ἡ ἐφαρμογὴ συλλογικῆς ἐγγυήσεως τῶν δυνάμεων ἐφ' ἀπασῶν τῶν τριῶν παριστριῶν Ἡγεμονιῶν, δεύτερον δὲ ἡ ἐλευθεροπολοία τοῦ Δουνάβεως, τρίτον ἡ ἀναθεώρησις τῆς συνθήκης τῆς 1 Ἰουλίου 1841 χάριν περιορισμοῦ τῆς ἐν τῷ Εὐξείνῳ ῥωσικῆς ἐπικρατήσεως καὶ τέταρτον ἡ παραίτησις τῆς Ῥωσίας ἀπὸ τῆς ἀξιώσεως τῆς προστασίας τῶν ὀρθοδόξων ὑπηκόων τοῦ σουλτάνου. Ἄλλ' ἡ Αὐστρία τῇ 20 Νοεμβρίου συνωμολόγησε μετὰ τῶν δύο ἐσπερίων δυνάμεων συνθήκην καθορίζουσαν τὰ ποτελέσματα τῆς ἀρνήσεως τοῦ τσάρου περὶ ἀποδοχῆς τῶν «σημείων» τούτων, καὶ ὁ κίνδυνος τῆς ἐνόπλου αὐτῆς ἐπεμβάσεως ἤγαγε τὸν τσάρον εἰς τὸ νὰ παραδεχθῆ τὴν συμμετοχὴν εἰς συνέντευξιν ἐν Βιέννῃ. Ἀλλὰ πρὶν ἢ αὕτη γείνη ἀπέθανεν ὁ Νικόλαος Α'. «Ἡ Ῥωσία, εἶχε καυχηθῆ ἐκεῖνος, ἔχει δύο στρατηγοὺς, ἐφ' ὧν δύναται νὰ στηριχθῆ, τοὺς στρατηγοὺς Ἰανουάριον καὶ Φεβρουάριον». Μία τῶν εὐφρευσάτων γελοιογραφῶν τῶν ποτὲ δημοσιευθειῶν ἐν τῷ σατυρικῷ Punch τοῦ Λονδίνου παρίστανε τὸν «στρατηγὸν Φεβρουάριον προδίδοντα» καὶ ἐπιθέτοντα τὴν παγερὰν αὐτοῦ χεῖρα ἐπὶ τοῦ ὑπέρφρονος αὐτοκράτορος. Τὸ ἄγγελμα, ὅτι οἱ περιφρονούμενοι Τοῦρκοι εἶχον ἀποκρούσει τὸν στρατὸν τοῦ Νικολάου ἐν τῷ λιμένι τῆς Εὐπατορίας τῇ 5 Φεβρουαρίου ἐπεδείνωσε τὴν ἐπικαιρὸν ἀσθένειαν τὴν καταλαβοῦσαν αὐτὸν, καὶ τῇ 18 Φεβρουαρίου ἀπέθανε, κληροδοτήσας τὸν πόλεμον καὶ τὰς περὶ εἰρήνης διαπραγματεύσεις εἰς τὸν υἱὸν Ἀλέξανδρον Β'. Μετὰ δεκατρεῖς δὲ ἡμέρας συνῆλθεν ἡ συνδιάσκεψις τῆς Τουρκίας καὶ τῶν δυνάμεων πλὴν τῆς Πρωσσίας, ἀποσχούσης ἔνεκα τοῦ δισταγμοῦ τοῦ βασιλέως αὐτῆς Φρειδερίκου Γουλιέλμου Γ' περὶ προσφυγῆς εἰς πόλεμον ἐν περιπτώσει ἀποτυχίας. Καὶ ταχέως μὲν ἐπετεύχθη ἡ ἀποδοχὴ τῶν δύο πρώτων «σημείων», ἀλλὰ τὸ τρίτον ἔτυχεν, ὡς εἶκος, τῆς ἀντιστάσεως τῆς Ῥωσίας, ἐν ᾧ ἀφ' ἑτέρου εἰς τὴν ῥωσικὴν τροπολογίαν, δι' ἧς προετάθη τὸ ἀνοιγμα τῶν στενῶν εἰς τοὺς στόλους παντὸς ἔθνους, ἀντετάχθησαν ἡ Πύλη καὶ αἱ δυνάμεις. Ὁ Γορτσακῶφ διετάχθη ὑπὸ τοῦ νέου τσάρου, ἐπιθυμοῦντος μὲν τὴν εἰρήνην, ἀλλὰ φοβουμένου τὴν ἐξαγορὰν αὐτῆς

δι' ἀπωλείας γοητείας, νάποκρούση πᾶσαν ἐλάττωσιν τοῦ ῥωσικοῦ στόλου τοῦ Εὐξείνου, διὰ δὲ τῆς ἀπαντήσεως ταύτης αἱ περὶ εἰρήνης διαπραγματεύσεις ἔληξαν κατ' οὐσίαν. Αὐστριακὴ δὲ πρότασις περὶ ἐγκαταστάσεως συλλογικῆς προστασίας τῆς ὀθωμανικῆς αυτοκρατορίας, συστήματος ἰσορροπίας ἐν τῷ Εὐξείνῳ καὶ τοῦ ἐν αὐτῷ περιορισμοῦ τοῦ ῥωσικοῦ στόλου εἰς ἀριθμὸν πλοίων ἀντίστοιχον πρὸς τὰ διατηρούμενα πρὸ τοῦ πολέμου, ἔγινε μὲν δεκτὴ ὑπὸ τοῦ

Ἀλέξανδρος Β' αὐτοκράτωρ Ῥωσίας.

Ῥώσσελ, τοῦ πρώτου τῶν Ἀγγλων ἀπεσταλμένων, καὶ τοῦ Γάλλου αὐτοῦ συναδέλφου, ἀλλ' ἀπερρίφθη ὑπὸ τῆς ἀγγλικῆς κυβερνήσεως καὶ τοῦ αὐτοκράτορος τῆς Γαλλίας. Ἐπὶ τῇ ἀποκρούσει δὲ ταύτῃ ἡ Αὐστρία, ἀναλογιζομένη, ὅτι ἡ εὐθύνη τῆς συνεκτικῆς τοῦ πολέμου ἐβάρυνε τοὺς συμμάχους, περιώρισε τοὺς ἐξοπλισμοὺς αὐτῆς καὶ παρέσχεν ἔκτοτε εἰς τὴν Γαλλίαν καὶ τὴν Ἀγγλίαν οὐσιωδῶς μόνον τὴν «ἠθικὴν ὑποστήριξιν» αὐτῆς. Ἀλλ' οἱ σύμμαχοι εἶχον προσλάβει ἀπροσδόκητον αὔξησιν τῶν δυνάμεων αὐτῶν διὰ τῆς ἀποστολῆς δεκαπεντακισχιλίων στρατιωτῶν ἐκ Σαρδινίας, οὓς ἐπε-

ψεν ὁ Καβούρ ὑπὸ τὸν στρατηγὸν Λαμάρμοραν, ὅπως συμμετάσχῃ τοῦ πολέμου ἐπὶ τῷ σκοπῷ τοῦ νὰ κατασταθῇ οὕτω δυνατὴ εἰς τὴν Σαρδινίαν ἡ ἀντιπροσώπευσις αὐτῆς ἐν ταῖς ὀριστικαῖς διαπραγματεύσεσι περὶ τῆς εἰρήνης. Ἡ πρᾶξις δὲ αὕτη ὀξυδερκοῦς πολιτικῆς, ἣν κατέκρινεν ὁ ἀνεπίσημος τύπος τοῦ Πεδεμοντιῦ, ἤγαγεν εἰς τὴν ἀνακίνησιν τοῦ ἰταλικοῦ ζητήματος ἐν τῷ συνεδρίῳ τῶν Παρισίων· οὕτω δ' ἡ ἔνωσις τῆς Ἰταλίας εἶνε ἴσως τὸ μόνον μόνιμον ἀποτέλεσμα τοῦ Κριμαϊκοῦ πολέμου.

Καὶ πρὶν δ' ἢ παύσωσιν οἱ διπλωμάται συσκεπτόμενοι ἐν Βιέννῃ,

ἐπανελήφθη ὁ βομβαρδισμὸς τῆς Σεβαστουπόλεως. Τὸν Μάϊον οἱ σύμμαχοι ἔγιναν κύριοι τῶν ἐπιτηδείων τῶν ἐναποτεθηκευμένων ἐν Παντικαπαίῳ (Kertsch) καὶ Γενῆ-καλὲ κατὰ τὰ ανατολικά τῆς Κριμαϊκῆς χερσονήσου καὶ εἰσέπλευσαν διὰ τοῦ Κιμμερίου Βοσπόρου εἰς τὴν Μαιῶτιν (Ἀζοφικὴν), ὅπου κατέστρεψαν στολίσκον μεταγωγικῶν πλοίων πλεόντων ἐν τῇ μέτρῃ ἐκείνου τοῦ χρόνου ῥωσικῆς λίμνης. Δύο πόλεις ἐν τῇ Κιρκασίᾳ ἔπεσον, συμπληρουμένης οὕτω τῆς ταχείας καὶ εὐαποκτῆτου ἐπιτυχίας τῆς ἐκστρατείας ταύτης, ἣτις παρεῖχε καταπληκτικὰς διαφορὰς ἀπὸ τῆς ἐπὶ μακρὸν παρατεινομένης πολιορκίας τῆς Σεβαστουπόλεως. Τῇ 6 Ἰουνίου αἱ ἔφοδοι κατὰ τῶν δύο ἐρυμάτων τῶν γνωστῶν ὑπὸ τὰ ὀνόματα φρουρίων Μαλακῶφ καὶ Ῥεδὰν ἀπέτυχον, καὶ ἡ ἀτυχία αὕτη ἐπέσπευσε τὸν θάνατον τοῦ Ἀγγλου ἀρχιστρατήγου. Καὶ ἐπέσπευδον μὲν τὴν ἐκπολιόρησιν ὁ διαδεχθεὶς τὸν Ῥάγλαν στρατηγὸς Σίμψων καὶ ὁ Πελισσιέ ὁ ἀντικαταστήσας τὸν Canrobert ἐν τῇ ἀρχηγίᾳ τῶν Γάλλων. Ἀλλ' ἡ ἐπελθοῦσα τῇ 4 Αὐγούστου ἐκνίκησις τῶν Ῥώσων παρὰ τὸν ποταμὸν Τσερνάγια ἦτο κατὰ μέγιστον μέρος ἔργον τῶν στρατευμάτων τῆς Σαρδινίας, ἅτινα δι' αὐτῆς ἐπηνώρθωσαν τὴν ἦτταν τῆς Νοβάρας καὶ κατέστησαν δημοφιλεῖς τὴν ἐνέργειαν τοῦ Καβούρ, ἀποστείλαντος ὅπως πολεμήσωσιν ἐν ἀγῶνι, ὅστις ἐφαίνετο οὐδὲν ἔχων τὸ κοινὸν πρὸς τὴν Ἰταλίαν. Οἱ Γάλλοι διὰ δευτέρας καὶ ἐπιτυχοῦς ἐφόδου ἐναντίον τοῦ Μαλακῶφ ἀντεσῆκωσαν ἐξαιρέτως ἄλλην ἀποτυχίαν τῶν Ἀγγλων, μὴ δυνηθέντων νὰ ἐκπορθήσωσι τὸ Ῥεδὰν, καὶ τῇ 28 Αὐγούστου ἔπεσεν ἡ Σεβαστούπολις. Ἐπιτευχθέντος δ' οὕτω τοῦ σκοποῦ τῆς Κριμαϊκῆς ἐκστρατείας, καὶ δὴ μετ' ἀξίας λόγου δόξης τῶν γαλλικῶν ὄπλων, ὁ Ναπολέων Γ', ὅστις εἶχε κατὰ τινα στιγμὴν ἐπιθυμήσει νὰ ναναλάβῃ αὐτὸς τὴν ἀρχιστρατηγίαν, ἐπόθει νῦν τὴν εἰρήνην. Καὶ τὸ μὲν ἀγγλικὸν κοινὸν ἐπεθύμει μὲν ἐξακολούθησιν τοῦ πολέμου ἕνεκεν ἀπογοητεύσεως ἐπὶ τῇ ἀπουσίᾳ δραματικῶν ἀγγλικῶν θριαμβῶν μετὰ τὴν νίκην τοῦ Ἰγκιερμαν, ἀλλ' εἰς τοὺς Ἀγγλους πολιτευτὰς ἀπέβη μετ' οὐ πολὺ φανερόν, ὅτι ἡ Ἀγγλία θὰ ἠναγκάζετο νὰ ἐξακολουθήσῃ τὸν πόλεμον ἄνευ τῶν Γάλλων αὐτῆς συμμάχων. Καὶ ὁ τσάρος δ' ἐπεδίωκε τότε τὴν εἰρήνην χωρὶς νὰποβάλλῃ τὴν τιμὴν αὐτοῦ, ἐπειδὴ τῇ 16 Νοεμβρίου τὸ Κὰρς εἶχε περιπέσει εἰς λιμὸν μετὰ γενναίαν ἄμυναν ὑπὸ τοῦ Φένουικ Οὐίλλιαμς, καὶ τὸ δεύτερον ἤδη εἰσῆρχετο εἰς τὴν πολυθρύλητον καὶ ὀχυρὰν ταύτην πόλιν στρατὸς ῥωσικός. Ἡ

δὲ Αὐστρία, ἐπεμβαίνουσα ὡς διαλλακτικῇ, ἀπέστειλεν εἰς τὸν τσάρον τελεσίγραφον, ἐγκριθέν ὑπὸ τῆς Γαλλίας καὶ μετὰ τινων ἐπιφυλάξεων ὑπὸ τῆς Ἀγγλίας, ὅπερ ἔγεινε δεκτὸν ὑπὸ τῆς Ῥωσίας, καὶ τῇ 13 Φεβρουαρίου 1856 συνῆλθεν ἐν Παρισίοις συνδιάσκεψις, ἐν ἧ ἡ ἀγγλικὴ κυβέρνησις ἀντεπροσωπεύετο ὑπὸ τοῦ ὑπουργοῦ τῶν ἔξωτερικῶν Κλάρενδων. Προθύμως δὲ διεκόπησαν αἱ ἐχθροπραξίαι, καὶ τοιαύτη ἦτο ἡ ἐπιθυμία τῆς εἰρήνης, ὥστ' εὐκόλως ἐπετεύχθη συμφωνία.

Τῇ 18 Μαρτίου 1856 ὑπεγράφη τὸ ἐπίσημον ἔγγραφον, δι' οὗ ἐκανονίσθησαν τοῦλάχιστον ἐν ταῖς κυρίαις γραμμαῖς τὰ τῆς ἐγγὺς Ἀνατολῆς μέχρι τοῦ προσεχοῦς μεγάλου εὐρωπαϊκοῦ συνεδρίου τοῦ συνελθόντος ἐν Παρισίοις τῷ 1878. Ἡ εἰρήνη τῶν Παρισίων ἀφῆκε τὸν χάρτην πλὴν μιᾶς καὶ μόνης ἑξαιρέσεως ἀκριβῶς ἀπαράλλακτον οἷος ἦτο πρὸ τοῦ πολέμου. Αἱ κατακτήσεις τῶν συμμάχων ἐν τῇ Κριμαίᾳ καὶ τὸ ὑπ' αὐτῶν καταληφθὲν ὄχυρον Κινβουρνοῦ ὡς καὶ τὸ εἰς τοὺς Ῥώσους περιελθὸν Κὰρς ἀπεδόθησαν εἰς τοὺς προτέρους κατόχους, καὶ δὴ τὸ Κὰρς διὰ δευτέραν φοράν. Ἀλλ' ὡς ἀντάλλαγμα τῆς ἀποδόσεως τῶν πόλεων καὶ λιμένων τῆς Κριμαίας καὶ «χάριν καλλιτέρας ἑξασφαλίσεως τῆς ἐλευθεροπλοΐας ἐν τῷ Δουνάβει» ὁ τσάρος παρεχώρησεν εἰς τὴν Ἡγεμονίαν τῆς Μολδαβίας τὰ νότια τῆς Βεσσαραβίας καὶ τὸ δέλτα τοῦ Δουνάβεως, ἀποδίδων οὕτω μέρος τῶν χωρῶν, ἃς ἡ Ῥωσία εἶχε προσαρτήσῃ τῷ 1812. Καὶ αἱ μὲν νῆσοι τοῦ Δουνάβεως αἱ ἀποτελοῦσαι τὸ δέλτα τοῦ ποταμοῦ ἐκείνου ἐτέθησαν καὶ πάλιν ὑπὸ τὴν ἄμεσον κυριαρχίαν τῆς Ὑψηλῆς Πύλης. Ἀλλ' αἱ ἐκβολαὶ τοῦ Δουνάβεως αἱ οὕτω συμπεριληφθεῖσαι ἐκ νέου εἰς τὴν ὀθωμανικὴν αὐτοκρατορίαν ἐτέθησαν ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν ἐπιτροπείας, ἐν ἧ ἕκαστον τῶν ὑπογραψάντων τὴν εἰρήνην κρατῶν εἶχεν ἴδιον ἀντιπρόσωπον, ὅπως ποιῆται ἐκποδῶν πᾶν κώλυμα τῆς συγκοινωνίας ἀπὸ τῆς ἐν τῇ Δοβρουτσα Ἰσακκέας μέχρι τοῦ πόντου. Πρὸς ἐκτέλεσιν δὲ τούτου τοῦ ἔργου ἡ ἐξουσία τοῦ σώματος τούτου ἔμελλε νὰ μεταβιβασθῇ εἰς διαρκῆ ἐπιτροπείαν, συνισταμένην ἐξ ἑνὸς πληρεξουσίου τῶν ἐξῆς ἐπὶ παριστρίων κρατῶν, τῆς Βυρτεμβέργης, τῆς Βαυαρίας, τῆς Αὐστρίας, τῆς Τουρκίας, τῆς Σερβίας, τῆς Βλαχίας καὶ τῆς Μολδαβίας, ὧν οἱ τρεῖς τελευταῖοι ὄφειλον νὰ ἐγκρίνωνται ὑπὸ τῆς ἐπικυριαρχοῦ Τουρκίας. Ἡ δὲ ναυσιπλοΐα ἐν τε τῷ Δουνάβει καὶ τῷ Εὐξείνῳ ἐκηρύχθη ἐλευθέρη, ὑποκειμένη μόνον εἰς λιμεναρχειακοὺς καὶ ὑγειονομικοὺς κανονισμούς. Ὁ Εὐξείνιος

Πόντος οὐδετεροποιήθη, τὰ δὲ ὕδατα αὐτοῦ καὶ οἱ λιμένες ἐκλείσθησαν εἰς τὰ πολεμικὰ πλοῖα ἀμφοτέρων τῶν παριστρίων αὐτοκρατοριῶν καὶ εἰς πᾶσαν ἄλλην δύναμιν· κατ' ἀκολουθίαν ἡ ἐγκαθίδρυσις πολεμικῶν ναυστάθμων ἐπὶ τῶν ἀκτῶν τοῦ Εὐξείνου ἀπέβη περιττή, καὶ ὅ τε τσάρος καὶ ὁ σουλτᾶνος ὑπεσχέθησαν, ὅτι οὔτε θὰ ιδρῦσωσιν οὔτε θὰ διατηρήσωσι ναυστάθμους ἐν αὐτοῖς. Εἰς τὴν Τουρκίαν ἐχορηγήθησαν τὰμπίβολα προνόμια συμμετοχῆς εἰς τὸ διεθνὲς δίκαιον καὶ τὴν ὁμοφωνίαν τῆς Εὐρώπης, καὶ τὰ λοιπὰ κράτη τὰ συνυπογράψαντα τὴν εἰρήνην ἀνέλαβον τὴν ὑποχρέωσιν «τοῦ εὐλαβεῖσθαι τὴν ἀνεξαρτησίαν καὶ τὴν ἐδαφικὴν ἀκεραιότητα τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας», ἠγγυήθησαν «ἀπὸ κοινοῦ τὴν αὐστηρὰν τήρησιν τῆς ὑποσχέσεως ταύτης», καὶ ὑπεσχέθησαν, ὅπως «πᾶσαν πρᾶξιν ἀποσκοποῦσαν εἰς τὴν παράβλαψιν τῶν συμφωνιῶν τούτων θεωρῶσιν ὡς ζήτημα γενικοῦ ἐνδιαφέροντος». Ἐν περιπτώσει δὲ, καθ' ἣν ἤθελε γεννηθῇ μεταξὺ τῆς Πύλης ἢ μιᾶς τῶν δυνάμεων ἢ πλειόνων ἀπειλητικὴ τις διαφωνία, ἡ Πύλη καὶ ὁ ἀντίδικος αὐτῆς ὄφειλον νὰ ἐπικαλῶνται τὴν μεσολάβησιν τῶν λοιπῶν συνυπογεγραμμένων πρὶν ἢ προσφύγωσιν εἰς τὴν βίαν.

Ἄλλα ἄρθρα τῆς συνθήκης προενόουν περὶ τῆς εὐημερίας τῶν Χριστιανῶν ὑπηκόων τοῦ σουλτάνου. Ὁ Ἀβδούλ Μετζιτ ἀνεκοίνωσεν εἰς τὰς λοιπὰς συμβαλλομένας μεγάλας δυνάμεις τὸ φιρμάνιον τῆς 6 Φεβρουαρίου, δι' οὗ εἶχε προκηρύξει ἐλευθερίαν λατρείας καὶ ἀστικὴν ἰσότητα ἀπάντων τῶν Ὀθωμανῶν ὑπηκόων, ἀπεδέχθη τὴν εἰσαγωγὴν Χριστιανῶν εἰς τὴν στρατιωτικὴν ὑπηρεσίαν καὶ ἀναδιωργάνοεν, ἐπὶ τοῦ χάρτου, τὸ φορολογικὸν σύστημα. «Ἡ μεγάλη ἀξία τῆς ἀνακοινώσεως ταύτης», παρετήρησαν ἀφελῶς αἱ δυνάμεις, ἐνεποίησεν εἰς αὐτὰς οὕτως ἰσχυρὰν αἴσθησιν, ὥστε ἀπέκλιναν πᾶν δικαίωμα συλλογικῆς ἢ χωριστῆς ἀναμίξεως μεταξὺ τοῦ σουλτάνου καὶ τῶν ὑπηκόων αὐτοῦ. Αἱ δὲ Ἡγεμονίαι, ἡ Βλαχία καὶ ἡ Μολδαβία, ὧν αὕτη ηὔξανετο κατὰ τι ἐδαφικῶς, ἔμελλον νὰπολαύωσι τῶν προτέρων προνομίων ὑπὸ τουρκικὴν ἐπικυριαρχίαν καὶ ὑπὸ τὴν ἐγγύησιν τῶν δυνάμεων. Οὐδεμία δὲ τῶν ἀναλαμβάνουσῶν τὴν ἐγγύησιν δυνάμεων ἔμελλε τοῦ λοιποῦ νὰναλάβῃ αὐτὴ καὶ μόνη τὴν προστασίαν τῶν Ἡγεμονιῶν, οὐδ' ἤθελεν ἐπιτραπῆ εἰδικὸν δικαίωμα ἀναμίξεως εἰς τὰ ἐσωτερικὰ αὐτῶν πράγματα. Ἀποδοκιμασθεισῶν οὕτω τῶν ἀξιώσεων τῆς Ῥωσίας, ἡ Πύλη ἀνέλαβε νὰ διατηρῇ ἐν ταῖς Ἡγεμονίαις «ἀνεξάρτητον καὶ ἐθνικὴν διοίκησιν», οὐ μὴν

ἀλλὰ καὶ πλήρη ἐλευθερίαν λατρείας, νομοθεσίας, ἐμπορίου καὶ ναυτιλίας. Εἰδικὴ ἐπιτροπεία, συγκροτουμένη ὑπὸ τῶν δυνάμεων, μετὰ Τούρκου ἐπιτρόπου ἔμελλε « νὰ μεταβῇ ἄνευ ἀναβολῆς εἰς Βουκουρέστιον » χάριν ἀναθεωρήσεως τῆς ὑφισταμένης ἐν ταῖς Ἑγεμονίαις νομοθεσίας, τῆς μελέτης τῶν κατ' αὐτὰς καὶ τοῦ μέλλοντος αὐτῶν ὀργανισμοῦ. Ὁ δὲ σουλτᾶνος ὑπεσχέθη νὰ συγκαλέσῃ πάραυτα ἐν ἑκατέρᾳ τῶν Ἑγεμονιῶν συνέλευσιν ἢ « διβάνιον τακτὸν (ad hoc), » οὕτω συγκεκροτημένον, ὥστε νάντιπροσωπεύῃ ὅσον τὸ δυνατὸν ἀκριβῶς τὰ συμφέροντα ἀπασῶν τῶν τάξεων καὶ ἔχον ἔργον τὴν ἔκφρασιν τῶν πόθων τῶν κατοίκων τῶν ἀναφερομένων εἰς τὴν ὀριστικὴν αὐτῶν διοργάνωσιν. Ἡ δ' ἐπιτροπεία, « λαμβάνουσα ὑπ' ὄψιν τὴν ὑπὸ τῶν δύο διβανίων ἔκφρασθῆσαν γνώμην », ἔμελλε « νὰ διαβιβάσῃ ἄνευ ἀναβολῆς εἰς τὴν νῦν ἔδραν τῶν συνδιασκέψεων τὸ ἀποτέλεσμα τῶν ἰδίων ἑαυτῆς ἐργασιῶν ». Σύμβασις δ' ὁμολογηθεμένη ἐν Παρισίοις μεταξὺ τῶν ὑψηλῶν συμβαλλομένων, ἔμελλε νὰ ἐπικυρώσῃ τὴν ὀριστικὴν συμφωνίαν μετὰ τῆς Πύλης, καὶ συμφῶνως πρὸς ταῦτα σουλτανικὴ προσταγὴ ἔμελλε « νὰ κανονίσῃ ὀριστικῶς τὴν διοργάνωσιν τῶν ἐπαρχιῶν τούτων, τιθεμένων τὸ ἔξῃς ὑπὸ τὴν συλλογικὴν ἐγγύησιν ἀπασῶν τῶν συνυπογραφουσῶν δυνάμεων. Ἐθνικὸς στρατὸς ἔμελλε νὰ τηρῇ τὴν εἰρήνην ἐν τῷ ἐσωτερικῷ τῶν Ἑγεμονιῶν καὶ ἐν τοῖς συνόροις αὐτῶν ». Δὲν ἐπετρέπετο δ' ἔνοπλος ἐπέμβασις, οὐδὲ παρ' αὐτοῦ τοῦ ἐπικυριάρχου αὐτῶν, χάριν διατηρήσεως ἢ ἀποκαταστάσεως τῆς ἐσωτερικῆς τάξεως, εἰ μὴ μετὰ προηγουμένην συμφωνίαν μετὰ τῶν δυνάμεων. Ἡ δὲ Σερβία ἔμελλε νὰ ἐξακολουθήσῃ ἔχουσα ὡς καὶ πρὶν, « τῶν δικαίων αὐτῆς καὶ ἀτελειῶν τιθεμένων τὸ ἔξῃς ὑπὸ τὴν συλλογικὴν ἐγγύησιν τῶν συμβαλλομένων δυνάμεων ». Διευθεῖτο δὲ « ἡ ἀνεξάρτητος αὐτῆς καὶ ἐθνικὴ διοίκησις ὡς καὶ πλήρης ἐλευθερία λατρείας, νομοθεσίας, ἐμπορίου καὶ ναυτιλίας ». Ἡ δὲ Πύλη διετήρει τὸ δικαίωμα τῆς φρουρήσεως, ἀλλὰ δὲν ἐπετρέπετο εἰς αὐτὴν ἔνοπλος ἐπέμβασις ἄνευ τῆς προηγουμένης συναινέσεως τῶν δυνάμεων.

Δύο δὲ συμβάσεις, ὑπογραφεῖσαι τὴν αὐτὴν ἡμέραν, ἐκανόνισαν τὰ ζητήματα τῶν στενῶν καὶ τοῦ Εὐξείνου. Καὶ ὡς πρὸς ἐκεῖνα μὲν ἀνεκεφαλαιώθησαν αἱ διατάξεις τῆς συνθήκης τοῦ 1814 μετὰ τῆς προσθήκης, ὅτι ἡ διάβασις τῶν Δαρδανελλίων καὶ τοῦ Βοσπόρου θὰ ἐπετρέπετο εἰς τὰ ἑλαφρὰ σκάφη, οὐχὶ πλείονα τῶν δύο ὁμοῦ, ἅτινα αἱ δυνάμεις ἐδικαιοῦντο νὰ ἔχωσι σταθμεύοντα κατὰ τὰς ἐκβολὰς

τοῦ Δουνάβεως. Ἡ δὲ δευτέρα σύμβασις ὥριζεν, ὅτι ἡ Ῥωσία καὶ ἡ Τουρκία ἠδύναντο νὰ διατηρῶσιν ἑκατέρα ἕξ μικρὰ ἀτμόπλοια καὶ τέσσαρα ἑλαφρὰ σκάφη χάριν τῆς ὑπηρεσίας τῶν παραλίων.

Τῶν διατάξεων τῆς ἱστορικῆς συνθήκης τῶν Παρισίων οὐχὶ πολλὰ ἠδυνήθησαν νάντιστῶσιν εἰς τὴν φορὰν τοῦ χρόνου, εἰς τὸ ἐθνικὸν αἴσθημα καὶ εἰς τὰ πολιτικὰ συμφέροντα. Ἡ δημιουργία καὶ ἡ τελεία ἀνεξαρτησία τῆς Ῥωμανίας καὶ ἡ ἀνεξαρτησία τῆς Σερβίας εἶχον ὑποβιάσει εἰς ἀπλοῦν ἀρχαιολογικὸν ἐνδιαφέρον τὰ ἄρθρα τὰναφερόμενα εἰς τὰς ὑποτελεῖς εἰς τὴν Τουρκίαν Ἑγεμονίας τῷ 1856· ἡ δὲ Ῥωσία ἤδη τῷ 1870 ἐπωφελήθη τὴν ἥτταν μᾶς τῶν ἐν Κριμαίᾳ ἀντιταχθειῶν εἰς αὐτὴν δυνάμεων, ὅπως ἀνατρέψῃ τοὺς περὶ τοῦ Εὐξείνου ὄρους τῆς συνθήκης· ἡ Σεβαστούπολις εἶδε τῷ 1886 τὴν ἀναγέννησιν τοῦ στόλου τοῦ Εὐξείνου, καὶ ἄφ' ἑτέρου τὸ Βατοῦμ, ὅπερ ἦτο ἀκόμη τουρκικὸν τῷ 1856, ἀπέβη ὠχυρωμένος λιμὴν τοῦ Ῥωσικοῦ Εὐξείνου. Ἡ λωρὶς τῆς Βεσσαραβίας ἢ ἐν Παρισίοις παραχωρηθεῖσα εἰς τὴν Μολδαβίαν ἀπεδόθη πάλιν εἰς τὴν Ῥωσίαν ἐν Βερολίνῳ, τὸ δὲ Κὰρς ὑπῆρξεν ἐπὶ μακρὸν πόλις Ῥωσική. Κατὰ πόσον δ' αἱ ὑπογράψασαι τὴν συνθήκην τῶν Παρισίων δυνάμεις ἐτήρησαν τὴν ἀναληφθεῖσαν ὑποχρέωσιν « τοῦ εὐλαβεῖσθαι τὴν ἀνεξαρτησίαν καὶ τὴν ἐδαφικὴν ἀκεραιότητα τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας » δυνάμεθα νὰ ἴδωμεν ἐκ τῆς ὑπὸ τῆς Αὐστρίας προσαρτήσεως τῆς Βοσνίας καὶ τῆς Ἑρζεγοβίνης, τῆς ὑπὸ τῶν Ἰταλῶν προσαρτήσεως τῆς Τριπολίτιδος καὶ τῆς ὑπὸ τῶν Ἄγγλων καταλήψεως τῆς Αἰγύπτου καὶ τῆς Κύπρου, ἐν ᾧ ἄφ' ἑτέρου τὸ ἄρθρον τὸ ὑποχρεοῦν τὴν Ῥωσίαν καὶ τὴν Σαρδινίαν, ὅπως ἐπικαλῶνται τὴν μεσολάβησιν τῶν συνυπογραφουσῶν τὴν συνθήκην δυνάμεων ἐν περιπτώσει διαφωνίας πρὸς τὴν Πύλην, δὲν ἐτηρήθη ὑπὸ τῆς Ῥωσίας τῷ 1877 καὶ ὑπὸ τῆς Ἰταλίας τῷ 1911, καὶ ἠτιμᾶσθη οὕτως ἡ ὑπογραφή τοῦ Καβούρ. Αἱ δ' εὐλογίαι αἱ ἐπαγγελθεῖσαι εἰς τοὺς Χριστιανοὺς ὑπηκόους τοῦ σουλτάνου, αἵτινες ἐφάνησαν ἔχουσαι οὕτω « μεγάλην ἀξίαν » εἰς τοὺς διπλωμάτας τῶν Παρισίων, ἐξηλέγχθησαν οὕσαι παντελῶς ἀνάξια λόγου, καὶ ὅτε ἀκόμη μετῃφιέσθησαν ὑπὸ τὴν μορφὴν συντάγματος. Πασῶν δὲ τῶν διατάξεων τῆς συνθήκης αἱ μόναι ἀποδειχθεῖσαι μάλιστα χρήσιμοι ὑπῆρξαν αἱ περὶ τοῦ κανονισμοῦ τῶν κατὰ τὸν Δούναβιν. Ἡ ἰσχὺς τῆς εὐρωπαϊκῆς ἐπιτροπείας παρετάθη τῷ 1871 ἐπὶ ἕτερα δώδεκα ἔτη, καὶ, ὅτε ἡ προθεσμία αὕτη ἐξέπνευσεν, ἐπὶ εἴκοσι καὶ ἐν ἀκόμῃ ἔτος.

Ἔργον δ' αὐτῆς ὑπῆρξε τοῦτο μὲν ἡ ἀπαλλαγὴ ἀπὸ τῆς πειρατείας, τοῦτο δ' ἡ ἀνατίναξις ὑφάλων. Καθ' ἃ δὲ συνήθως συμβαίνει, τὸ ἥμισυ ἐπιδεικτικὸν μέρος τοῦ μεγάλου τούτου διεθνοῦς ἐγγράφου ἀπέβη τὸ μάλιστα ἐπιτυχές.

Ἀναμετροῦντες δὲ τὰ κατὰ τὸν πόλεμον τὸν περατωθέντα διὰ τῆς συνθήκης τῶν Παρισίων, δικαιούμεθα νὰ ἐρωτήσωμεν ἡμᾶς αὐτοὺς, ἂν τὸ κέρδος ὑπῆρξε διὰ τὴν Ἀγγλίαν τοιοῦτον, ὥστε νὰπο-

Ὁ λόρδος Σώλσβαρν.

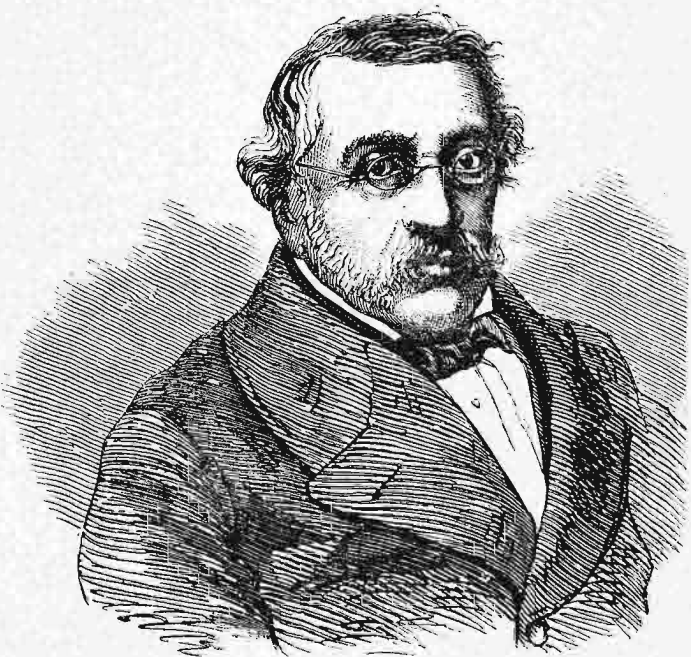
ζημιώσῃ αὐτὴν διὰ τὸν θάνατον εἰκοσιοκτῶ χιλιάδων ἀνδρῶν καὶ τὴν προσθήκην τριάκοντα ἑκατομμυρίων λιρῶν εἰς τὸ δημόσιον χρέος. Ὁ λόρδος Σώλσβαρν μεθ' ἱκανὰ ἔτη ἔλεγεν εἰς τοὺς ἰδίους συμπολίτας, δι' ἐκφράσεως ἀναφερομένης εἰς τὰ ἔθιμα τῶν ἱπποδρομιῶν, ὅτι τῷ 1854 εἶχον «στοιχηματίσει ὑπὲρ κακοῦ ἵππου». Καὶ δὴ ἠγέρθησαν τὰ ἐλεύθερα βαλκανικὰ κράτη ὡς φραγμὸς προχωρήσεως τῆς Ῥωσίας πρὸς τὴν Κωνσταντινούπολιν κατὰ γῆν, ἐν ᾧ ἡ πόλις αὕτη δὲν ἔχει πλέον διὰ τὴν Ἀγγλίαν τὴν ὑψίστην σημασίαν, ἣν ἐκέκτητο ἐν τῇ κοινῇ

συνειδήσει πρὶν ἢ οἱ Ἀγγλοὶ λάβωσι τὰς κλεῖδας τῆς διώρυγος τοῦ Σουέζ. Ἀγγλος πολιτευτῆς, ὅστις μετὰ τὰς σφαγὰς τῆς Ἀρμενίας, τὴν μακεδονικὴν σύγχυσιν καὶ τὴν ἀποτυχίαν τοῦ νεοτουρκικοῦ συντάγματος ἠθέλε φαντασθῆ εὐκταίαν τὴν ἀνέλκυσιν τοῦ ξίφους τοῦ βρεττανικοῦ κράτους χάριν ἀμύνης τῆς Τουρκίας, θὰ εἶχε βεβαίως διδαχθῆ ἐλάχιστα ἐκ τῆς ἱστορίας. Ἀπὸ ἔτους εἰς ἔτος ἀπέβη φανερότερον, ὅτι οἱ Τοῦρκοι πρέπει νὰ ἐγκαταλίπωσι τὴν Εὐρώπην, οὐδ' εἶνε εὐλόγον, ὅπως τὴν θέσιν αὐτῶν καταλάβῃ ἡ Ῥωσία. Τοῦτο ἐπιφυλάσσεται εἰς τοὺς βαλκανικοὺς λαοὺς.

λὴν συνεζητήθησαν ἐν τῷ συνεδρίῳ. Ἡ Αὐστρία ἐν τῷ δεκάτῳ τετάρτῳ πρωτοκόλλῳ κατώρθωσε νὰ ἐπιτύχῃ παρὰ τῶν Ῥώσων πληρεξουσίων τὴν ἀπάρνησιν οἰαςδήποτε ῥωσικῆς προστασίας τοῦ Μαυροβουνίου τοιαύτης, οἷαν ὁ τσάρος εἶχεν ἀξιώσει πρότερον νὰ ἐξασκῇ ἐπὶ τῶν παριστρίων Ἡγεμονιῶν. Ἀμοιβαία συμπάθεια ἐδηλώθη ὅτι εἶνε ὁ μόνος δεσμὸς ἐνώσεως μεταξὺ τῶν Μοσχοβιτῶν καὶ τῶν ὀρεινῶν ἐκείνων, ἐν ᾧ συγχρόνως ὁ Ἀαλῆς Πασσᾶς πρὸς τὸ συμφέρον τῆς Τουρκίας ἐδήλου, ὅτι ἡ Πύλη ἐθεώρει τὸ Μαυροβούνιον «ὀλοκληρωτικὸν μέρος τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας». Ἡ δὴλωσις δὲ αὕτη ἐν ἀμέσῳ παραβιάσει τοῦ φερμανίου τοῦ 1799, τῶν τουρκομαυροβουνιωτικῶν συνθηκῶν τοῦ 1838 καὶ τοῦ 1842 καὶ τοῦ προφανοῦς γεγονότος πολλῶν ἠττῶν τῶν Τούρκων ὑπὸ τῶν ὀρεισιβίων ἀπεκρούσθη ζωηρῶς ὑπὸ τοῦ ἡγεμόνος Δανήλου ἐν ὑπομνήματι ἀπευθυνθέντι τῇ 19 Μαΐου εἰς τὰς συνυπογραψάσας τὴν συνθήκην δυνάμεις. Ἐν τούτῳ, προβαίνων ὑπὲρ τὰ ἐσκαμμένα, ἐξήρην, ὅτι μετὰ μείζονος λόγου ἠδύνατο νὰξιώσει «τὸ ἥμισυ τῆς Ἀλβανίας καὶ ὀλόκληρον τὴν Ἐρζεγοβίνην», καθ' ὅτι ἡ δυναστεία τῶν Μπάλσα ἡ κυριαρχήσασα ἐν Ζέτη κατὰ τὸν δέκατον τέταρτον αἰῶνα ἐκέκτητό ποτε τὰς χώρας ταύτας, ἐν ᾧ ἀπ' ἐναντίας οἱ Τοῦρκοι οὐδέποτε εἶχον δεσπόσει τοῦ Μαυροβουνίου· ὁμοίως δ' ἐξήρην, ὅτι «ἐπὶ τετρακόσια ἐξήκοντα ἕξ ἔτη», ἦτοι ἀπὸ τῆς ἐν Κοσσυφοπεδίῳ μάχης «ὁ μαυροβουνιωτικὸς λαὸς οὐδέποτε εἶχεν ὑποταχθῆ ὑπὸ τινος δυνάμεως» καὶ ὅτι «ἐπὶ τέσσαρας αἰῶνας καὶ ἥμισυν τὸ Μαυροβούνιον εἶχεν ἐπιχειρήσει συνεχεῖς πολέμους ἐναντίον τῆς Τουρκίας. Προςέθετε δ' ὅτι παρὰ τὰς ὑπηρεσίας ταύτας πρὸς τὴν χριστιανωσύνην τὸ Μαυροβούνιον ἔνεκα τοῦ μόνον ἐπ' ἐσχάτων καταλυθέντος θεοκρατικοῦ πολιτεύματος οὐδέποτε εἶχε γείνει ἐπισήμως δεκτὸν εἰς τὴν οἰκογένειαν τῶν εὐρωπαϊκῶν κρατῶν. Διὸ ὁ ἡγεμὼν ἠξίου τὴν ἐπίσημον ἀναγνώρισιν τῆς ἀνεξαρτησίας τοῦ Μαυροβουνίου, τὴν ἐπέκτασιν τῆς ἡγεμονίας πρὸς ζημίαν τῆς Ἀλβανίας καὶ τῆς Ἐρζεγοβίνης, τὸν καθορισμὸν τῶν τουρκομαυροβουνιωτικῶν συνόρων καὶ τὴν παραχώρησιν τῆς πόλεως καὶ τοῦ λιμένος τοῦ Ἀντιβάρεως, ὅπερ ὁ ὁμώνυμος αὐτοῦ προκάτοχος, ὁ βλαδίκας Δανῆλος, εἶχε πειραθῆ νὰ ἐξασφαλίσῃ πρὸ ἑνὸς καὶ ἡμίσεος αἰῶνος, οὗ ἡ κτήσις ἦτο ἐμπορικὴ ἀνάγκη διὰ λαὸν, ὅστις διὰ τῆς ἐν ἔτει 1814 ἀπωλείας τοῦ Καττάρου ἐστερήθη πάσης διεξόδου πρὸς τὴν θάλασσαν. Πρὸς ὑποστήριξιν δὲ τοῦ ὑπομνήματος τούτου ὁ Δανῆλος, ὅστις

τῷ 1858 εἶχε νυμφευθῆ τὴν Δαρίγκαν Kueschich, θυγατέρα Σέρβου ἐμπόρου ἐν Τεργέστη, ἐπεσκέφθη τὸν Ναπολέοντα Γ' τῷ 1857. Ὁ δὲ Γάλλος αὐτοκράτωρ, ὅστις πρὸ δύο ἐτῶν εἶχεν ἰδρύσει ἐν Κεϊνίγγη ὑποπροξενεῖον τῆς Γαλλίας καὶ στείλει αὐτόσε ὡς ἀντιπρόσωπον αὐτοῦ τὸν Hecquard, τὸν γνωστὸν συγγραφέα τοῦ περὶ Ἀλβανίας βιβλίου, ἐδεξιώθη τὸ ἡγεμονικὸν ζεῦγος μετὰ τῶν εἰς ἀνεξάρτητον ἡγεμόνα προσηκουσῶν τιμῶν. Ἀλλὰ τὸ μόνον ἄμεσον ἀποτέλεσμα τῆς ἐπισκέψεως ταύτης ὑπῆρξεν ἡ πρότασις τῆς Τουρκίας, ὅπως παραχωρήσῃ εἰς τὸν ἡγεμόνα μέρος τῆς Ἑρζεγοβίνης μετ' ἐνιαυ-

σίας ἡγεμονικῆς ἀποζημιώσεως καὶ τουρκικῆς προσωνυμίας καὶ ἀφήσῃ εἰς τοὺς ὑπηκόους αὐτοῦ ἐλεύθερον τὸν πλοῦν εἰς ἅπαντας τοὺς τουρκικοὺς λιμένας ἐπὶ τῷ ὄρω ὑποταγῆς αὐτοῦ εἰς τὸν σουλτᾶνον ὡς ἐπικυρίαρχον. Ὁ δὲ Δανῆλος, ὅστις τὸ παρελθὸν θέρος εἶχεν ἀποκρούσει τὴν εὐχὴν τῶν κατοίκων τοῦ Νίξις, δηλωσάντων τὴν ἐπιθυμίαν νὰ γείνωσιν ὑπήκοοι αὐτοῦ, ἐκ φόβου μὴ προκαλέσῃ νέον

Ἀλέξανδρος Μαυροκορδάτος.

πόλεμον πρὸς τὴν Τουρκίαν, ἐφάνη πρόθυμος νὰποδεχθῆ τὴν τουρκικὴν πρότασιν, πρὸς ἣν ὁ φιλοπόλεμος αὐτοῦ λαὸς εἶχε δυσμενῶς. Καὶ εἰς οὐδὲν μὲν ἐν τέλει ἀπέβησαν τὰ τῆς προτάσεως ἐκείνης, ἀλλ' ἐν τούτοις ἡ ἀντιδημικότης τοῦ Δανήλου ἢ ἤδη διατρανωθεῖσα διὰ νέας ἐξεγέρσεως τῶν Κούτσι ἐναντίον τῶν εἰσπρακτόρων τῶν φόρων ἀπέβη τοιαύτη, ὥστε ἀνεκαλύφθη συνωμοσία ἐναντίον τῆς ζωῆς αὐτοῦ, καὶ δύο τῶν ἡγετῶν αὐτῆς ἐτυφεκίσθησαν.

Τὸ δεύτερον δ' ἀνατολικὸν ζήτημα, ὅπερ, καίπερ μὴ συμπεριληφθὲν εἰς αὐτὴν τὴν συνθήκην, εὔρε θέσιν ἐν τῷ εἰκοστῷ δευτέρῳ πρωτοκόλλῳ, ὑπῆρξεν ἡ ἀτιγῆς κατάστασις τῆς Ἑλλάδος. Καὶ ὁ μὲν ὑπουργὸς τοῦ Ναπολέοντος Βαλέβσκη παρετήρησεν, ὅτι ἡ ἀγγλο-

γαλλικὴ κατοχὴ τοῦ Πειραιῶς δὲν θὰ ἠδύνατο νὰ περατωθῆ ἄνευ σοβαρῶν ἐπακολούθων ἐφ' ὅσον ἐξηκολούθει ἢ ἐν Ἑλλάδι ἀνωμαλία. Ὁ δὲ Κλάρενδων ὑπεστήριξε τὴν γνώμην τοῦ Γάλλου συναδέλφου διὰ τοῦ ἐπιχειρήματος, ὅτι πρὸ τῆς ἀποχωρήσεως τῶν ἀγγλικῶν καὶ γαλλικῶν στρατευμάτων ἐξ Ἑλλάδος ἢ Μεγάλῃ Βρετανία ὀφείλει νὰ ἔχη «ἀσφαλεῖς ἐγγυήσεις περὶ τῆς διατηρήσεως ἀρεστῆς καταστάσεως πραγμάτων». Ἡ δὲ Ῥωσία κατὰ τὰς δηλώσεις τοῦ ἀντιπροσώπου αὐτῆς εὐχαρίστως συνέπρατε μετὰ τῶν δύο ἄλλων προστατίδων δυνάμεων ὡς πρὸς πάντα ἐκεῖνα τὰ μέτρα τὰφορῶντα εἰς τὴν βελτίωσιν τῶν κατὰ τὸ ἑλληνικὸν βασιλείον. Ἦδη δὲ πρότερον εἶχε παύσει ὑφιστάμενον τὸ ἐν Ἑλλάδι «ὑπουργεῖον τῆς κατοχῆς», ἐπειδὴ ἡ ἄρνησις τῆς βασιλείσεως τοῦ νὰ δεχθῆ κυρίαν τινὰ φίλην τοῦ Καλέργη εἶχεν ἀγάγει εἰς τὴν ὀριστικὴν ἀποχώρησιν τοῦ Μαυροκορδάτου καὶ τὸν διορισμὸν τοῦ Ὑδραίου Δημητρίου Βούλγαρη ὡς πρωθυπουργοῦ τῇ 29 Σεπτεμβρίου 1855. Ὁ δὲ παλαιμάχος πολιτευτῆς ὁ οὕτως ἐγκαταλείπων τὴν πολιτικὴν εἶχε μὲν προβῆ εἰς τὸ λάθος ναυξήσῃ τοὺς μισθοὺς τῶν βουλευτῶν καὶ γερουσιαστῶν, ἐπισύρων οὕτω κατὰ τῆς γερουσίας μῖσος ἀγαγὸν εἰς τὴν κατάργησιν αὐτῆς μετὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1862. Ἀλλ' ὅμως εἶχε τηρήσει ὁ Μαυροκορδάτος τὴν οὐδετερότητα τῆς Ἑλλάδος παρὰ τὸν ὑπὲρ τῆς Ῥωσίας ἐνθουσιασμὸν τοῦ ἔθνους, καὶ ἡ ἀποχώρησις αὐτοῦ ἐκ τοῦ δημοσίου βίου, εἰς ἣν ἐπηκολούθησεν ὁ θάνατος τοῦ Μεταξᾶ καὶ ἡ ἀπουσία τοῦ Σπυρίδωνος Τρικούπη ὡς πρέσβεως ἐν Λονδίῳ, εἶχεν ἀπομακρύνει ἀπὸ τῶν πραγμάτων ἅπαντας τοὺς ἀρχαίους ἡγέτας καὶ μετ' αὐτῶν τὰ τρία «ξένα» κόμματα, ἀφίνουσα τὴν πολιτικὴν κονίστραν ἐλευθέραν εἰς γενεὰν νέαν, ἐμφορομένην πεποιθήσεως ἐφ' ἑαυτὴν, ἣτις εἶχεν αὐξηθῆ ἀπὸ τῶν ἡμερῶν τοῦ

Δημήτριος Βούλγαρης.

ἱεροῦ ἀγῶνος. Ὁ δὲ Βούλγαρος, οὗ ὁ ἀνειμένος τζουμπὲς καὶ ἡ πατροπαράδοτος ἀξιοπρέπεια προεκάλεσε τὸ ὑπὸ τῆς βασιλείσης δοθὲν εἰς αὐτὸν ἐπώνυμον Ἀρταξέρξου, ἦτο ἀνὴρ τίμιος, ὅστις ἠγωνίσθη νὰ καταστείλῃ τὴν ἐτέραν τῶν πληγῶν τῆς χώρας, αἵτινες εἶχον ἐξεγείρει τὴν μέριμναν τῶν προστατῶν δυνάμεων ἐν Παρισίοις καὶ ἦσαν ἡ ληστεία καὶ ἡ οἰκονομικὴ ἀνωμαλία. Καὶ δὴ ὑπεγράφη ἑλληνοτουρκικὴ σύμβασις ἀποσκοποῦσα εἰς τὴν καταστολὴν τῆς ληστείας, καὶ οἱ χωρικοὶ, πεισθέντες, ὅτι ἡ κυβέρνησις εἶχετο σοβαρῶς τοῦ ἔργου τούτου καὶ ὅτι οἱ λησταὶ δὲν ἔμελλον νὰ τυγχάνωσιν ὑψηλῶν προστασιῶν, συνήργησαν μετὰ τῶν ἀρχῶν πρὸς καταδίωξιν αὐτῶν, φονεύοντες αὐτοὺς ὁσάκις ἦτο δυνατόν, ὥστε νὰ ἐξασφαλίζωνται περὶ τῆς τελείας αὐτῶν ἐξαφανίσεως. Τότε ὁ εὐτολμος ὑπολοχαγὸς Μέγας ἐφόνευσε τὸν ληστὴν Νταβέλην ἐν αὐτῇ ἐκείνῃ τῇ ἀπὸ τῶν ἀρχαίων χρόνων πολυθρουλήτῳ *σχισητῇ ὁδῶ*, ὅπου ὁ Οἰδίπους εἶχε φονεύσει τὸν πατέρα Λαῖον. Ἀφ' ἐτέρου δ' αἱ τρεῖς δυνάμεις διώρισαν οἰκονομικὴν ἐπιτροπείαν, ἀποτελουμένην ἐκ τῶν πρέσβων αὐτῶν ἐν Ἀθήναις, ἣτις συνῆλθε τὸν Φεβρουάριον 1857. Τῇ δὲ 13 τοῦ αὐτοῦ μηνὸς ἔληξεν ἡ κατοχή.